

คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย พ.ศ.1726 - พ.ศ.2006

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

โดย

นางสาววิราวรรณ สมพงษ์เจริญ

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2550

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย พ.ศ.1726 - พ.ศ.2006

โดย

นางสาววิราวรรณ สมพงษ์เจริญ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา
ภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2550
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**TRADITIONAL THAI BELIEFS AND THE RELIGIOUS SYNCRETISM DURING
SUKHOTHAI PERIOD, A.D.1219-1463**

By

Wirawan Sompongjaroen

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of History

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2007

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “ คติความเชื่อ
ของคนไทยสมัยสุโขทัย พ.ศ.1726 - พ.ศ.2006 ” เสนอโดย นางสาววิภาวรรณ สมพงษ์เจริญ เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

(๒๗ น)

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ 30 เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2551

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ

อาจารย์ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร

คณะกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

..... ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร)

27 / กรกฎาคม / 2551

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร)

27 / กรกฎาคม / 2551

47205211 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

คำสำคัญ : คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย

วิทยารวณ สมพงษ์เจริญ : คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย พ.ศ.1726 - พ.ศ. 2006. อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ : อ. ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร. 172 หน้า.

การค้นคว้าอิสระฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาลักษณะและการผสมผสานคติความเชื่อของคนในสังคมสุโขทัย ผลการศึกษาพบว่า ชนเผ่าไทอพยพมาสู่ลุ่มแม่น้ำปิง ยม น่าน ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 13 พวกเขามีระบบความเชื่อเรื่องพลังเหนือธรรมชาติซึ่งสถิต ณ ภูเขา แม่น้ำ ท้องฟ้า แผ่นดิน ป่าเขา และความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ จารึกสมัยสุโขทัยแสดงให้เห็นคติความเชื่อดั้งเดิมดำรงอยู่ แม้ว่าคนในสังคมสุโขทัยนับถือศาสนาพุทธ การผสมผสานความเชื่อในราชอาณาจักรสุโขทัยเป็นไปอย่างราบรื่น ศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์มีระบบความเชื่อที่ซับซ้อนนำมาใช้เพื่อสนับสนุนสิทธิธรรมทางการเมืองและทิพภาวะของกษัตริย์ ความเชื่อเหล่านี้ไม่ขัดแย้งกับมาตรฐานจริยธรรมและจารีตประเพณีของคนในสังคม ความสำเร็จของการผสมผสานคติความเชื่อสมัยสุโขทัย แสดงออกมาในรูปของศิลปกรรม ข้อความในจารึก และกุศโลบายในการ

ปกครอง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาควิชาประวัติศาสตร์   บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร   ปีการศึกษา 2550

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ .....

47205211 : MAJOR : HISTORICAL STUDIES

KEYWORD : TRADITIONAL THAI BELIFES

WIRAWAN SOMPONGJAROEN : TRADITIONAL THAI BELIEFS AND THE RELIGIOUS SYNCRETISM DURING SUKHOTHAI PERIOD, A.D.1219-1463.

INDEPENDENT STUDY ADVISOR : WINAI PONGSRIPIAN, Ph.D. 172 pp.

The purpose of this research paper is to study the aspects of traditional Thai beliefs and the way in which religious syncretism evolved during the Sukhothai period. The result of this study reveals that the Siamese, who came to prominence in the Wang, Yom and Nan river basins in the early thirteenth century, possessed a system of beliefs which embraced the worship of supernatural forces believed to be residing in mountains, rivers, the sky, the land and the wild, as well as ancestral spirits of different hierarchies. Epigraphic evidence shows the old Thai beliefs lived on even though the Siamese had been converted to Theravada Buddhism. Religious syncretism in the Siamese kingdom of Sukhothai was a peaceful process in which Buddhism and Brahmanism with their elaborated rites were adopted to promote political ideologies and the kings' divine attributes in such a way that they were not in conflict with the underlying indigenous customs and values. The success of religious syncretism during the Sukhothai period was evident in the Thai worldview, and found its expression in the fields of art, letters and statecraft.

Department of History Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2007

Student's Signature .....

Independent Study Advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

การค้นคว้าอิสระฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความช่วยเหลือจากบุคคลหลายท่าน ผู้ศึกษาขอแสดงความขอบคุณ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชา เกลาสำนวนภาษา หาและให้ความรู้และข้อมูลนานา รวมทั้งการมอบคำแนะนำและแนวทางที่ดี จนทำให้สารนิพนธ์นี้สำเร็จได้ลงด้วยดี

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ประธานกรรมการตรวจสารนิพนธ์ และเป็นผู้ให้ซึ่งทานแห่งความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัย ส่งผลให้สารนิพนธ์นี้สำเร็จได้

ขอขอบคุณคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ เพื่อนพ้องน้องพี่ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ให้ทั้งคำปรึกษา คำแนะนำ กำลังใจ และความรู้คู่การสร้างสรรค์เสมอมา ขอขอบคุณศุภกานต์ ผู้สนับสนุนฝ่ายการพิมพ์และการผลิตการค้นคว้าอิสระเล่มนี้

ท้ายสุดนี้ขอขอบพระคุณคุณพ่อสาตี คุณแม่อุไร พี่เขวาลิต ผู้เป็นทั้งกำลังภายในยามเหนื่อยล้า กำลังใจในยามสิ้นหวัง และกำลังทรัพย์ในการสนับสนุนทุนการศึกษาตั้งแต่ต้นจนจบ ผู้เขียนการค้นคว้าอิสระนี้ได้ตั้งใจศึกษาและค้นคว้าข้อมูลต่างๆ โดยให้ครบถ้วนที่สุด การตีความข้อมูลต่างๆ ในสารนิพนธ์นี้แม้ได้ผ่านการพิจารณาของกรรมการผู้ควบคุมและผู้สอบแล้วก็ตามก็จะมีที่ผิดพลาดอยู่ไม่มากก็น้อย ผู้ศึกษาขอยอมรับข้อบกพร่องที่อาจมีปรากฏว่าเป็นของผู้ศึกษาเองแต่ผู้เดียว

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	5
สมมติฐานของการศึกษา.....	5
ขอบเขตของการศึกษา	5
วิธีการศึกษา	5
นิยามศัพท์เฉพาะ	6
แหล่งข้อมูล	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
2 สภาพภูมิศาสตร์และภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักรสุโขทัย.....	7
สภาพภูมิศาสตร์ของราชอาณาจักรสุโขทัย	7
ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำต่างๆ ก่อนสมัยสุโขทัย	10
ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำปิง	10
ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำยม	17
ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำน่านตอนล่าง	22
ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนบน	33
กำเนิดและพัฒนาการของเมืองโบราณในราชอาณาจักรสุโขทัย.....	37
ปัจจัยที่ทำให้เกิดเมืองโบราณในราชอาณาจักรสุโขทัย.....	38
ทำเลที่ตั้ง	38
การเกิดชุมชนเกษตรกรรม	39
เทคโนโลยีการถลุงแร่.....	40
พัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจ	41

บทที่	หน้า
	กำเนิดของชนชั้นนำทางสังคม 43
	ลักษณะของเมืองโบราณในราชอาณาจักรสุโขทัย 45
	พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักรสุโขทัย 50
3	คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย 61
	คติความเชื่อดั้งเดิม 64
	ด้าและเสื่อ 64
	ผีบ้านผีเมือง 66
	ผีธรรมชาติ/ผีภูมิสถาน 66
	ผีฟ้า 69
	คติความเชื่อศาสนาหลัก 69
	พุทธศาสนา 70
	ความเชื่อเรื่องปัญญาอันตรธาน 70
	ความเชื่อเรื่องพระศรีอารียเมตไตร 82
	ความเชื่อเรื่องกรรมและสังสารวัฏ 84
	ความเชื่อเรื่องพระบาทลักษณะ 89
	ไสยศาสตร์และไสยาคม 94
	พระเทพกรรม 103
	คติความเชื่อชาวบ้านเกี่ยวกับวิถีชีวิต 105
	ความเชื่อเรื่องตุ๊กตาเสียบบาล 105
	ความเชื่อเรื่องการเคารพผู้อาวุโสและการแสดงความกตัญญู 106
	ความเชื่อเรื่องการรับมรดก 108
4	การผสมผสานความเชื่อทางวัฒนธรรมและคติความเชื่อในสังคมสุโขทัย 110
	การผสมผสานความเชื่อเรื่องสถาบันกษัตริย์ 111
	กษัตริย์ในฐานะนักรบ 111
	กษัตริย์ในฐานะพ่อขุน 112
	กษัตริย์ในฐานะครู 113
	กษัตริย์ในฐานะผู้ส่งเสริมการเกษตรและการค้า 115

บทที่	หน้า
กษัตริย์ในฐานะผู้อ้างความยุติธรรม	117
การผ산ความเชื่อทางศาสนา	119
สภาพและบทบาทของกษัตริย์	120
ความเชื่อที่เกี่ยวข้องทางศาสนา	121
ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด	121
ความเชื่อเรื่องไตรภูมิ	122
การผ산ความเชื่อทางศิลปกรรม	126
5 บทสรุป	131
บรรณานุกรม	134
ภาคผนวก	148
ภาคผนวก ก ล้อมดับพระมหากษัตริย์ของราชอาณาจักรสุโขทัย	150
ภาคผนวก ข รายงานพระสงฆ์สุโขทัยในประชุมจารึก ภาคที่ 8	152
ประวัติผู้วิจัย	172

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ตราประทับดินเผารูปวัวหมอบ หงส์ ตรีศูล จักร พบที่เมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์	16
2	เหรียญเงินรูปศรีวิไลสะ พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านดิ่งชัน จังหวัดสุโขทัย.....	20
3	แผ่นโลหะรูปหน้าลิง พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังหาด จังหวัดสุโขทัย.....	20
4	ชิ้นส่วนกลองมโหระทึก พบที่ตำบลนาเชิง อำเภอกีรีมาศ จังหวัดสุโขทัย	21
5	พระแม่ย่า	21
6	รูปสลักที่ถ้ำกาเล็ก อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก	31
7	รูปสลักที่เขาคูดึก อำเภอลำปาง จังหวัดพิษณุโลก	32
8	ชิ้นส่วนภาชนะมอญ.....	36
9	แผนที่แสดงตำแหน่งชุมชนโบราณในรัฐสุโขทัย	37
10	แผนที่แสดงตำแหน่งเมืองศรีสัชชนาลัย	39
11	ภาพถนนพระร่วงจากเมืองสุโขทัยถึงเมืองศรีสัชชนาลัย	40
12	เครื่องมือเหล็ก พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังหาด จังหวัดสุโขทัย	41
13	หิ้งงาช้าง พบที่เมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์	42
14	พระศรีรัตนมหาธาตุของเมืองสุโขทัย	48
15	แผนผังเมืองนครชุมและเมืองกำแพงเพชร	49
16	อนุสาวรีย์สามกษัตริย์ จังหวัดเชียงใหม่	54
17	เขาลวง จังหวัดสุโขทัย	67
18	รอยพระพุทธรูปทวดเสด็จ	93
19	จารึกฐานพระอิศวร เมืองกำแพงเพชร	95
20	หอเทวาลัยมหาเกษตร	97
21	เทวรูปสำริด พบที่หอเทวาลัยมหาเกษตร	97
22	ทิวลิปทั้งห้า ได้แก่ อุดรกรูทิวลิป บุปผวิเททิวลิป ชมพูทิวลิป อมรโคยานทิวลิป และเขาพระสุเมรุ	99
23	ศาลตามาแดง เมืองสุโขทัย	101

ภาพที่		หน้า
24	เทวรูป พบที่ศาลตาผาแดง	102
25	เทวรูปสตรี พบที่ศาลตาผาแดง	102
26	ตุ๊กตาเสียดาบาล	106
27	ภาพรวมมหาอเวจีนรก	123
28	วัดศรีสวาย	127
29	ฐานโยนี วัดศรีสวาย	128
30	พระพุทธรูปปูนปั้น หน้าบันวัดพระพายหลวง	129
31	มณฑปพระพุทธรูปวัดเจ้าจันทร์	130

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อเราพูดถึงเรื่องราวของสุโขทัย คนมักพูดถึงเรื่องราวของพ่อขุนรามคำแหง นางนพมาศ และประเพณีลอยกระทง เรื่องราวเหล่านี้ก็กลายเป็นความเชื่อและความทรงจำได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นและคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน เมื่อบทความของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง “โลกของนางนพมาศ” กล่าวว่านางนพมาศและประเพณีลอยกระทงเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์มิใช่สมัยสุโขทัย ประเด็นนี้อยู่ในความสนใจก่อให้เกิดข้อถกเถียงอย่างกว้างขวาง แต่นางนพมาศและประเพณีลอยกระทงยังคงอยู่ อันเนื่องมาจากความเชื่อดังกล่าวหยั่งรากลึกลงไปในโลกทัศน์และมีผลต่อพฤติกรรมของผู้คนเช่นกัน คติความเชื่อมีความสำคัญเช่นนี้จึงควรแก่การศึกษาคติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัยมีลักษณะและความสำคัญอย่างไร

นักวิชาการให้ความสนใจศึกษาคติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย ผลงานการศึกษาของนักวิชาการเหล่านี้แสดงให้เห็นพัฒนาการการศึกษาคติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัยดังต่อไปนี้ ใน พ.ศ. 2450 พระราชนิพนธ์ เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามอธิบายความเชื่อของคนในสังคมสุโขทัยผ่านหลักฐานทางโบราณคดีเมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินเมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย และเมืองศรีสัชนาลัย ทำให้เราทราบว่า สังคมสุโขทัยมีความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อศาสนาพุทธ แต่ข้อมูลบางส่วนเป็นข้อสันนิษฐานและสร้างความเข้าใจผิด การใช้ข้อมูลเหล่านี้จึงควรวิเคราะห์ก่อนนำมาใช้ ใน พ.ศ. 2467 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแสดงปาฐกถาเรื่อง “บรรยายพงศาวดารสยาม” ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พระองค์ทรงกล่าวว่า รัฐสุโขทัยได้รับเชื่อศาสนาพุทธจากเมืองนครศรีธรรมราช ทำให้พระสงฆ์นิคายลังกาวงศ์ปรากฏในรัฐสุโขทัยและเป็นต้นกำเนิดของพระสงฆ์คณะมหานิกายในปัจจุบัน ปาฐกถานี้เป็นข้อมูลเชิงพรรณนาและไม่มี การอ้างอิงข้อมูลว่ามาจากที่ใด ทำให้งานนี้ขาดความหนักแน่น ใน พ.ศ. 2503 ศิลป์ พีระศรี บรรยายหัวข้อสัมมนา เรื่อง “จิตรกรรมและประติมากรรมสมัยสุโขทัย” ในงานการสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. 2503 ผลงานนี้เสนอว่าคติความเชื่อพุทธศาสนานิกายหินยาน

มีผลต่อการสร้างสรรค์ศิลปกรรมในสมัยสุโขทัยทำให้ผลงานศิลปกรรมชิ้นนี้แฝงด้วยหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่การนำเสนอดังกล่าวเป็นการพรรณนาตามความรู้สึกและขาดหลักฐานอื่นๆ สนับสนุน ทำให้ผลงานดังกล่าวขาดความหนักแน่น ใน พ.ศ. 2507 หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล เสนอบทความเรื่อง “ศิลปะสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ 19-20” กล่าวว่าความเชื่อศาสนาพุทธนิกายเถรวาทจากลังกาและความเชื่อศาสนาพราหมณ์ในสมัยสุโขทัยปรากฏในรูปของเจดีย์ พระพุทธรูป รอยพระพุทธรูป และเทวรูป บทความนี้เป็นการอธิบายรูปแบบของศิลปกรรมเป็นหลักและมีได้อธิบายว่าเกี่ยวข้องกับโลกทัศน์ของคนสุโขทัยอย่างไร ในพ.ศ. 2503-2522 A.B. Griswold และประเสริฐ ฤณ นคร ได้ร่วมกันเขียนบทความวิชาการชุด “Epigraphic and Historical Studies” ใน Journal of the Siam Society ของสยามสมาคม บทความนี้กล่าวถึงความเชื่อในสมัยสุโขทัย คือ บทความ เรื่อง “King Lodaiya of Sukhodaya and His Contemporaries” และ “Inscription of The Siva Kāmbèn Bejra” บทความแรกกล่าวถึงความเชื่อที่ว่าพระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสีมีความเชื่อถือมากกว่านิกายอื่นๆ ทำให้ผู้คนเกิดความศรัทธาอย่างมากต่อนิกายนี้ ส่วนบทความที่สองกล่าวถึงความเชื่อของคนสุโขทัยที่ว่าผู้คนควรทำนุบำรุงทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และเทพกรรมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บทความทั้งสองเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาความเชื่อของคนในสังคมสุโขทัย แต่บทความนี้เป็นกาวพรรณนาเชิงข้อมูล ขาดการวิเคราะห์และการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อต่างๆ ในขณะเดียวกัน ประเสริฐ ฤณ นคร เขียนบทความ เรื่อง “ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากจารึก” กล่าวถึง ความเชื่อเรื่องกรรมนิยมการนำชื่อปูมาเป็นชื่อหลาน ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวและความเชื่อที่ว่าคนทำบาปเพิ่มขึ้น ทำให้คนอายุสั้นลง เป็นการสอนทางอ้อมว่าผู้คนควรทำบุญมากกว่าบาป บทความเรื่อง “เกร็ดความรู้จากศิลาจารึก” กล่าวถึง ความเชื่อเกี่ยวกับมรดก ความเชื่อเรื่องการอัญเชิญผีธรรมชาติมาเป็นสักขีพยาน เป็นต้น ใน พ.ศ. 2517 สิ้นชัย กระบวนแสง เสนอวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากศิลาจารึก” งานวิจัยนี้ใช้หลักฐานประเภทตำนาน ศิลาจารึก และโบราณวัตถุสถาน เสนอว่า ความเชื่อศาสนาพุทธมีผลต่อบทบาทของพ่อขุนรามคำแหงและพระยาสิทธิไทย ดังเห็นได้จาก การอ้างตนเป็นธรรมราชาและทำนุบำรุงพระศาสนา แต่งานวิจัยนี้อ้างข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาศาสนาพุทธนิกายต่างๆ มากเกินไป ทำให้ความเชื่อศาสนาพุทธหมดความสำคัญลงไป ใน พ.ศ. 2521 สงวน รอดบุญ เขียนหนังสือเรื่อง “พุทธศิลป์สุโขทัย” พยายามเสนอว่าสังคมสุโขทัยมีความเชื่ออะไรบ้างผ่านงานศิลปกรรมโดยใช้ข้อมูลประวัติศาสตร์ศิลปะ ศิลาจารึก และตำนานต่างๆ มาประกอบรวมกัน แต่เนื้อหาดังกล่าวเป็นการอธิบายเฉพาะเรื่องและไม่ได้เชื่อมโยงศิลปกรรมที่มีแรงบันดาลใจจากความเชื่อเดียวกัน ทำให้เรามีทราบบว่า ศิลปกรรมเหล่านี้มี

ความสัมพันธ์กันอย่างไร ใน พ.ศ. 2522-2527 ตรี อมาตยกุล เขียนบทความในวารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณ และโบราณคดี ระหว่าง ปี พ.ศ. 2522-2527 บทความบางตอนกล่าวถึงคติความเชื่อเรื่องการปลูกต้นตาลในวันขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ ความเชื่อเรื่องนี้ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องต้นอายุพรของกษัตริย์ไทอาหม ทำให้เราทราบว่าพ่อขุนรามคำแหงครองราชย์ปีใด ความเชื่อนี้จึงมีประโยชน์ต่อการศึกษาทั้งประวัติศาสตร์และความเชื่อของสุโขทัย

ใน พ.ศ. 2523 หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล เขียนหนังสือเรื่อง “Hindu Gods at Sukhothai” งานชิ้นนี้พยายามอธิบายว่า สังคมสุโขทัยได้รับอิทธิพลศาสนาพุทธนิกายมหายานและความเชื่อศาสนาพราหมณ์ผ่านอาณาจักรขอม ศาสนาพุทธกลายเป็นความเชื่อหลักของสังคมสุโขทัย ในขณะที่ความเชื่อศาสนาพราหมณ์ตอบสนองความต้องการของชนชั้นปกครองในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรม อิทธิพลของศาสนาทั้งสองปรากฏในหลักฐานศิลปกรรมของสุโขทัย แต่งานวิจัยนี้เน้นการอธิบายพัฒนาการเทวรูปศาสนาพราหมณ์ผ่านความรู้ทางประวัติศาสตร์ศิลปะ ทำให้ละเลยการอธิบายถึงความสำคัญ ความเชื่อศาสนาพราหมณ์ในสมัยสุโขทัย ในปีเดียวกัน วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์ เขียนวิทยานิพนธ์ เรื่อง “โครงสร้างทางการเมืองสมัยสุโขทัย” งานวิจัยนี้อธิบายว่า ความเชื่อพุทธศาสนานิกายหินยานดังกล่าวส่งผลต่อแนวคิดทางการเมืองของกษัตริย์สุโขทัย ทำให้พระองค์มีฐานะเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรมะ งานวิจัยนี้เน้นการอธิบายประวัติศาสตร์การเมืองที่เน้นบทบาทของชนชั้นปกครอง ทำให้ละเลยความเชื่ออื่นๆ ที่มีผลต่อโลกทัศน์และพฤติกรรมของกษัตริย์

ใน พ.ศ. 2528 พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ เขียนบทความเรื่อง “บทบาทของพระยาสิทธิไทย ศาสนาและ/หรือการเมือง” งานวิจัยนี้ใช้หลักจารึกทั้งศิลาจารึก ตำนาน ศิลปกรรม และความรู้ทางประวัติศาสตร์ศิลปะ อธิบายความเชื่อศาสนาพุทธมีผลต่อแนวคิดและบทบาททางการเมืองของพระยาสิทธิไทย แต่งานวิจัยนี้เน้นการบรรยายเหตุการณ์ต่างๆ และใช้ข้อมูลจากตำนานซึ่งขาดการวิเคราะห์ทำให้เนื้อความบางตอนขาดความน่าเชื่อถือ

ใน พ.ศ. 2531 สุจิตต์ วงษ์เทศ เขียนหนังสือ เรื่อง “แคว้นสุโขทัย รัฐในอุดมคติ” งานวิจัยนี้ใช้ข้อมูลทางโบราณคดี ตำนาน พงศาวดาร ศิลาจารึก ศิลปกรรมต่างๆ เสนอว่า สังคมสุโขทัยมีการนับถือความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อศาสนาพุทธ เห็นได้จากศิลปกรรมในบริเวณเมืองสุโขทัย แต่งานวิจัยชิ้นนี้อธิบายความเชื่อต่างๆ แยกจากกัน ทำให้เราไม่เห็นความสัมพันธ์และความสำคัญของความเชื่อที่มีผลต่อสังคมสุโขทัย

ใน พ.ศ. 2537 สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ เสนอบทความเรื่อง “เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์”, “กลุ่มพระพุทธรูปสี่อิริยาบถในศิลปะสุโขทัย : ความหมายทางพระพุทธศาสนาบางประการ” บทความเหล่านี้อธิบายว่า ความเชื่อศาสนาพุทธมีผลต่อการสร้างสรรคงานศิลปกรรมของรัฐสุโขทัย แต่บทความนี้เป็นบทความเฉพาะจึงขาดการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับความเชื่ออื่นๆ

ใน พ.ศ. 2540 ศรีศักร วัลลิโก

คม เขียนหนังสือ เรื่อง “ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ” งานวิจัยชิ้นนี้ใช้หลักฐานทางโบราณคดี ตำนาน ศิลปจารึก และประวัติศาสตร์ศิลปะ อธิบายความหมาย และความสำคัญของพระบรมธาตุในรัฐสุโขทัย แม้งานวิจัยชิ้นนี้ใช้ข้อมูลหลากหลายแต่ขาดการให้เหตุผลที่หนักแน่นและน่าเชื่อถือ ทำให้งานขาดความสมเหตุสมผล ใน พ.ศ. 2542 วินัย พงศ์ศรีเพียร เสนอบทความ เรื่อง “มรดกมรดก ปี 2000” กล่าวถึง ความเชื่อปัญญาอันตรธานส่งผลต่อโลกทัศน์และพฤติกรรมของคนในสังคมสุโขทัย บทความนี้เน้นการวิเคราะห์และเชื่อมโยงความเชื่อต่างๆ อย่างสัมพันธ์กันบนพื้นฐานการใช้ข้อมูลจากจารึกสุโขทัย ตำนาน คัมภีร์พุทธศาสนา และหลักฐานจากประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้งานชิ้นนี้หนักแน่น น่าเชื่อถือ ใน พ.ศ. 2547 กรมศิลปากร จัดการสัมมนา เรื่อง “โบราณคดีและประวัติศาสตร์สุโขทัย : ความรู้เรื่องสุโขทัย ใน 4 ทศวรรษ” ที่จังหวัดสุโขทัย หัวข้อสัมมนาเกี่ยวกับเรื่อง “หลักฐานพระพุทธรูปในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สัมพันธ์กับสุโขทัย” ของ ปีเตอร์ สกิลลิง กล่าวถึงรัฐสุโขทัยรับความเชื่อทางศาสนาพุทธผ่านประเทศต่างๆ ดังที่ปรากฏหลักฐานอย่างจารึกคาถาเย ธมฺมา ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญทางศาสนาพุทธในรัฐสุโขทัย แต่งานเขียนเน้นการรับความเชื่อในช่วงก่อนสมัยสุโขทัย ทำให้เราไม่ทราบอิทธิพลความเชื่อศาสนาพุทธสมัยต่อมา บทความที่สอง เรื่อง “ข้อสังเกตเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์และฮินดูจากหลักฐานที่สุโขทัย” ของสัตยพรต ศาสตรี พยายามอธิบายอิทธิพลความเชื่อลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกาย ผ่านงานศิลปกรรมประกอบความในศิลปจารึกของสุโขทัย ทำให้เราทราบว่าในสมัยพระยาโลไทยมีการนับถือศาสนาพราหมณ์แล้ว แต่บทความนี้เป็นการให้ข้อมูลเชิงพรรณนาและมีได้เชื่อมโยงข้อมูลเหล่านี้ว่ามีความสำคัญต่อโลกทัศน์ของคนสุโขทัยอย่างไร

สรุปได้ว่า งานวิชาการข้างต้นเป็นการศึกษาคติความเชื่อบางส่วน มิได้ให้ภาพรวมและการผสมผสานคติความเชื่อที่ก่อให้เกิดสังคมพหุวัฒนธรรม ด้วยข้อจำกัดนี้ ผู้วิจัยสนใจศึกษา ลักษณะ ความสำคัญและการผสมผสานความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัยตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 งานวิจัยนี้ใช้หลักฐานต่างๆ ได้แก่ จารึกสุโขทัยและจารึกภาพชาดกวัดศรีชุมจำนวน 163 หลัก จารึกทั้งหมดให้ข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิม ความเชื่อศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อศาสนาพุทธ และความเชื่อชาวบ้านเกี่ยวกับวิถีชีวิต หลักฐานทางโบราณคดี และภาพถ่ายทางอากาศ แสดงให้เห็นพื้นฐานและพัฒนาการของชุมชนโบราณในราชอาณาจักรสุโขทัย หลักฐานทางศิลปกรรมและประวัติศาสตร์ศิลปะ แสดงให้เห็นการเข้ามาของคติความเชื่อภายนอกและการผสมผสานความเชื่อของสังคมสุโขทัย รวมทั้งตำนานและคัมภีร์ทางศาสนา แสดงให้เห็นการเข้ามาของคติความเชื่อศาสนาหลักยังราชอาณาจักรสุโขทัยและรัฐข้างเคียง

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาถึงลักษณะคติความเชื่อดั้งเดิม คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ คติความเชื่อศาสนาพุทธ และคติความเชื่อชาวบ้านเกี่ยวกับวิถีชีวิต
2. เพื่อศึกษาถึงความสำคัญของคติความเชื่อดั้งเดิม คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ คติความเชื่อศาสนาพุทธ และคติความเชื่อชาวบ้านเกี่ยวกับวิถีชีวิต
3. เพื่อศึกษาถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมและคติความเชื่อของคนในสังคมสุโขทัย

สมมติฐานการศึกษา

คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัยเป็นผลจากการสังเคราะห์ทางวัฒนธรรมกับการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมและคติความเชื่อศาสนาหลักสะท้อนออกมาในรูปของภาษา จารึก ประเพณี และศิลปกรรม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์
ขอบเขตของการศึกษา

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาเรื่องราวของประวัติศาสตร์สุโขทัยตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 20

วิธีการศึกษา

วิธีการศึกษา เป็นการศึกษาตามระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์และวิธีการนำเสนอในแนวประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ โดยเอกสารประวัติศาสตร์ที่ใช้ในการค้นคว้า คือ ศิลาจารึก เพราะเป็นหลักฐานที่สร้างขึ้นโดยผู้รู้เหตุการณ์ หรือผู้ที่อยู่ร่วมสมัยกับเหตุการณ์ นอกจากศิลาจารึกแล้ว ได้ใช้หลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลป์ รวมทั้งวิทยานิพนธ์ หนังสือ บทความต่างๆ ทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ

นิยามศัพท์เฉพาะ

สุโขทัย ในที่นี้เป็นชื่อเรียกรัฐ ซึ่งในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ เรียกว่า หัวเมืองเหนือ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำปิง ยม น่าน ป่าสัก โดยมีเมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัย เป็น เมืองหลวง แต่ในสมัยหลังย้ายไปเมืองพิษณุโลก

แหล่งข้อมูล

1. หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
3. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร
4. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ได้ความรู้ความเข้าใจคติความเชื่อดั้งเดิม คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ คติความเชื่อศาสนาพุทธ และคติความเชื่อชาวบ้านเกี่ยวกับวิถีชีวิต
2. ทำให้เข้าใจระบบความเชื่อที่สัมพันธ์กันระหว่างคติความเชื่อดั้งเดิม คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ คติความเชื่อศาสนาพุทธ และคติความเชื่อชาวบ้านเกี่ยวกับวิถีชีวิต
3. ทำให้เข้าใจศิลปกรรมอันเกี่ยวกับคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ คติความเชื่อศาสนาพุทธ
4. การนำเอาความรู้จากสารนิพนธ์นี้มาใช้เป็นพื้นฐานในการศึกษางานอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 2

สภาพภูมิศาสตร์และภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักรสุโขทัย

ราชอาณาจักรสุโขทัยเป็นหนึ่งในรัฐสำคัญรุ่นแรกๆ ของไทย ความสำคัญของราชอาณาจักรสุโขทัย อยู่ตรงที่ความรุ่งเรืองทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ดังเห็นได้จากโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปกรรมจำนวนมากในบริเวณที่เคยเป็นอาณาจักรสุโขทัยมาก่อน นักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่ง สันนิษฐานว่า อาณาจักรสุโขทัยสถาปนาขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 1762¹ การสถาปนานี้มีได้เกิดขึ้นแค่ชั่วข้ามคืน หากแต่ราชอาณาจักรพัฒนามาจากชุมชนโบราณที่มีมาแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ในการศึกษาราชอาณาจักรสุโขทัยจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับสภาพภูมิศาสตร์ซึ่งมีผลต่อพัฒนาการชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำต่างๆ และปัจจัยที่ทำให้ชุมชนโบราณกลายเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญของราชอาณาจักรสุโขทัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สังขมลิขสิทธิ์

1. สภาพภูมิศาสตร์ของราชอาณาจักรสุโขทัย

การกำหนดนโยบายของราชอาณาจักรสุโขทัยในอดีตนั้น มักอ้างข้อความในจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) ว่าขอบเขตทางทิศตะวันออกถึงเมืองเวียงจันทร์ เมืองเวียงคำ ทิศใต้ถึงเมืองนครศรีธรรมราช ทิศตะวันตกถึงเมืองฉอด เมืองพัน เมืองหงสาวดี และทิศเหนือถึงเมืองแพร์ เมืองน่าน เมืองหลวงพระบาง² ขอบเขตดังกล่าวดูกว้างขวางเกินจริงเพราะหลักฐานทางประวัติศาสตร์และทางโบราณคดีแสดงให้เห็นบ้านเมืองเหล่านี้มีพัฒนาการเป็นตัวของตัวเอง และไม่ปรากฏร่องรอยที่สัมพันธ์กับศิลปวัฒนธรรมสุโขทัย การศึกษาในปัจจุบันเราใช้จารึกสุโขทัยหลักอื่นๆ ศึกษาพร้อมกับหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นขอบเขตของราชอาณาจักรสุโขทัยน่าจะครอบคลุมเฉพาะพื้นที่ จังหวัดอุตรดิตถ์ ตาก สุโขทัย กำแพงเพชร

¹ ประเสริฐ ณ นคร, การอธิบายศิลาจารึกสมัยสุโขทัย (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2547), 8.

² จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 17-26, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 51.

พิษณุโลก เพชรบูรณ์ พิษณุ นครสวรรค์³ เนื่องจากเราพบว่าความคล้ายคลึงทางศิลปวัฒนธรรม
สุโขทัย ของเจดีย์วิหาร ปรากฏ มณฑล ตลอดจนพระพุทธรูป ของชุมชนโบราณในจังหวัดเหล่านี้

สภาพภูมิศาสตร์ของราชอาณาจักรสุโขทัยมีขอบเขตจรดเทือกเขา 3 ด้าน ทอดตัวใน
แนวเหนือ-ใต้ ด้านตะวันตกมีเทือกเขาถนนธงชัยกั้นอาณาเขตของราชอาณาจักรสุโขทัยกับมอญ-
พม่า ด้านเหนือมีเทือกเขาผีปันน้ำทอดตัวในแนวเหนือ-ใต้ กั้นอาณาเขตของราชอาณาจักรสุโขทัย
กับอาณาจักรล้านนา ส่วนด้านตะวันออกมีเทือกเขาเพชรบูรณ์และเทือกเขาแดงพญาเย็นกั้นอาณา
เขตของราชอาณาจักรสุโขทัยกับที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง (อันเป็นศูนย์กลางของ
อาณาจักรอยุธยา)⁴ เทือกเขาเหล่านี้เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสายสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำปิง วัง ยม
น่าน และป่าสัก

ลักษณะภูมิประเทศของกลุ่มแม่น้ำปิง เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ และที่ราบลูกฟูก เกิดจากการ
พัดพาเศษหิน ดิน ททราย กรวด มาตกตะกอนและทับถมกัน ทำให้ภูมิประเทศของกลุ่มแม่น้ำปิง มี
ลักษณะคล้ายลูกคลื่นเป็นเนินเตี้ยๆ สลับกับบริเวณที่งายต่อการสึกกร่อน นอกจากนี้การพัดพา
ของแม่น้ำปิงทำให้เกิดที่ราบชั้นบันไดอีกด้วย⁵

ลักษณะภูมิประเทศของกลุ่มแม่น้ำยม เป็นที่ราบลูกฟูกที่เกิดจากการพัดพาเศษหิน ดิน
กรวด และทรายขนาดใหญ่ มาทับถมกันจนทำให้ลักษณะภูมิประเทศของกลุ่มแม่น้ำยมเป็นเนิน
เตี้ยๆ สลับกับบริเวณที่งายต่อการสึกกร่อน (Rolling or Dissected Plain)⁶

ลักษณะภูมิประเทศของกลุ่มแม่น้ำน่าน มีภูเขาล้อมรอบทั้งสามด้าน พื้นที่บริเวณตรง
กลางมีลักษณะเป็นแอ่ง พื้นที่ระหว่างเทือกเขาสูงกับแอ่งที่ราบลุ่มมีลักษณะเป็นลานตะพักน้ำและ
ยังมีลักษณะเป็นลอนลาด (Rolling Plain) ซึ่งเป็นเนินเขาเตี้ยๆ สูงๆ ต่ำๆ คล้ายลูกคลื่น ส่วนพื้นที่

³ ชูศักดิ์ เสถียรพัฒน์, “พัฒนาการทางการเมืองศรีสุโขทัย ตั้งแต่กลางพุทธ
ศตวรรษที่ 17 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543) , 15.

⁴ เรื่องเดียวกัน, 16.

⁵ สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,
2529), 33.

⁶ ประทีป เพ็งตะโก, “ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณ สมัยสุโขทัย ที่ตำบลเมือง
เก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), 24-25.

ด้านตะวันออกของแม่น้ำน่านเป็นที่ราบดินตะกอนเชิงเขาไปจรดกับเทือกเขาเพชรบูรณ์ บริเวณนี้เป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงที่กว้างที่สุดของลุ่มน้ำน่าน⁷

ส่วนลักษณะภูมิประเทศของลุ่มแม่น้ำป่าสัก เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำมีรูปร่างคล้ายกับรูปขนนก ซึ่งมีระบบทางน้ำแบบกิ่งไม้ (Dendritic Pattern) ทำให้ทิศทางการไหลของลำน้ำไม่แน่นอน ส่วนการทับถมของตะกอนต่างๆ ก่อให้เกิดที่ราบลุ่มแคบๆ ไปตามลำแม่น้ำ⁸ ส่วนลักษณะภูมิประเทศของลุ่มแม่น้ำวังไม่กล่าวถึงเพราะขอบเขตของราชอาณาจักรสุโขทัยไม่ครอบคลุมชุมชนโบราณแม่น้ำดังกล่าว

การขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณที่เคยเป็นราชอาณาจักรสุโขทัย เราพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สืบเนื่องถึงสมัยประวัติศาสตร์ในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง ยม น่านตอนล่าง และป่าสักตอนบน เนื่องจากแม่น้ำมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการเกษตรกรรม การคมนาคม การพาณิชย์ รวมทั้งการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม เราอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาสภาพภูมิศาสตร์ของราชอาณาจักรสุโขทัยพบหลักฐานของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณลุ่มแม่น้ำต่างๆ ดังต่อไปนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁷ สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 9, รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมภาคเหนือตอนล่าง ปี 2544 (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 13.

⁸ ชยารพ ปิยะปราโมทย์ และ ไพลิน โรจน์ทงชัย, “การศึกษาปัจจัยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายถึงสมัยทวารวดีในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนกลาง” (สารนิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 96.

2. ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำต่างๆ ก่อนสมัยสุโขทัย

จากสภาพทางภูมิศาสตร์ของราชอาณาจักรสุโขทัย แสดงให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของที่ราบลุ่มแม่น้ำซึ่งเหมาะกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในการศึกษาทางโบราณคดีและภาพถ่ายทางอากาศ เราพบชุมชนโบราณต่างๆ ตามลุ่มแม่น้ำปิง ยม น่านตอนล่าง และป่าสักตอนบน ดังต่อไปนี้

2.1 ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำปิง

ตารางที่ 1 ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำปิง

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
1. เมืองโบราณดงแม่นางเมือง ต. บางตาหงาย อ. บรรพตพิสัย จ. นครสวรรค์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ หินดู ⁹ แท่นหินบด พวยกาดินเผา แวดินเผา ตะคันดินเผา ตุ้มมีดสำริด - เครื่องประดับ ลูกปัดหินทรงกระบอก ลูกปัดหินสลักเป็นรูปนกแก้ว หินใส คล้ายแก้ว แผ่นทองคำบางๆ สลักเป็นรูปดอกจันทน์ ห่วง ทองคำ สร้อยทองคำ - พุทธศาสนวัตถุ พระพุทธรูปดินเผา พระพุทธรูปหิน พระพิมพ์ ใบเสมา พระพุทธรูปทองคำ - สินค้าต่างประเทศ ลูกปัดหินอาเกต - หลักฐานข้อเขียน ศิลาจารึกดงแม่นางเมือง

⁹ หินดู เป็นเครื่องมือสำหรับขึ้นรูปภาชนะ มีลักษณะคล้ายเห็ด เมื่อนำดินมาวางบน
แป้น นำหินดูนี้วางบนก้อนดิน จากนั้นตบดินจากภายนอกให้ได้รูปตามต้องการ

ตารางที่ 1 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
2. แหล่งโบราณคดีบ้านหนองยอ ต. โพนิปราสาท อ. พุทไธสง จ. นครราชสีมา	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เครื่องปั้นดินเผา หม้อดินเผา ภาชนะดินเผาที่มีร่องรอยเครื่อง จักสานด้วยไม้ไผ่อยู่ด้านนอก ขวานหิน
3. แหล่งโบราณคดีบ้านห้วยถั่ว ใต้ ต. ห้วยถั่วใต้ อ. หนองบัว จ. นครราชสีมา	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เครื่องปั้นดินเผา แวดินเผา เครื่องมือโลหะ เครื่องมือสำริด - เครื่องประดับ ลูกปัดหินสีเขียว กำไลหิน กำไลสำริด แหวนสำริด - สินค้าต่างประเทศ ลูกปัดหินอาเกต ลูกปัดหินคาร์เนเลียน
4. เมืองโบราณคดีจันเสน ต. จันเสน อ. ตาคลี จ. นครราชสีมา	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผาลายเชือกทาบ ลายลูกคลื่น ลายเส้นขนาน ลายสี่เหลี่ยม ลายเส้นขีด และแบบไม่มีลาย จุกภาชนะดินเผา แวดินเผา หินดูท่าจากดิน กระสุนดินเผา พวยกาดินเผา หม้อ ดินเผา ไหดินเผา ไหดินเผาที่มีลายดอกไม้ หงส์ ลิงหนุมาน เบ้า หล่อโลหะ ตุ๊กตาดินเผา รูปผู้ชายจูงลิง รูปผู้หญิงจูงนก รูปปู้ตัวเล็ก รูปคนขี่ ช้าง รูปสิงโต รูปสิงห์แบบทวารวดี รูปนางรำ รูปปางประสูติ ¹⁰ ตราดินเผา รูปคนขึ้นต้นตาล รูปคนนั่งกับสิงโต รูปวัว รูปคนขี่ม้า รูปเวตาล เครื่องมือหินขัด ขวานหินขัดมีป่าและไม่มีป่า หินกลมแกะเป็น รูปดอกบัวและรูปดอกไม้ แทนหินบดยา ฐานบัวคว่ำบัวหงาย

¹⁰ รูปปางประสูติ เป็นรูปช้างสี่เชือก ยืนชูวงจับคนโทกระหนาบสตรีซึ่งนั่งอยู่ในท่า

ตารางที่ 1 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
	<p>ใบหอกเล็ก ห่วงโลหะที่ทำคล้ายจี้ห้อยคอ ห่วงกลมตะกั่ว กระปวนสำริด เงินโบราณ¹¹</p> <p>- เครื่องประดับ</p> <p>ลูกปัดหิน ลูกปัดแก้ว</p> <p>- พุทธศาสนวัตถุ</p> <p>พระพิมพ์ดินเผา พระพิมพ์รูปปางประทับนั่งห้อยพระบาท พระโพธิสัตว์ ธรรมจักรหิน</p> <p>- สินค้าต่างประเทศ</p> <p>หริ่งข้าง ตะเกียงโรมัน ตุ่มหูทำจากตะกั่วหรือดีบุก¹²</p> <p>- หลักฐานข้อเขียน</p> <p>ตราดินเผาที่มีจารึกภาษามอญ ตัวอักษรแบบอินเดียใต้</p>
<p>5. แหล่งโบราณคดีเขากะล่อน</p> <p>ต. บ้านหาดชะเอม</p> <p>อ. ขามเฒ่าลือชัยบุรี</p> <p>จ. กำแพงเพชร</p>	<p>- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์</p> <p>เศษภาชนะดินเผา หม้อก้นกลม ภาชนะทรงพาน ภาชนะชนิด มีสันตักแต่งด้วยลายเชือกทาบ ลายขูดขีด และเคลือบน้ำดิน โกลนขวานหินขัด ขวานหินขัด ขวานหินขัดมีป่า ขวานทองแดง จักรหิน ตะขอหินขัด</p> <p>- เครื่องประดับ</p> <p>ลูกปัดหินทรงกระบอก กำไลหิน ลูกปัดแก้ว</p> <p>- สินค้าต่างประเทศ</p> <p>ลูกปัดหินอาเกต ลูกปัดหินคาร์เนเลียน</p>

¹¹ เงินโบราณ เป็นก้อนเงินคล้ายเงินพดด้วง ด้านหนึ่งมีรูปข้าง อีกด้านหนึ่งมีรูปวงกลม
 5 วง อยู่ล้อมรอบวงกลมขนาดใหญ่คล้ายเงินลูกขี้สุโขทัย

¹² ตุ่มหูนี้คล้ายที่พบที่ออกแก้ว ประเทศเวียดนาม

ตารางที่ 1 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
<p>6. เมืองโบราณไตรตรึงส์</p> <p>ต. ไตรตรึงส์</p> <p>อ. เมืองกำแพงเพชร</p> <p>จ. กำแพงเพชร</p>	<p>- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์</p> <p>ก้อนดินเผาไฟ ตะเกียงดินเผา ตะคันดินเผา พวยกาดินเผา เบ้าดินเผา ลูกกระสุนดินเผา ภาชนะดินเผาแบบก้นกลมมีสัน เศษภาชนะดินเผาแบบเนื้อดินธรรมดาตกแต่งลวดลายกด ประทับและลายขูดขีด หินดู ตระแกรนซี่เหล็ก แผ่นเหล็ก มีด เหล็ก หอกสำริด ห่วงสำริด</p> <p>- โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์</p> <p>เศษภาชนะดินเผาแบบเนื้อแกร่งและแบบเคลือบสมัยสุโขทัย</p> <p>- เครื่องประดับ</p> <p>ลูกปัดดินเผาสีแดงและสีน้ำตาลอมแดง ลูกปัดแก้วสีเขียว แดง ฟ้า ดำ เหลือง ขาว น้ำตาล และน้ำเงิน ลูกปัดสำริด กำไลสำริด ชั้นกันสองวง</p> <p>- สินค้าต่างประเทศ</p> <p>ลูกปัดหินคาร์เนเลียน</p>
<p>7. เมืองโบราณโกสัมพี</p> <p>ต. โกสัมพี</p> <p>กิ่งอำเภอโกสัมพี</p> <p>จ. กำแพงเพชร</p>	<p>- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์</p> <p>เศษภาชนะดินเผาแบบเนื้อดินธรรมดาและแบบลายเชือกทาบ แหวดินเผา ตุ่มถ่วงแห ตู๊กตาดินเผารูปช้าง หินงอบน้ำอ้อย ขวาน หินขัด ขวานหินขัดแบบมีป้า เศษซี่แร่ (ทองแดงและเหล็ก) เครื่องมือเหล็ก</p> <p>- โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์</p> <p>เศษภาชนะดินเผาแบบเนื้อแกร่ง แบบเคลือบสมัยสุโขทัย</p> <p>- เครื่องประดับ</p> <p>กำไลหิน</p> <p>- พุทธศาสนวัตถุ</p> <p>พระพิมพ์ดินเผา พระพุทธรูปศิลปะหริภุญชัย</p>

ตารางที่ 1 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
8. แหล่งโบราณคดีมอเสียดบ ต. โกสัมพี กิ่ง อ. โกสัมพี จ. กำแพงเพชร	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาชนะดินเผาเนื้อธรรมดาแบบไม่มีลายและมีลายเชือกทาบ แวดินเผา ลูกกระสุนดินเผา หินงอบน้ำอ้อย ขวานหินขัดไม่มีป่า เศษตระกรันซี่แร่ (เหล็กและทองแดง) เครื่องมือเหล็ก สิว - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งแบบเคลือบและไม่เคลือบ - เครื่องประดับ กำไลหิน ตุ้มหูหิน - สินค้าต่างประเทศ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนสีส้ม
9. แหล่งโบราณคดีบ้านหนอง กอง ต. นาบ่อคำ อ. เมืองกำแพงเพชร จ. กำแพงเพชร	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผาเนื้อธรรมดาลายเชือกทาบ เครื่องมือหิน กำไลหิน ขวานหินขัด เครื่องมือเหล็ก จานสำริด ชามสำริด - สินค้าต่างประเทศ ลูกปัดหินอาเกต ลูกปัดหินคาร์เนเลียน
10. เมืองโบราณบางพาน ต. เขาคีรีธ อ. พรานกระต่าย จ. กำแพงเพชร	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผา กระปุกดินเผา ไหดินเผา ลูกกลิ้งดินเผา แวด ดินเผา ตุ้มถ่วงแห ชิ้นส่วนตุ้กตาดินเผา ได้แก่ ม้า นก คชบาท ผู้หญิงเกล้าผมมวยสูง หินบดยา หินชนวน เศษตะปู ตะขอ เหล็ก เศษก้อนสำริด ฝาภาชนะสำริด กระพรวนสำริด - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ เครื่องสังคโลกสุโขทัย เครื่องปั้นดินเผาลำพูน - เครื่องประดับ ลูกปัดหิน ชิ้นส่วนกำไล

ตารางที่ 1 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
	- สินค้าต่างประเทศ เครื่องเคลือบจีน
11. แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งแดง ต. หนองปีกกา อ. เมืองตาก จ. ตาก	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผา เครื่องมือเหล็ก - เครื่องประดับ ลูกปัดแก้วต่างๆ เครื่องประดับหินสีเขียวคล้ายหยก
12. แหล่งโบราณคดีห้วยแม่ท้อ ต. แม่ท้อ อ. เมือง จ. ตาก	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เครื่องมือหินแบบสับตัด

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทความวิทยานิพนธ์ศิลปากร ส่วนวนวัฒนวิทยา

ภาพที่ 1 ตราประทับดินเผารูปวงกลม หงส์ ศรีศูล จักร พบที่เมืองโบราณจันเสน จังหวัด

นครสวรรค์

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, ชาติพันธุ์สุวรรณภูมิ บรรพชนคนไทยในอุษาคเนย์ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2547), 95.

2.2 ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำยม

ตารางที่ 2 ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำยม

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
1. ถ้ำแม่ย่า อ. เมือง จ. สุโขทัย	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษเครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ขวานหินขัด รูป เคารพสตรี (เรียกว่าพระแม่ย่า)
2. แหล่งโบราณคดีห้วยแม่กอง ค่าย ต. บ้านวังหาด อ. บ้านด่านลานหอย จ. สุโขทัย	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผา เครื่องมือเหล็ก - เครื่องประดับ ลูกปัดหินอาเกต ลูกปัดหินคาร์เนเลียน
3. แหล่งโบราณคดีบ้านวังหาด ต. บ้านวังหาด อ. บ้านด่านลานหอย จ. สุโขทัย	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาชนะดินเผา เครื่องมือเหล็ก เหรียญรูปพระอาทิตย์และรูป ศรีวิวัตสะ - เครื่องประดับ ลูกปัดแก้วสีต่างๆ กำไลสำริด แหวนเงินและทองคำ เครื่องประดับแผ่นโลหะรูปหน้าลิง - สินค้าต่างประเทศ ลูกปัดหินอาเกต ลูกปัดหินคาร์เนเลียน
4. แหล่งโบราณคดีบ้านตลิ่งชัน ต. บ้านวังหาด อ. บ้านด่านลานหอย จ. สุโขทัย	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาชนะดินเผาลายเชือกทาบ ลายจุด และแบบไม่มีลวดลาย ภาชนะแบบหม้อก้นกลม ภาชนะคล้ายชามขนาดต่างๆ เครื่องมือเหล็ก ได้แก่ ใบหอก แห่งฉมวก ขวานต่อด้ามแบบสั้น และแบบยาว แห่งเหล็กกลมตันหน้าตัด ดาบยาว ขวานแบบมี

ตารางที่ 2 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
	คมสองด้าน เตาสามขา - เครื่องประดับ ลูกบิดแก้ว ลูกบิดสำริด กำไลข้อมือสำริดต่างๆ ไม่มีการตกแต่งลวดลายและแบบที่มีการตกแต่งลวดลายเป็นรูปครึ่งวงกลมขนาดเล็ก แหวนและตุ้มหูทองคำ - สินค้าต่างประเทศ ลูกบิดหินอาเกต ลูกบิดหินคาร์เนเลียน
5. แหล่งโบราณคดีบ้านเด่นปางห่าง ต. บ้านวังหาด อ. บ้านด่านลานหอย จ. สุโขทัย	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผา ขวานเหล็ก สิวเหล็ก หอกเหล็ก กระพรวนสำริด - เครื่องประดับ ลูกบิดแก้วสีต่างๆ กำไลสำริด - สินค้าต่างประเทศ ลูกบิดหินอาเกต ลูกบิดหินคาร์เนเลียน
6. แหล่งโบราณคดีบ้านบึงหญ้า ต. นาเชิงคีรี อ. คีรีมาศ จ. สุโขทัย	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เครื่องปั้นดินเผา เคียวหิน ใบมีด ขวานหินขัด - เครื่องประดับ ลูกบิดหินสีเขียวทรงกระบอก กำไลหินรูปวงกลมและรูปดาว
7. แหล่งโบราณคดีวัดชมชื่น ต. ศรีสังฆาลย์ อ. ศรีสังฆาลย์ จ. สุโขทัย	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผา แท่งดินเผา ตราประทับดินเผา ชิ้นส่วนตุ๊กตาสตรี ตุ๊กตาเสียดาบ ตุ๊กตารูปวัว เครื่องมือเหล็ก - เครื่องประดับ ลูกบิดหิน ลูกบิดแก้ว

ตารางที่ 2 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
8. แหล่งโบราณคดีบ้านบึงเหนือ ต. ศรีนคร อ. ศรีนคร จ. สุโขทัย	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาชนะดินเผา เครื่องมือหิน ขวานหินขัด เครื่องประดับทำจากหิน
9. แหล่งโบราณคดีบ้านบึงบอน ต. กลางดง อ. พุ่งเสด็จ จ. สุโขทัย	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เครื่องมือหินกะเทาะ
10. แหล่งโบราณคดีบ้านดงยาง ต. สารจิต อ. ศรีสัชชนาลัย จ. สุโขทัย	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เครื่องมือหินกะเทาะ
11. แหล่งโบราณคดีบ้านนาเชิง ต. นาเชิงคีรี อ. ศรีมาศ จ. สุโขทัย	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ชิ้นส่วนกลองมโหระทึก

ภาพที่ 2 เหรียญเงินรูปศรีวิไลตะ พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านตลิ่งชัน จังหวัดสุโขทัย
ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548),บทนำ.

ภาพที่ 3 แผ่นโลหะรูปหน้าลิง พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังหาด จังหวัดสุโขทัย
ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548),บทนำ.

ภาพที่ 4 ชิ้นส่วนกลองมโหระทึก พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านนาเชิง จังหวัดสุโขทัย
ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), 27.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงอนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 5 พระแม่ย่า
: ถ่าย เมื่อวันที่ 12 เมษายน 2551

2.3 ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำน่านตอนล่าง

ตารางที่ 3 ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำน่านตอนล่าง

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
1. แหล่งโบราณคดีบ้านวังแดง ต. เขาทราย อ. ทับเกลื่อ จ. พิจิตร	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แท่งหินบดยา เครื่องมือเหล็ก โลหะเงิน เหรียญเงินรูปพระ อาทิตย์ รูปศรียัตสะ รูปภัทรปิฎะ
2. เมืองพิจิตรเก่า ต. เมืองเก่า อ. เมือง จ. พิจิตร	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินประเภทหม้อ ไห กระปุก ครก ชาม - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ เครื่องถ้วยเซลียง เครื่องถ้วยล้านนา - สินค้าต่างประเทศ เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยเวียดนาม
3. เมืองโบราณทับคล้อ ต. ทับคล้อ อ. ตะพานหิน จ. พิจิตร	- โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ เครื่องสังคโลก เศษเครื่องปั้นดินเผาสมัยสุโขทัย - พุทธศาสนวัตถุ พระพิมพ์ พระพุทธรูป
4. เมืองโบราณบ้านทุ่งโพธิ์ (เมืองบาง) ต. ทุ่งโพธิ์ อ. ตะพานหิน จ. พิจิตร	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตุ้มถ่วงแห ตะคันดินเผา ชิ้นส่วนฝาจากภาชนะดินเผา ก้อนดิน เผามีลวดลายสำหรับกดประทับ หินดู ชิ้นส่วนขาพานกุนที่ ชามมีเชิง - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ เศษภาชนะสังคโลก เครื่องถ้วยบุรีรัมย์

ตารางที่ 3 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
	- สินค้าต่างประเทศ เศษเครื่องถ้วยจีน
5. เมืองชัยบวร ต. บ้านน้อย อ. โพนทะเล จ. พิจิตร	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แฉดินเผา ตะคันดินเผา ตุ่มถ่วงแห แทนหินบด เป้าหลอม โลหะ - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ เครื่องถ้วยสังคโลก
6. แหล่งภาพสลักหิน เขาหวด เขานม ต. วังนกแอ่น อ. วังทอง จ. พิษณุโลก	- ภาพสลักรูปดอกจันทน์ รูปปลา รูปกากบาท รูปคล้ายไม้ กางเขน รูปสามเหลี่ยมหัวกลับ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า
7. แหล่งภาพสลักหิน ถ้ำกาใหญ่ ถ้ำกาเล็ก ต. นครไทย อ. นครไทย จ. พิษณุโลก	- ภาพสลักรูปกากบาท รูปดอกจันทน์คล้ายดวงอาทิตย์ รูป สี่เหลี่ยม รูปสามเหลี่ยม
8. แหล่งภาพสลักหิน ผาขีด ต. นาบัว อ. นครไทย จ. พิษณุโลก	- ภาพสลักลายขูดขีด หรือกากบาท

ตารางที่ 3 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
9. ภาพสลักหินผากระดาน ต. ซาติตระการ อ. ซาติตระการ จ. พิษณุโลก	- ภาพสลักรูปคน รูปสัตว์ รูปเรขาคณิต รวมทั้งการขัดแต่งผิว หลังการสลักภาพ
10. แหล่งโบราณคดีบริเวณเขา ผาทำพล - เพิงผาฝ่ามือแดง - ถ้ำเลี้ยงผา - ถ้ำผาแดง - ถ้ำเรือ จ. พิษณุโลก	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาพมือแดง ภาพลวดลายและสัญลักษณ์ เศษภาชนะดินเผา ขัดมัน พานดินเผาทรงสูง สะเก็ดหิน เครื่องมือหินกะเทาะสอง ด้าน เครื่องมือหินกะเทาะขนาดใหญ่ เครื่องมือหินขัด
11. แหล่งโบราณคดีบ้านชมภู ต. ชมภู อ. เนินมะปราง จ. พิษณุโลก	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตะคันดินเผา ตุ่มถ่วงแหดินเผา เศษภาชนะดินเผาเนื้อธรรมดา ขวานหินขัด ขวานหินขัดมีป่า เหรียญเงินรูปพระอาทิตย์-ศรี วัตสะ - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ เครื่องถ้วยสังคโลก - เครื่องประดับ ลูกบิดแก้ว
12. เมืองพิษณุโลก (เมืองสระ หลวงสองแคว) ต. ในเมือง อ. เมือง	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ท่อน้ำดินเผา ตะคันดินเผา พวยกาดินเผา ดินเผารูปหน้าคน ตุ๊กตาเสียดบาล ไหเท้าช้าง โองแบบไม้เคลือบ ตะปู ใบหอก สลักเหล็ก

ตารางที่ 3 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
จ. พิษณุโลก	<ul style="list-style-type: none"> - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ กระเบื้องมุงหลังคา เครื่องถ้วยสังคโลก - พุทธศาสนวัตถุ พระพุทธรูปหินทรายขนาดใหญ่ ศิลปะทวารวดี พระพุทธรูปปางนาคปรก ศิลปะลพบุรี ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริด เศียรพระพุทธรูปปูนปั้น - สินค้าต่างประเทศ เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยญี่ปุ่น
13. เมืองโบราณนครไทย ต. นครไทย อ. นครไทย จ. พิษณุโลก	<ul style="list-style-type: none"> - โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตุ้มถ่วงแห ตู๊กตาเสี้ยกบาล แท่งหินทราย เหล็กโลหะ ขวานหินขัด ขวานหินมีใบ - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ เครื่องสังคโลกแบบเคลือบและไม่เคลือบ เครื่องถ้วยบุรีรัมย์ - พุทธศาสนวัตถุ ใบเสมาหินทรายศิลปะทวารวดีตอนต้น พระพุทธรูปและโกถนพระพุทธรูปปางนาคปรก ศิลปะลพบุรี
14. ชุมชนโบราณบ้านท้องโหลง ต. ดงประจำ อ. พรหมพิราม จ. พิษณุโลก	<ul style="list-style-type: none"> - โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ กระเบื้องมุงหลังคา - พุทธศาสนวัตถุ พระพุทธรูปสำริดทรงเครื่อง - สินค้าต่างประเทศ เครื่องลายครามจีน

ตารางที่ 3 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
15. ชุมชนโบราณวัดพระยายม ราช ต. บ้านกว้าง อ. เมือง จ. พิษณุโลก	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีดสำริด เต้าปูนสำริด ปิ่นปักผมสำริด - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ กระเบื้องมุงหลังคา เครื่องถ้วยสังคโลก - พุทธศาสนวัตถุ ใบเสมา พระพุทธรูปสำริด - สินค้าต่างประเทศ เครื่องถ้วยจีน
16. ชุมชนโบราณบ้านวังทอง ต. วังทอง อ. วังทอง จ. พิษณุโลก	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตะปู ตะคันดินเผา ตุ๊กตาเสียมบาล - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ กระเบื้องมุงหลังคา เครื่องถ้วยสังคโลก - พุทธศาสนวัตถุ พระแสงโลหะ พระพุทธรูปหินทราย พระพุทธรูปปางนาคปรก - สินค้าต่างประเทศ เครื่องถ้วยจีน
17. ชุมชนโบราณบ้านวังสาร ต. ท่าตาล อ. บางกระทุ่ม จ. พิษณุโลก	- โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ กระเบื้องมุงหลังคา เครื่องถ้วยสังคโลก - พุทธศาสนวัตถุ ใบเสมา พระพุทธรูปสำริด - สินค้าต่างประเทศ เครื่องถ้วยจีน

ตารางที่ 3 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
18. ชุมชนโบราณบ้านวัดตายนม ต. ท่าตาล อ. บางกระพุ่ม จ. พิษณุโลก	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตุ๊กตาเสียดาบ - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ เครื่องสังคโลก
19. ชุมชนโบราณบ้านเนิน สะอาด ต. เนินสะอาด อ.วังทอง จ. พิษณุโลก	- โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ กระเบื้องมุงหลังคา เครื่องถ้วยสังคโลก - สินค้าต่างประเทศ เครื่องถ้วยจีน
20. แหล่งโบราณคดีบ้านบึงวัง จิ้ง ต. ป่าเช่า อ. เมือง จ. อุตรดิตถ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาชนะดินเผาลายขีดขีด หม้อดินเผา ชามดินเผา ขวานหินขัด ไม่มีป่า - เครื่องประดับ กำไลหินสีขาว
21. แหล่งโบราณคดีปางต้นผึ้ง ต. ป่าเช่า อ. เมือง จ. อุตรดิตถ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผาลายกดประทับและลายขีดขีด มีดสำริด ขวานสำริด กระพรวนสำริด
22. แหล่งโบราณคดีบ้านปาก ห้วยฉลอง ต. ผาเลือด อ. ท่าปลา	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตุ้มถ่วงแห แวดินเผา เครื่องมือดินเผาเกาะเกาะ เศษภาชนะลาย เชือกทาบ ลายตาข่าย ลายขูดมัน - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์

ตารางที่ 3 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
จ. อุดรดิตถ์	หม้อ ชาม ไห สังคโลกแบบเคลือบและไม่เคลือบ - สินค้าต่างประเทศ เครื่องถ้วยจีน
23. แหล่งโบราณคดีบ้านวังแพ วน ต. ผาเลือด อ. ท่าปลา จ. อุดรดิตถ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เครื่องมือหินกะเทาะด้านเดียว เศษภาชนะดินเผาลายเชือก ทาบและลายจุดขีด - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ เครื่องสังคโลกแบบเคลือบและไม่เคลือบ - สินค้าต่างประเทศ เครื่องถ้วยลายครามจีน
24. แหล่งโบราณคดีแก่งตาน ต. ผาเลือด อ. ท่าปลา จ. อุดรดิตถ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ก้อนดินเผาไฟ หม้อก้นกลมลายเทือกทาบ ลายจุดขีด และ ลายกดประทับ ไหเนื้อแกร่งแบบไม่เคลือบ เครื่องมือหินขัด ขวานสำริด หอกสำริด - สินค้าต่างประเทศ เครื่องถ้วยลายครามจีน
25. ม่อนศิลาพงษ์ ต. ท่าเสา อ. เมือง จ. อุดรดิตถ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาชนะทรงกระบอก ภาชนะสำริดมีหูจับ ทัพพีสำริด ใบมีด สำริด กาน้ำสำริด - สินค้าต่างประเทศ กลองมโหระทึก

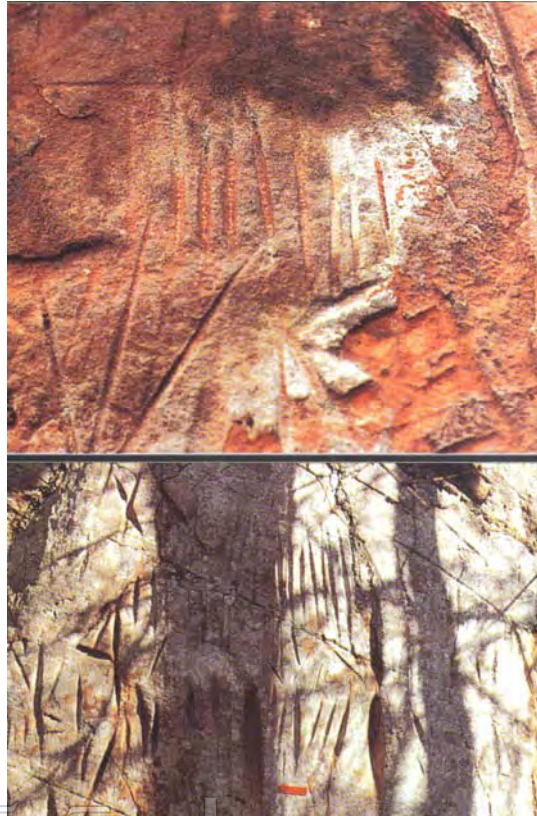

ตารางที่ 3 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
26. แหล่งภาพเขียนสี ผาเขียน ตาพรหม ต. บ่อทอง อ. ทองแสนขัน จ. อุตรดิตถ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาพเขียนสีแดงลายเรขาคณิตและสัญลักษณ์
27. แหล่งโบราณคดีถ้ำกระดูก เขาหน้าผาตั้ง อ. บ่อทอง อ. ทองแสนขัน จ. อุตรดิตถ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ กำไลหิน เศษภาชนะขัดผิว ลายขูดขีด ลายเชือกทาบ เศษ เครื่องมือสำริด หอกสำริด
28. แหล่งโบราณคดีเมืองฝาง ต. ผาจุก อ. เมือง จ. อุตรดิตถ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะลายขูดขีด ลายกดทับ และลายเชือกทาบ หม้อก้น กลม ไห ขวานหินกะเทาะ ขวานหินขัดมีใบ ตะปูเหล็ก เบ้าดิน เผา ตุ๊กตาเสียมบาล - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ กระเบื้องมุงหลังคา เครื่องถ้วยสังคโลก - พุทธศาสนวัตถุ ใบเสมาหิน - สินค้าต่างประเทศ เครื่องถ้วยจีน
29. เมืองโบราณทุ่งยั้ง และเวียง เจ้าเงาะ ต. ทุ่งยั้ง	- โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ ไห เครื่องถ้วยสังคโลกแบบเคลือบ - พุทธศาสนวัตถุ

ตารางที่ 3 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
อ. ลับแล จ. อุตรดิตถ์	พระพิมพ์ดินเผาศิลปะลพบุรี
30. เมืองตาชูชก ต. หาดสองแคว อ. ตรอน จ. อุตรดิตถ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตุ่มแก้วแห ตระกรันขี้เหล็ก - โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ กระเบื้องมุงหลังคา ภาชนะเตาล้านนา เครื่องถ้วยสังคโลก แบบเคลือบ - สินค้าต่างประเทศ เครื่องถ้วยจีนราชวงศ์หมิง
31. เมืองพิชัย ต. ในเมือง อ. พิชัย จ. อุตรดิตถ์	- โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ เครื่องถ้วยสังคโลกประเภทจาน ชาม ไหปากแตรแบบเคลือบ และไม่เคลือบ - สินค้าต่างประเทศ เครื่องลายครามจีน
32. ชุมชนโบราณบ้านนายาง ต. นายาง อ. พิชัย จ. อุตรดิตถ์	- โบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ หม้อ ไห กระปุกเนื้อแกร่ง กระเบื้องมุงหลังคา - สินค้าต่างประเทศ เครื่องถ้วยราชวงศ์หมิง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 6 รูปสลักที่ถ้ำกาเล็ก อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548),40.

มหาวิทยาลัยศิลปากร - สถาบันศิลปกรรมศาสตร์

ภาพที่ 7 รูปสลักที่เขาคูดขวาง อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก
ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548),41.

2.4 ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนบน

ตารางที่ 4 ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนบน

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
1. แหล่งโบราณคดีเขาขาด ต. วังโป่ง กิ่ง อ. วังโป่ง จ. เพชรบูรณ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผาทั้งผิวเรียบและลายเชือกทาบ ลายขีดขีด แกนกำไล ขวานหินขัด
2. แหล่งโบราณคดีดอยน้ำจอก ต. วังโป่ง กิ่ง อ. วังโป่ง จ. เพชรบูรณ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แกนกำไลหินที่ทำจากทราย หินดินดาน หินชนวน ชิ้นส่วน กำไลหินชนวน หินบะซอลท์ หินทราย และหินดินดาน แผ่น กะเทาะทรงกลม เครื่องมือหินกะเทาะ ขวานหินขัด ชิ้นส่วน แท่นหินบด
3. แหล่งโบราณคดีบ้านนายโอน ต. วังโป่ง กิ่ง อ. วังโป่ง จ. เพชรบูรณ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ท่อนดินเผา หินลับ กำไลหิน เครื่องมือสะเก็ดหิน เครื่องมือหิน เจาะรู ขวานหินขัด
4. แหล่งโบราณคดีวัดเกตุ สามัคคีธรรม ต. วังโป่ง กิ่ง อ. วังโป่ง จ. เพชรบูรณ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แกนกำไลหิน ชิ้นส่วนกำไลหิน แผ่นหินกะเทาะทรงกลม เครื่องมือสะเก็ดหิน ขวานหินขัด หินลับ เครื่องมือหินเจาะรู
5. แหล่งโบราณคดีบ้านหนอง แดง	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผาแบบขัดมันและแบบเคลือบน้ำตาลินลายผิว

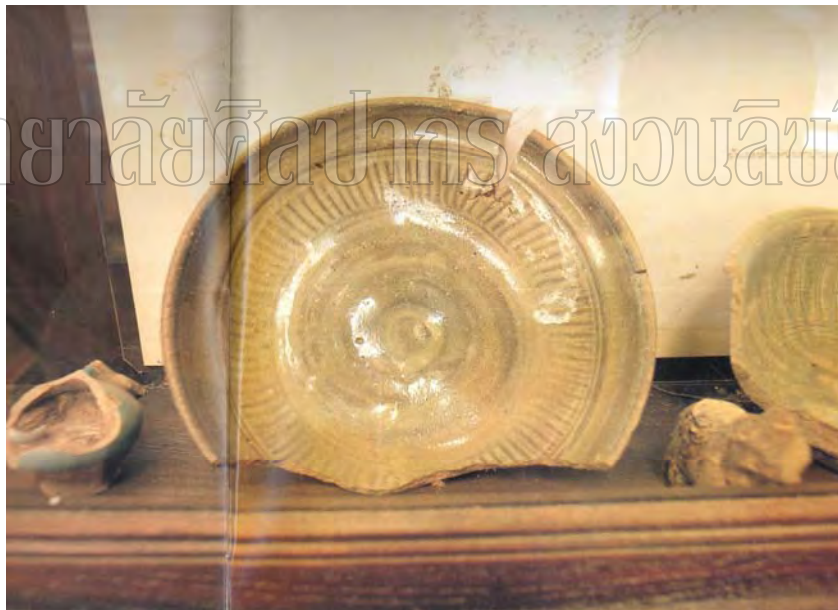
ตารางที่ 4 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
ต. สระกรวด อ. ศรีเทพ จ. เพชรบูรณ์	เรียบ ลายเชือกทาบ ลายกดประทับ ลายขูดขีด แวดินเผา กำไลดินเผา เศษกำไลหิน ขวานหินขัด ขวานสำริด เครื่องมือเหล็ก กำไลสำริด หม้อก้นกลมมีขาคล้ายพาน เศษเหล็ก ใบหอกเหล็ก ตราประทับห้าชั้น
6. เมืองโบราณศรีเทพ ต.ศรีเทพ อ. ศรีเทพ จ. เพชรบูรณ์	<ul style="list-style-type: none"> - โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาชนะดินเผามีลวดลาย เครื่องมือหินกะเทาะ เครื่องมือหินขัด ขวานหินขัด เครื่องมือเหล็ก - เครื่องประดับ ลูกปัดแก้ว กำไลสำริด - พุทธศาสนวัตถุ ประติมากรรมรูปโคนนทิ รูปพระนารายณ์สวมหมวกทรงกระบอกรูปพระกฤษณะโควรวรณะ รูปสุริยเทพ และรูปศิวลึงค์ ทับหลังรูปอุมาเหศวร - หลักฐานข้อเขียน ศิลาจารึก
7. แหล่งโบราณคดีถ้ำเขาถอมรัตน์ ต. โคกสะอาด อ. ศรีเทพ จ. เพชรบูรณ์	<ul style="list-style-type: none"> - โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผา เศษภาชนะสำริด ผนังถ้ำสลักลายพระพุทธรูปสามองค์ ลายพระโพธิสัตว์สี่กร ลายสถูป ลายพระโพธิสัตว์นั่งผ้าส้น ลายพระพุทธรูปประทับนั่งปางขัดสมาธิ
8. แหล่งโบราณคดีถ้ำผึ่ง ต. นาสนุ่น อ. ศรีเทพ	<ul style="list-style-type: none"> - โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผาแบบผิวเรียบ เศษภาชนะดินเผาลายเชือกทาบและลายขูดขีด

ตารางที่ 4 (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	โบราณวัตถุ
จ.เพชรบูรณ์	
9. แหล่งโบราณคดีถ้ำขาม ต. นาสนุ่น อ. ศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผาแบบไม่เรียบ แบบเชือกทาบ และแบบลาย ประทับ แต่งดินเผาทรงกระบอก แผ่นดินเผา หินขัด
10. แหล่งโบราณคดี ไร่นายกอง โคตรทอง ต. หนองยางทอย อ. ศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผาประเภทไม่เคลือบ แต่งดินเผาทรงกระบอก ขวานหินขัดจากภูเขาไฟ
11. แหล่งโบราณคดี ไร่ นาย ประเสริฐ ขวัญเผือก ต. โคกสะอาด อ. ศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์	- โบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผาผิวเรียบ มีลวดลายเชือกทาบ ลายประทับ เศษอิฐ แท่นหินบดยา หินบด

เราอาจกล่าวได้ว่า การขุดค้นทางโบราณคดีแสดงให้เห็นความเจริญของชุมชนโบราณ มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง จากชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์มาสู่ชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ ดังเห็นได้จาก การพบเครื่องมือหินหลายยุคหลายสมัยในชุมชนโบราณต่างๆ การพัฒนานี้จะเกิดขึ้นมิได้หากปราศจากทรัพยากรที่เหมาะสมกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการถลุงเหล็กของแหล่งโบราณคดีมอเสือบและแหล่งโบราณคดีบ้านวังหาด ทำให้เราพบเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็ก สำริด และทองคำ ในขณะที่ทรัพยากรดินที่มีคุณภาพและความสามารถของคนในท้องถิ่น ทำให้เราพบเครื่องถ้วยชามที่มีเอกลักษณ์บริเวณแหล่งเตาบ้านเกาะน้อยเหนือเมืองศรีสัตนาแลย เรียกว่า “ภาชนะเคลือบแบบมอญ”¹³ ต่อมาได้พัฒนาเป็นเครื่องถ้วยชามที่มีชื่อเสียงว่า “เครื่องสังคโลก” เราอาจกล่าวได้ว่า ความเจริญทางวัตถุแสดงให้เห็นระดับความเจริญของชุมชนโบราณ ทำให้ชุมชนโบราณพัฒนาอย่างต่อเนื่องและกลายเป็นเมืองโบราณได้

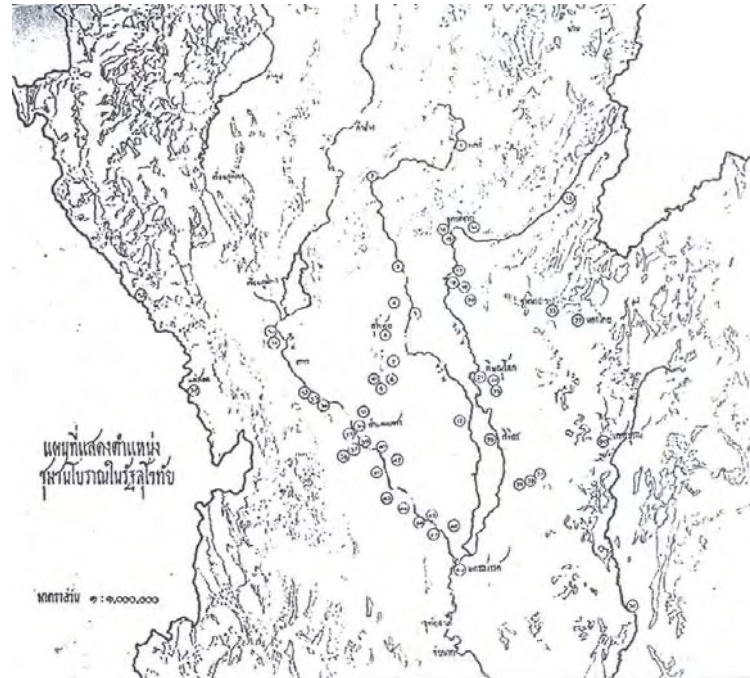
ภาพที่ 8 ชิ้นส่วนภาชนะมอญ

ที่มา : ธิดา สาระยา, เมืองศรีสัตนาแลย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), 159.

¹³ ภาชนะเคลือบแบบมอญ เป็นภาชนะเคลือบภายใน ในขณะที่เครื่องสังคโลกจะเคลือบภาชนะภายนอก

3. กำเนิดและพัฒนาการของเมืองโบราณในราชอาณาจักรสุโขทัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 9 แผนที่แสดงตำแหน่งชุมชนโบราณในรัฐสุโขทัย

ที่มา : ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, เมืองโบราณในราชอาณาจักรสุโขทัย (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

แผนที่นี้แสดงให้เห็นความหนาแน่นของชุมชนโบราณในลุ่มน้ำต่างๆ ประกอบด้วยชุมชนหลักและชุมชนบริวารเป็นโครงสร้างพื้นฐานของการพัฒนาเป็นเมืองโบราณ หลักฐานการตั้งถิ่นฐานถาวรของชุมชนโบราณเหล่านี้ คือ การสร้างคูน้ำคันดินเป็นรูปวงกลมแบบวัฒนธรรมทวารวดีและรูปสี่เหลี่ยมแบบวัฒนธรรมเขมร การล้อมรั้วแสดงถึงอาณาเขตของชุมชนโบราณนั้นๆ ประโยชน์ของคูน้ำคันดิน คือ การจัดเก็บและการผันน้ำสู่พื้นที่ทางการเกษตร

การขุดค้นทางโบราณคดี ทำให้เราพบโบราณวัตถุหลากหลายชนิดบริเวณชุมชนโบราณของราชอาณาจักรสุโขทัย ข้อสังเกตหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ แหล่งโบราณคดีหลายแห่งอยู่บนลุ่มแม่น้ำเดียวกันแต่ก็พบโบราณวัตถุต่างกัน ดังเห็นได้จากการพบกำไลหินในแหล่งโบราณคดีมอเสียดบ ในขณะที่เราพบสร้อยทองคำในเมืองโบราณดงแม่นางเมือง สิ่งของเหล่านี้แสดงให้เห็นระดับความเจริญของชุมชน ดังนั้น กำเนิดและพัฒนาการของเมืองโบราณใน

ราชอาณาจักรสุโขทัยมีพื้นฐานจากองค์ประกอบหลายอย่าง ทั้งปัจจัยด้านภูมิสถาน ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรวัตถุ และทรัพยากรมนุษย์ ดังต่อไปนี้

3.1 ปัจจัยที่ทำให้เกิดเมืองโบราณในราชอาณาจักรสุโขทัย

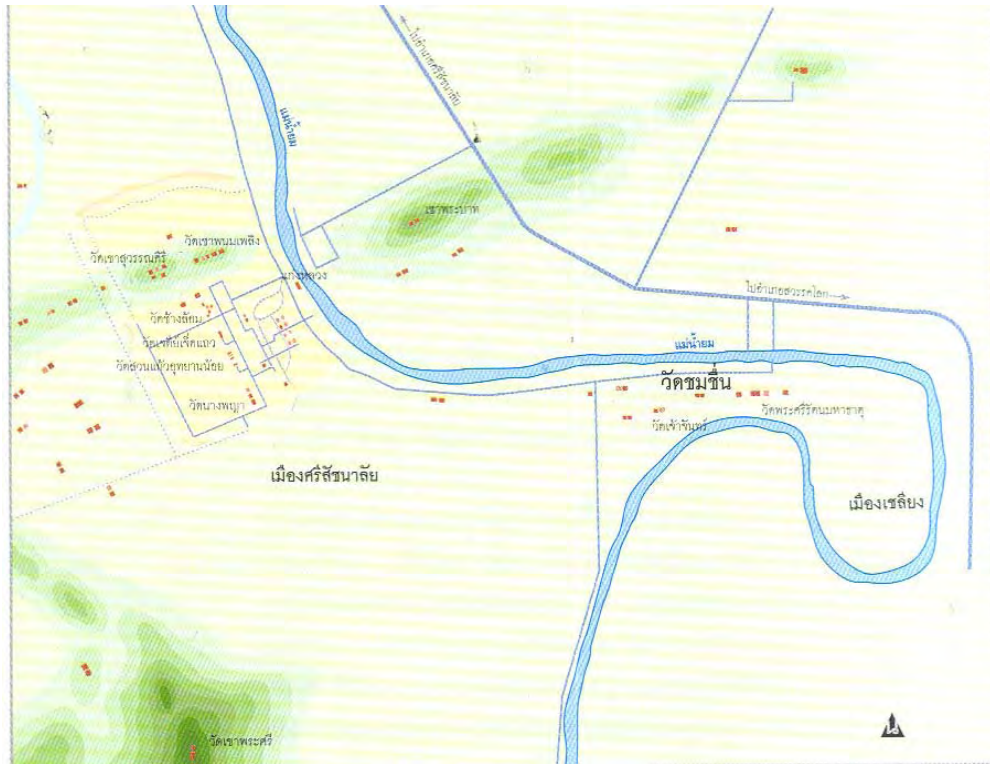
3.1.1 ทำเลที่ตั้ง

แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศข้างต้นแสดงให้เห็นร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณบริเวณที่ราบชายฝั่งแม่น้ำเอื้อต่อการดำรงชีวิตการคมนาคม และการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นเมืองโบราณได้ ตัวอย่างของเมืองโบราณที่มีทำเลที่ตั้งดีที่สุดเมืองหนึ่ง คือ “เมืองศรีสัชนาลัย” ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทิวา ศุภจรรยา ผู้เชี่ยวชาญทางด้าน การอ่านแผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศและการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณได้ให้ความเห็นว่า

...ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในบริเวณนี้เป็นธรรมชาติอยู่เองที่จะต้องหนาแน่น อยู่ริมแม่น้ำยมเป็นแนวยาว จากบริเวณค้ำน้ำที่เป็นห้วงล้อมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ขึ้นไปถึงเนินเขาทางตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีวัดกระจุกกระจายอยู่มาก และแสดงให้เห็นว่า มีประชากรอยู่หนาแน่น การเลือกห้วงค้ำน้ำยมเป็นที่ตั้งถิ่นฐาน นับว่าเหมาะสมมากเนื่องจากมีศูนย์กลางของชุมชนที่สำคัญที่สุดโดยมีศาสนสถาน เป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นศูนย์กลางเมืองนั้น...¹⁴

เมืองศรีสัชนาลัยมีเขาพนมเพลิงโอบล้อมตัวเมืองด้านทิศตะวันออก-ตะวันตก เขาพระศรีโอบล้อมด้านทิศเหนือ ภูเขาทั้งสองทำหน้าที่เป็นปราการธรรมชาติที่สามารถป้องกันเมืองในขณะเดียวกันเป็นแหล่งอาหารในการดำรงชีวิต ด้วยความเหมาะสม ความได้เปรียบของทำเลที่ตั้ง ทำให้เมืองศรีสัชนาลัยพัฒนาเป็นเมืองโบราณในกลุ่มแม่น้ำยมได้

¹⁴ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ศรีสัชนาลัย : ปัญหาในประวัติศาสตร์ไทย,” วารสารแกลองงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี ฉบับพิเศษ, 22 (มกราคม-ธันวาคม 2532), : 96.

ภาพที่ 10 แผนที่แสดงตำแหน่งเมืองศรีสขนาลัย
ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, *กรุงสุโขทัยมาจากไหน* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), 48.

3.1.2 การเกิดชุมชนเกษตรกรรม

การขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณราชอาณาจักรสุโขทัย พบชุมชนโบราณบางแห่งอยู่บริเวณถ้ำและหน้าผา เช่น แหล่งภาพเขียนสี ผาเขียนตาพรม แหล่งโบราณคดีถ้ำกระดุก เขาหน้าผาตั้ง แหล่งโบราณคดีเขาผาท่าพล ฯลฯ การตั้งถิ่นฐานบริเวณดังกล่าวอำนวยความสะดวกต่อการดำรงชีพแบบล่าสัตว์หาของป่า แต่การดำรงชีวดังกล่าวนี้อาจมีความไม่แน่นอนเพราะพึ่งพาธรรมชาติมากเกินไป เมื่อชุมชนโบราณตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ทำให้สามารถพัฒนาเป็นชุมชนเกษตรกรรมด้วยการปลูกข้าว การทำไร่ทำสวน ซึ่งสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิต ผู้ปกครองสร้างระบบควบน้ำคันดินเป็นระบบรับประกันผลผลิต ประกอบด้วย ระบบเหมืองฝาย เป็นระบบการกักเก็บน้ำที่ทำให้ชุมชนขยายพื้นที่ได้ และระบบชลประทาน เป็นระบบการจัดการน้ำมีคลองชลประทานผันน้ำมาสู่ชุมชนได้ ผลตอบแทนของการสร้างระบบประกันผลผลิตทำให้ชุมชนสามารถผลิตข้าวได้มากพอสำหรับการรองรับประชากรที่มีจำนวนมากขึ้น การเป็นชุมชน

เกษตรกรรมไม่ใช่แค่การการันตีความกินดีอยู่ดีของชุมชน แต่ยังเป็นพื้นฐานการพัฒนาไปสู่ความเป็นเมืองโบราณอีกด้วย

ภาพที่ 11 ภาพถนนพระร่วงจากเมืองสุโขทัยถึงเมืองศรีสัชนาลัย

ที่มา : ธิดา สาระยา, เมืองศรีสัชนาลัย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537),90.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

3.1.3 เทคโนโลยีการถลุงแร่

การค้นพบตระกรันซ์แร่ ลูกกระพรวนโลหะ มีดเหล็ก กำไลสำริด แหวนเงิน สร้อยคอ ทองคำ ในชุมชนโบราณต่างๆ แสดงให้เห็นพื้นฐานหนึ่งของการพัฒนาเป็นเมืองโบราณ นั่นคือ เทคโนโลยีการถลุงแร่ เทคโนโลยีนี้ เกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติประเภทแร่ และความรู้ด้านโลหะวิทยาของคนในชุมชนที่สอดประสานกันอย่างลงตัว การศึกษาทางโบราณคดี ทำให้เราพบว่า แหล่งโบราณคดีบ้านวังหาดใช้เทคโนโลยีการถลุงแร่ ในการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เช่น เครื่องมือเหล็ก กำไลสำริด เหรียญเงินรูปพระอาทิตย์-รูปศรีวิวัตสะ แผ่นโลหะรูปหน้าลิง แหวนทองคำ ฯลฯ โบราณวัตถุเหล่านี้เป็นหลักฐานยืนยันถึง ความสามารถของคนในชุมชนในการใช้เทคโนโลยีการถลุงแร่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในขณะเดียวกันยังสะท้อนให้เห็นความแตกต่างของบุคคลและสภาพสังคมที่ซับซ้อน เนื่องจากเหรียญเงินรูปพระอาทิตย์-รูปศรีวิวัตสะ แสดงให้เห็นเหรียญสำหรับการประกอบพิธีกรรมและเป็นสัญลักษณ์ของผู้นำทางการเมือง แหวนทองคำเป็นเครื่องประดับสำหรับชนชั้นสูง เราอาจกล่าวได้ว่า เทคโนโลยีการถลุงแร่ เป็นพื้นฐานการพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ซึ่งแผนนัยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไปสู่ความเป็นเมืองโบราณ

ภาพที่ 12 เครื่องมือเหล็ก พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังหาด จังหวัดสุโขทัย
ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548),30.

3.1.4 พัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจ

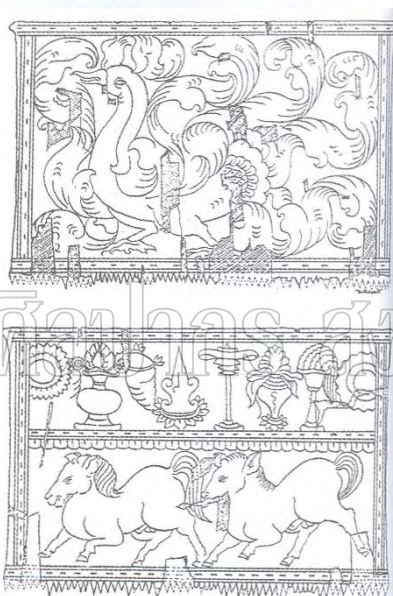
มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร

เมื่อชุมชนโบราณตั้งถิ่นฐานถาวรใกล้ที่ราบลุ่มแม่น้ำ ทำให้ชุมชนสามารถเพาะปลูก
ทำไร่ ทำสวน จนกลายเป็นชุมชนเกษตรกรรม และมีข้าวมากพอสำหรับรองรับประชากร ใน
ขณะเดียวกันประชากรบางกลุ่มประกอบอาชีพที่ไม่ใช่การเกษตรกรรม แต่เป็นผู้ชำนาญการในงาน
ฝีมือเฉพาะอย่าง อาชีพเหล่านี้เกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางธรรมชาติ ความเจริญ
ทางเทคโนโลยีและการสร้างสรรค์ของคนในแต่ละชุมชน อาทิเช่น ช่างปั้นหม้อของเกาะน้อยเมือง
ศรีสัชชนาลัย ช่างหล่อโลหะแหล่งโบราณคดีบ้านวังหาด ช่างหล่อพระพุทธรูปเมืองพิษณุโลก (เมือง
สระหลวงสองแคว) ช่างทำเครื่องประดับเมืองโบราณดงแม่นางเมือง ความหลากหลายของอาชีพ
เหล่านี้ก่อให้เกิดผลผลิตต่างชนิด ต่างการใช้งาน ทำให้แต่ละลุ่มแม่น้ำในราชอาณาจักรสุโขทัย
สร้างเครือข่ายการค้าร่วมกันเพื่อสะดวกต่อการแลกเปลี่ยนสินค้า ดังปรากฏหลักฐาน การพบเครื่อง
สังคโลกของเกาะน้อยเมืองศรีสัชชนาลัย แห่งลุ่มแม่น้ำยม ที่แหล่งโบราณคดีเมืองฝางของลุ่มแม่น้ำ
น่านและที่เมืองโบราณบางพานของลุ่มแม่น้ำปิง

นอกจากนี้ชุมชนโบราณยังทำการค้ากับอาณาจักรภายนอก ดังที่ปรากฏหลักฐานการ
พบสินค้าต่างถิ่น เช่น หวีงาช้าง ลูกปัดหินอาเกต (Agate) และลูกปัดคาร์เนเลียน (Carnelian)

สันนิษฐานว่ามาจากประเทศอินเดีย¹⁵ กลองมโหระทึก มีแหล่งผลิตอยู่ที่มณฑลกว๋างสีของจีนและภาคเหนือของเวียดนาม¹⁶ รวมทั้งการค้นพบเครื่องถ้วยชามที่มาจากจีน ญี่ปุ่น และเวียดนาม เราอาจกล่าวได้ว่า ชุมชนโบราณมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจจากแบบพอยังชีพเป็นการค้า ทำให้ชุมชนมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและเป็นปัจจัยหนึ่งทำให้พัฒนาเป็นเมืองโบราณได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาลัยศิลปกรรมศาสตร์

ภาพที่ 13 หวังช้าง พบที่เมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, ชาติพันธุ์สุวรรณภูมิ บรรพชนคนไทยในอุษาคเนย์ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2547), 94.

71.

¹⁵ พรชัย สุจิตต์, ลูกปัดในอดีต-ปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2546),

¹⁶ สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัย มาจากไหน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2548), 27.

3.1.5 กำเนิดของชนชั้นทางสังคม

ลักษณะสังคมของชุมชนโบราณเป็นสังคมล่าสัตว์ หาของป่า ดังที่ปรากฏกระดูกสัตว์ เปลือกหอย และเมล็ดพืชในแหล่งโบราณคดีต่างๆ คนในชุมชนต่างประกอบอาชีพเหมือนกัน ทำให้ไม่มีความแตกต่างทางสถานภาพและบทบาท อย่างไรก็ตาม สังคมดั้งเดิมมีหัวหน้าชนเผ่าเป็นตัวแทนของชุมชนในการปฏิบัติหน้าที่พิเศษ เช่น ผู้นำในการรบกับชนเผ่าอื่น ผู้ตัดสินข้อพิพาทของคนในชุมชน อีกทั้งสังคมดั้งเดิมมีผู้นำทางวิญญาณ หรือหมอผีเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมและเป็นผู้รักษาโรคภัยไข้เจ็บแก่คนในชุมชน

เนื่องจากความได้เปรียบด้านทำเลที่ตั้ง ความพร้อมด้านเสบียง ความเจริญทางเทคโนโลยี ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อคน สังคม ชุมชนโบราณ ผู้นำชุมชนนำรูปแบบวัฒนธรรมอินเดียซึ่งรับผ่านอาณาจักรเขมร ปรับให้เข้ากับรูปแบบเดิมของชุมชนโบราณ เพื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม ผลของการปรับเปลี่ยนนี้คือ การเกิดชนชั้นนำทางสังคม แบ่งออกเป็น ชนชั้นนำทางการเมืองและชนชั้นนำทางวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

3.1.5.1 ชนชั้นนำทางการเมือง

หัวหน้าชนเผ่าจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนสถานภาพและบทบาทให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น ทำให้หัวหน้าชนเผ่ายกฐานะเป็น “กษัตริย์” ผ่านพิธีราชสูยะ¹⁷ เพื่อปรับเปลี่ยนสถานภาพและบทบาทพร้อมกับรักษาความชอบธรรมทางการเมืองเอาไว้ แม้ว่าการขุดค้นทางโบราณคดีในราชอาณาจักรสุโขทัยจะไม่พบถาดคชลักษณ์ และหม้อปูลงกลศ อันเป็นเครื่องประกอบพิธีราชาภิเษก แต่หลักฐานทางโบราณคดีบางชิ้นเป็นสิ่งแสดงฐานะของกษัตริย์ เช่น เหรียญเงินรูปพระอาทิตย์-ศรีวิไล สะท้อนถึงพระราชอำนาจของกษัตริย์ ความอุดมสมบูรณ์และความรุ่งเรืองของรัฐ¹⁸ หวังช้างเป็นหัตถ์ดีลิตีร์สำหรับผู้มีอำนาจทางการเมือง รวมทั้งกลองมโหระทึกเป็นกลองพิธีกรรมซึ่งอาจมีแต่ผู้นำชุมชนเท่านั้นที่สามารถตีได้ อีกทั้งจารึกที่บ้านวังไผ่ของเมือง

¹⁷ พิธีราชสูยะ เป็นพิธีสถาปนา กษัตริย์อินเดียโบราณ ประกอบด้วย 8 พิธี เช่น พิธีสงวน้ำเทพและเทพีต่างๆ พิธีวาชปิยะ พิธีอัศวเมธ พิธีสวยมัญ ฯลฯ

¹⁸ ผาสุข อินทรารุท, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานโบราณคดี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 125.

โบราณคดีเทพ กล่าวถึงธรรมเนียมการสร้างศิลาจารึก เมื่อพระมหากษัตริย์ครองราชย์ที่เมืองโบราณคดีเทพ

เมื่อพระมหากษัตริย์ได้รับการสถาปนา ภารกิจแรกของพระองค์ คือ การจัดสรรที่ดิน อย่างยุติธรรมแก่ผู้คนในสังคม อันเนื่องจากการพัฒนาเป็นชุมชนเกษตรกรรม ภารกิจนี้สอดคล้องกับการกำเนิดระบบกษัตริย์ในศาสนาพุทธ อธิบายว่า “เดิมมนุษย์จะประพฤติดุกต้องตามทำนองคลองธรรม ต่อมาบาปค่อยๆ คืบคลานมาสู่สังคมมนุษย์ มนุษย์จึงจำเป็นต้องเลือกคนที่เหมาะสมที่มีอำนาจและบารมีขึ้นมาเป็นหัวหน้าผู้แบ่งปันผลผลิตด้านการเกษตร ด้านปศุสัตว์ และได้รับนามว่า “มหาสมมต” (Mahasāmmata) หมายถึง ผู้ได้รับเลือกจากปวงชนเพื่อมาปราบทุกข์ร้อนให้ประชาชน ต่อมาได้รับตำแหน่งว่า “ราชา” (Raja) ซึ่งแปลว่าทำให้ประชาชนยินดี”¹⁹ เาอาจกล่าวได้ว่าทั้งหลักฐานทางโบราณคดี ข้อความในจารึก และตำนานในพุทธศาสนาล้วนแสดงให้เห็นถึงการกำเนิดชนชั้นนำทางการเมือง จาก “หัวหน้าชนเผ่า” กลายเป็น “กษัตริย์” ซึ่งมีสถานภาพและบทบาทเหมาะสมกับการเป็นผู้นำของเมืองโบราณต่อไป

3.1.5.2 ชนชั้นนำทางวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เมื่อชุมชนเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นเมืองโบราณ คนในชุมชนจึงเลือกรับและคิดสรรวัฒนธรรมภายนอกเพื่อปรับใช้ให้เข้ากับรูปแบบเดิมของชุมชน ในการศึกษาครั้งนี้ เราพบอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย ผ่านหลักฐานทางโบราณคดีในราชอาณาจักรสุโขทัย เช่น การพบตราดินเผาจารึกตัวอักษรแบบอินเดียได้ที่เมืองโบราณจันเสน การพบเหรียญรูปพระอาทิตย์-ศรีวิวัตสะ ที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังหาด การพบเหรียญรูปศรีวิวัตสะและรูปกัทรปิฎะ ที่แหล่งโบราณคดีบ้านวังแดง การพบเทวรูปศาสนาพราหมณ์ที่เมืองโบราณคดีเทพ รวมทั้งพระนามของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ อาจารย์จระพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อธิบายว่าพระนามนี้ มาจากคำว่า “ศรี+อินฺทฺร+อาทิตฺย” คำว่า “อินฺทฺร” หมายถึง พระอินทร์ เป็นเทพที่ทำให้ความชุ่มชื้น คำว่า “อาทิตฺย” หมายถึง พระอาทิตย์ เป็นเทพผู้ให้แสงสว่างและความร้อน พระนามนี้แสดงให้เห็นว่าการยกฐานะกษัตริย์ให้มีความเป็นเทพเทียบเท่าเทพเจ้า

หลักฐานข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายของวัฒนธรรมอินเดีย ส่งผลให้พวกพราหมณ์ชั้นสูงจากผู้อพยพกลายเป็นชนชั้นนำทางสังคมของราชอาณาจักรสุโขทัย ใน

¹⁹ เรืองเดียวกัน, 174.

ขณะเดียวกันผู้นำทางวิญญาณอย่างหมอดืกลายเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมในวัฒนธรรมราชวารีอย่าง พิธีสะเดาะเคราะห์ ดังที่ปรากฏหลักฐานตุ๊กตาเสียบบาลตามแหล่งโบราณคดี

4. ลักษณะของเมืองโบราณในราชอาณาจักรสุโขทัย

หากเราพิจารณาภาพถ่ายทางอากาศ หลักฐานทางโบราณคดี ข้อความในศิลาจารึก รวมทั้งตำนานต่างๆ เราพบว่าชุมชนโบราณสามารถพัฒนาเป็นเมืองโบราณอาศัยปัจจัยพื้นฐานที่ แตกต่างกันทำให้เมืองโบราณในบริบทประวัติศาสตร์มีความหมายที่ยืดหยุ่นมาก เมืองโบราณใน ราชอาณาจักรสุโขทัยแบ่งเป็น 5 ความหมาย ดังต่อไปนี้

เมืองโบราณในความหมายแรก หมายถึง ชุมชนตั้งถิ่นฐานถาวร การสร้างคูน้ำ คันดิน การพัฒนาเป็นชุมชนเกษตรกรรม แสดงให้เห็นว่าชุมชนนั้นได้เริ่มตั้งถิ่นฐานถาวรแล้ว ชุมชน บางแห่ง เช่น เมืองโบราณไตรตรึงส์ จังหวัดกำแพงเพชรมีคูน้ำสองชั้นและคันดินสามชั้น แสดงว่า ชุมชนดังกล่าวมีประชากรตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างต่อเนื่องและมีประชากรเพิ่มมากขึ้นจนต้องขยายเขต ชุมชนไป ประกอบกับการพบโบราณวัตถุอย่าง ตะคันดินเผา พวยกาดินเผา ลูกปัดดินเผาสีแดง ภาชนะดินเผาแบบก้นกลมมีสัน หินดู ลูกปัดหินคาร์เนเลียน ตะปูเหล็ก มีดเหล็ก หอกสำริด กำไล สำริด ลูกปัดแก้วสีต่างๆ²⁰ แสดงถึงการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยก่อน ประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ เราอาจกล่าวได้ว่า ภาพถ่ายทางอากาศ และหลักฐานทาง โบราณคดี เป็นเครื่องยืนยันการตั้งถิ่นฐานถาวรของเมืองโบราณในราชอาณาจักรสุโขทัย

เมืองโบราณในความหมายที่สอง หมายถึง เมืองที่เข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ หลักฐานหนึ่งแสดงถึงการเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ คือ การใช้ระบบลายลักษณ์อักษร เป็นการบันทึก โดยผู้รู้ผู้เห็นเหตุการณ์หรืออยู่ร่วมเหตุการณ์ ระบบลายลักษณ์อักษรนั้นเข้ามาพร้อมกับการค้าและ ศาสนาหลักของวัฒนธรรมอินเดีย ในขณะที่ชุมชนโบราณสมัยปลายยุคโลหะเริ่มมีเสถียรภาพที่ มั่นคงและมีองค์กรที่ซับซ้อน การปรับใช้วัฒนธรรมภาษา ทำให้ชุมชนเริ่มบันทึกเรื่องราวด้วยภาษา บาลีสันสกฤต แทนการบอกเล่าด้วยภาษาท้องถิ่น ดังที่ปรากฏหลักฐาน ในศิลาจารึกของเมือง โบราณดงแม่นางเมือง กล่าววว่า ในวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 1710 มหาราชวารีราช พระนามว่า “ศรี

²⁰ จารุวรรณ โปษยานนท์, “การศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณ บริเวณลุ่มแม่น้ำปิงตอนล่างในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 18” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 96.

ธรรมมาโคกราช” ทรงสั่งให้ราชานามว่า “สุนัตต์” แห่งเมืองธานยปุระ ทำกุศลอุทิศถวายแก่พระศรีระ
ธาตุของ “กมรเตง ชคต ศรีธรรมมาโคกราช”²¹

**เมืองโบราณในความหมายที่สาม คือ เมืองโบราณที่เป็นศูนย์กลางทาง
การเมือง** เมืองเหล่านี้เกิดจากชนเผ่าไทสามารถยึดอำนาจและกลายเป็นชนชั้นปกครองในหลาย
บ้านเมือง ดังเห็นได้จาก ตำนานขุนบรมราชาธิราช ได้เล่าเรื่องกำเนิดของชนชาติต่างๆ จากน้ำเต้า
ปุง ชนเผ่าไทถูกกำหนดให้เป็นชนชั้นปกครอง²² พวกเขาใช้ประเพณีการสร้างบ้านแปงเมืองโดยการ
แต่งงานข้ามชนเผ่าและส่งลูกหลานปกครองเมืองต่างๆ ทำให้เกิดเครือข่ายทางการเมือง ซึ่งมีเมือง
หลัก (เมืองแฝด) ปกครองเมืองบริวารในกลุ่มแม่น้ำเดียวกัน ดังที่พงศาวดารเหนือกล่าวถึงพระยา
ร่วงแห่งเมืองศรีสัชชาโดยส่งเจ้าฤทธิกุมารไปสมรสกับพระราชธิดาแห่งเมืองพิไชยเชียงใหม่²³ เมือง
โบราณที่เป็นศูนย์กลางทางการเมือง ได้แก่ เมืองสุโขทัย-เมืองศรีสัชชาลัยในกลุ่มแม่น้ำยม เมืองสระ
หลวง-เมืองสองแควในกลุ่มแม่น้ำน่าน เมืองนครชุม-เมืองกำแพงเพชรในกลุ่มแม่น้ำปิง เป็นต้น

เมืองโบราณในความหมายที่สี่ หมายถึง เมืองที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ
เนื่องจากชุมชนสามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ความรู้ทางเทคโนโลยี และความคิดสร้างสรรค์ของ
คนในชุมชน ผลิต “สินค้าที่มีเอกลักษณ์” เพื่อใช้แลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น เช่น ก่อนพุทธศตวรรษที่
18 เมืองเขลียงสามารถใช้ทรัพยากรดินและความรู้ทางเทคโนโลยีในการทำน้ำเคลือบ ทำให้เมือง
ผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่มีเอกลักษณ์พิเศษเรียกว่า “เครื่องเคลือบแบบมอญ”²⁴ ประมาณพุทธ
ศตวรรษที่ 18 เมืองศรีสัชชาลัยผลิตเครื่องปั้นดินเผาซึ่งได้รับอิทธิพลจากเครื่องถ้วยขอม ทำให้
เครื่องปั้นดินเผานี้มีลักษณะเนื้อดินแกร่ง มีหลากสีและมีการเคลือบสีน้ำตาลและดำ เรียกว่า ไห
ขอม พุทธศตวรรษที่ 19-20 เมืองศรีสัชชาลัยผลิตเครื่องปั้นดินเผาเลียนแบบเครื่องลายครามจีน

²¹ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ดินแดนไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงพุทธศตวรรษที่ 20” ใน
คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประวัติศาสตร์ เรื่องประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกัน
อย่างไร (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา กรมศาสนา, 2543), 75.

²² ปราณี วงษ์เทศ, “สำนึกเกี่ยวกับเผ่าพันธุ์ของชาวอุษาคเนย์” ใน สังคมและ
วัฒนธรรมในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542), 73.

²³ ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542-2545), 87.

²⁴ เครื่องเคลือบแบบมอญ เป็นภาชนะเคลือบสีเขียวเฉพาะด้านใน

สมัยราชวงศ์หยวนและหมิง เรียกว่า เครื่องสังคโลก ลักษณะเด่น คือ การเคลือบสีเขียวแบบเซลาดอน ตกแต่งลายปลา ลายกลีบบัว ลายดอกเบญจมาศ ฯลฯ²⁵

สินค้าเหล่านี้ปรากฏในชุมชนโบราณต่างๆ เช่น เมืองโบราณบางพาน แหล่งโบราณคดีบ้านปากห้วยฉลอง แหล่งโบราณคดีวังแพวน แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองฝาง แหล่งโบราณคดีบ้านชมพู เมืองโบราณทุ่งยั้ง เมืองพิชัย เมืองพิษณุโลก เมืองโบราณนครไทย ชุมชนโบราณวัดพระยายมราช ชุมชนโบราณบ้านวังทอง ชุมชนโบราณบ้านวังสาร ชุมชนโบราณทับคล้อ เมืองโบราณบ้านทุ่งโพธิ์ เมืองชัยบวร เราจะเห็นได้ว่าเมืองศรีสัตนาลัยผลิตสินค้าประเภทเครื่องปั้นดินเผาขึ้นเพื่อแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก ประกอบด้วยเมืองตั้งถิ่นฐานใกล้กับแม่น้ำ ทำให้เกิดความสะดวกในการติดต่อการค้าและมีพัฒนาการทางเศรษฐกิจจนนำไปสู่ความเป็น “เมืองการค้า” ได้

เมืองโบราณในความหมายที่ห้า หมายถึง เมืองที่เป็นศูนย์กลางพิธีกรรม คือ เมืองที่มีการประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุในเมืองหลักและประดิษฐานพระมหาธาตุ/พระธาตุในเมืองบริวาร ทำให้เมืองเหล่านี้มีสัญลักษณ์ของการปลูกปักศาสนาพุทธ จากการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีประกอบกับข้อความในศิลาจารึกเราพบว่าเมืองที่มีการประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุ ได้แก่ เมืองสุโขทัย เมืองศรีสัตนาลัย เมืองนครชุม เป็นต้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

²⁵ ธิดา สาระยา, เมืองศรีสัตนาลัย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2537), 129-133.

ภาพที่ 14 พระศรีรัตนมหาธาตุของเมืองสุโขทัย

: ถ่าย เมื่อวันที่ 14 เมษายน 2551

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เราอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาภาพถ่ายทางอากาศ หลักฐานทางโบราณคดี และ ข้อมูลในศิลาจารึก เราพบเมืองโบราณในราชอาณาจักร ได้แก่ เมืองสุโขทัย-เมืองศรีสัชนาลัย เมืองสระหลวง - เมืองสองแคว เมืองลุมบาจาย - เมืองสะค้ำ เมืองเวียงจันทร์ - เมืองเวียงคำ เมืองคณฑี - เมืองพระบาง เมืองแพรก - เมืองสุพรรณภูมิ เมืองแพร์ - เมืองม่าน เมืองน่าน - เมืองพัลลว²⁶ เมืองราด - เมืองลุม ในจารึกหลักที่ 2 และเมืองทุ่งยั้ง - เมืองปากยม ในจารึกหลักที่ 38 เมืองนครชุม- เมืองกำแพงเพชร และเมืองไตรตรึงส์-เมืองเทพนคร²⁷

²⁶ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 18-25, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 51.

²⁷ ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, "กำแพงเพชร" เมืองโบราณ 7,1 (ธันวาคม 2523-มีนาคม 2524)

ภาพที่ 15 แผนผังเมืองนครชุมและเมืองกำแพงเพชร

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), 115.

5. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักรสุโขทัย

ราชอาณาจักรสุโขทัยเกิดจากการรวมตัวของชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำปิง ยม น่าน ตอนล่าง และป่าสักตอนบน ชุมชนเหล่านี้ก่อร่างสร้างตัวโดยอาศัยปัจจัยด้านทำเลที่ตั้ง ทรัพยากรธรรมชาติ ความรู้ด้านเทคโนโลยี การทำเกษตรกรรม และการเกิดชนชั้นนำทางสังคม ทำให้เมืองบางแห่งพัฒนาเป็นศูนย์กลางทางการเมือง ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ และศูนย์กลางทางพิธีกรรม ซึ่งเชื่อมโยงเครือข่ายภายในลุ่มแม่น้ำเดียวกัน ในขณะที่เดียวกันชนเผ่าไทสามารถสร้างตนเป็นชนชั้นปกครองในหลายบ้านเมือง พวกเขาได้สถาปนาเมืองสุโขทัย-เมืองศรีสัชนาลัยเป็นศูนย์กลางของการปกครอง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักรสุโขทัยแบ่งเป็นสามสมัย คือ สมัยเริ่มแรกของราชอาณาจักรสุโขทัย สมัยรุ่งเรืองของราชอาณาจักรสุโขทัยและสมัยฟื้นฟูของราชอาณาจักรสุโขทัย

5.1 สมัยเริ่มแรกของราชอาณาจักรสุโขทัย (พ.ศ. 1762-พ.ศ. 1822)

ข้อความในจารึกหลักที่ 2 (จารึกศรีชุม หลังพ.ศ. 1912)²⁸ กล่าวถึงสมัยเริ่มแรกของราชอาณาจักรสุโขทัยว่า พ่อขุนศรีนาวนำถมครองราชย์ที่เมืองศรีสัชนาลัยประมาณ พ.ศ. 1762²⁹ พ่อขุนศรีนาวนำถมนั้นมีพระราชโอรสสองพระองค์ คือ พ่อขุนผาเมืองครองเมืองวาดเมืองลุม และพระยาคำแหงพระรามครองเมืองสระหลวงสองแคว³⁰ ซึ่งมีพระโอรสพระนามว่า “เจ้าศรีศรัทธา” เป็นผู้ทำจารึกหลักนี้ จากนั้นพ่อขุนศรีนาวนำถมทรงขยายอำนาจทางการเมืองไปยังเมืองต่างๆ ทำให้อาณาเขตทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ถึงเมืองฉอด ทางทิศตะวันออกไปถึงเมืองลำพูน ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือไปถึงเมืองเชียงแสนและเมืองพะเยา ส่วนการขยายอำนาจไปทางทิศตะวันตก

²⁸ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นว่า จารึกนี้น่าจะจารึกหลัง พ.ศ. 1921-1931

²⁹ ประเสริฐ ณ นคร และ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์สุโขทัย” ใน คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประวัติศาสตร์ เรื่องประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร, 118.

³⁰ จารึกหลักที่ 2 ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 7-10, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 102-103.

ทำให้เกิดการชนช้างกับอีแดงพุลึง ซึ่งพ่อขุนศรีนาวนถมเป็นผู้ชนะ³¹ อาจเป็นไปได้ว่า การทำสงครามครั้งนี้เป็นการชิงเมืองสุโขทัยระหว่างผู้นำมอญจากทางตะวันตกกับผู้นำกลุ่มคนไทยในลุ่มแม่น้ำยม เมื่อพ่อขุนศรีนาวนถมรบชนะอีแดงพุลึง จึงมีการคืนเมืองระแหงและเมืองสุโขทัยแก่พ่อขุนศรีนาวนถม ทำให้พ่อขุนศรีนาวนถมเป็นกษัตริย์องค์แรกที่ครองเมืองสุโขทัยเมืองศรีสัชนาลัย นับแต่นั้นเป็นต้นมา ส่วนเมืองสุโขทัยถูกยกฐานะเป็น “เมืองสำคัญ” ทั้งทางการเมืองและทางวัฒนธรรม ควบคุมความเคลื่อนไหวด้านกลุ่มเมืองมอญและรัฐหริภุญชัย³² ในขณะเดียวกันพ่อขุนศรีนาวนถมทรงประดิษฐ์ฐานพระศรีรัตนมหาธาตุในเมืองสุโขทัย ซึ่งหมายถึง การยกฐานะเมืองสุโขทัยเป็นเมืองสำคัญทางพิธีกรรมและเป็นสัญลักษณ์ของการปลูกปักศาสนาพุทธ³³

เมื่อพ่อขุนศรีนาวนถมสวรรคต ขอมสบาด³⁴ ไชลญล่ำพง³⁵ ได้ยึดเมืองสุโขทัยศรีสัชนาลัย ทำให้พ่อขุนผาเมืองและพ่อขุนบางกลางหาวได้ร่วมกันปราบขอมสบาดไชลญล่ำพง พ่อขุน

³¹ ประเสริฐ ถน นคร, การอธิบายศิลาจารึกสมัยสุโขทัย (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2547), 31.

³² ประเสริฐ ถน นคร และ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์สุโขทัย” ใน คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประวัติศาสตร์ เรื่องประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร, 111.

³³ เรื่องเดียวกัน, 118.

³⁴ ขอม ในสายตาของคนพม่า ล้านนา และเชียงรุ่ง หมายถึง คนที่มีวัฒนธรรมแบบเขมรในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

³⁵ “ไชลญ” เป็นตำแหน่งขุนนางทางทหารของเขมรโบราณ ส่วน “ล่ำพง” คงเป็นชื่อตัวภายหลังได้แผลงเป็น “ล่ำพัง” ด้วยทั้งสองชื่อนี้ถูกยืมไปเป็นพระนามกษัตริย์เขมรร่วมสมัยอยุธยาตอนต้น ในพงศาวดารกัมพูชาฉบับต่างๆ ที่เขียนขึ้นภายหลัง ศาสตราจารย์ ดร.ไมเคิล วิคเกอร์ ได้พยายามพิสูจน์ว่า ชื่อนี้ น่าจะเกี่ยวกับพระนาม “ลุมพุง” ของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 เจ้าเมืองสุพรรณบุรี ตามที่ปรากฏในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ ถ้าข้อสมมติของดร.ไมเคิล วิคเกอร์ ถูกต้องย่อมเท่ากับว่าสงครามระหว่งขอมสบาดไชลญล่ำพงกับฝ่ายพ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมือง เป็นเรื่องของการแข่งขันชิงอำนาจกันระหว่างศูนย์อำนาจที่ลพบุรี (หรือละโว้) กับกลุ่มคนไทยทางลุ่มแม่น้ำยมและป่าสัก และแนวโน้มอย่างนี้มิให้เห็นเมื่อราชวงศ์สุพรรณบุรีขึ้นมาอำนาจแล้วได้บ่งขยายไปทางเหนือ อ่างถึงใน ประเสริฐ ถน นคร และ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์สุโขทัย” ใน คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประวัติศาสตร์ เรื่องประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร, 118.

บางกลางหาวยึดเมืองศรีสัตนาแลย พ่อขุนผาเมืองทรงยกเมืองสุโขทัยนี้ให้แก่พ่อขุนบางกลางหาว พร้อมทั้งพระนามเดิม คือ “ศรีอินทราทิตย์” และอภิเษกให้พ่อขุนบางกลางหาวเป็นกษัตริย์แห่งราชวงศ์สุโขทัยองค์ต่อไป พ่อขุนบางกลางหาวทรงพระนามใหม่ว่า “ศรีอินทราทิตย์”³⁶ พ่อขุนบานเมืองพระราชโอรสได้ครองราชย์ต่อจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ถึง พ.ศ. 1822 ไม่มีใครทราบว่ พ่อขุนผาเมืองหายไปไหน จารึกวัดศรีชุมกล่าวถึงพ่อขุนผาเมืองให้สร้างเจดีย์มีคุณแก่ฝูงท้าวพระยาเป็นอาจารย์พรณิบาลแก่ฝูงกษัตริย์ราชทั้งหลายมาสถิตในเมืองศรีสัตนาแลย อาจเป็นไปได้ว่า พระองค์ทรงกลับมาครองเมืองศรีสัตนาแลยที่เมืองสุโขทัยประมาณ พ.ศ. 1792

สรุปได้ว่า การก่อตั้งราชอาณาจักรสุโขทัยในสมัยเริ่มแรกเกิดจากการร่วมมือของสองตระกูล คือ ตระกูลศรีนาวานำถมและตระกูลศรีอินทราทิตย์ กษัตริย์องค์แรกของราชอาณาจักรสุโขทัย คือ พ่อขุนศรีนาวานำถมแห่งราชวงศ์ศรีนาวานำถม พระองค์ทรงใช้ระบบการปกครองแบบวัฒนธรรมเมืองแฝดโดยการส่งพระราชโอรสไปปกครองบ้านเมืองต่างๆ เพื่อสร้างรากฐานทางการเมือง ส่วนการขยายอำนาจทางการเมืองนั้นทำให้เกิดการทำสงครามกับผู้นำท้องถิ่นและมีอาณาเขตไม่กว้างขวางนัก เมื่อพ่อขุนศรีนาวานำถมสวรรคตจึงเกิดการแย่งชิงอำนาจระหว่างขอม สवादโขลยล้าพกับพ่อขุนผาเมืองและพ่อขุนบางกลางหาว เมื่อสงครามสิ้นสุดลง ทำให้ราชวงศ์ศรีอินทราทิตย์ขึ้นมาีอำนาจทางการเมือง ส่งผลให้พ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนบานเมืองเป็นกษัตริย์องค์ที่สองและสามของราชอาณาจักรสุโขทัย

5.2 สมัยรุ่งเรืองของราชอาณาจักรสุโขทัย (พ.ศ. 1822-พ.ศ. 1841)

พ่อขุนรามคำแหงเป็นกษัตริย์องค์ที่ 3 ของราชวงศ์ศรีอินทราทิตย์ที่ครองราชอาณาจักรสุโขทัย ตั้งแต่ พ.ศ. 1822 ถึง พ.ศ. 1841 จารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) กล่าวถึงพระราชประวัติของพ่อขุนรามคำแหงทรงชนช้างชนะขุนสามชน เจ้าเมืองฉอด เมื่อพระชนมายุย่างเข้า 19 พรรษา³⁷ ทำให้พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงขนานนามพ่อขุนรามคำแหงว่า “พระรามคำแหง” ทำให้เราสันนิษฐานว่าพระนามเดิมของพระองค์ คือ “ราม” เพราะปรากฏพระนามเดิมเมื่อเสวยราชย์แล้วว่า “พ่อขุนรามราช”³⁸ การทำสงครามครั้งนี้เกิดจากการขยายอำนาจของสุโขทัยไปทางตะวันตก จึงนำไปสู่การทำสงครามระหว่างเจ้าเมืองระดับท้องถิ่นกับพ่อขุนศรี

³⁶ จารึกหลักที่ 2 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 30-35, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 105.

³⁷ ในจารึกหลักที่ 1 ใช้ข้อความว่า เมื่อถูกขึ้นใหญ่ได้ลิบเกล้าเข้า

³⁸ จารึกหลักที่ 2 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 37, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 105.

อินทราทิตย์ ข้อความในจารึกหลักที่ 285 (จารึกพ่อขุนรามพล พ.ศ. 1900) กล่าวถึงพ่อขุนรามพล³⁹ ครองราชย์ในเมืองศรีสัชนาลัยได้หนึ่งปี พ่อขุนรามพลได้เมืองศรีสัชนาลัยนี้คืน นับคือ การเสียเมืองให้กับขุนผู้หนึ่ง จากนั้นพระองค์ทรงสวมยอดพระธาตุนั้น⁴⁰

เมื่อเหตุการณ์เริ่มสงบลง พ่อขุนรามคำแหงทรงขยายอำนาจไปยังเมืองต่างๆ ทำให้อาณาเขตสมัยพ่อขุนรามคำแหงทางทิศตะวันออกครอบคลุมเมืองสระหลวง เมืองสองแคว⁴¹ เมืองลุมบาจาย ไปจนถึงเมืองเวียงจันทร์เมืองเวียงคำ ทางทิศใต้ครอบคลุมเมืองคณฑี เมืองพระบาง เมืองแพรว เมืองสุพรรณบุรี เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองนครศรีธรรมราช ทางทิศตะวันตก ครอบคลุมเมืองฉอด เมืองพัน⁴² เมืองหงสาวดี ถึงสมุทรเป็นเขตแดน ทางทิศเหนือครอบคลุมเมืองแพ้ว เมืองน่าน เมืองพลัว ถึงเมืองชวา (เมืองหลวงพระบาง) หลังจากนั้นพ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์ลายสือไทยขึ้นใช้เมื่อ พ.ศ. 1826 ซึ่งตรงกับข้อความในหนังสือจินตามณีว่า “จุลศักราช 645⁴³ พระร่วงเจ้าได้เมืองศรีสัชนาลัยแล้วจึงประดิษฐ์อักษร”

ใน พ.ศ. 1830 พ่อขุนรามคำแหง พระยามังราย พระยาจ่าเมือง ทรงร่วมกันทำสัตย์สาบานเป็นพันธมิตรกัน⁴⁴ สืบเนื่องจากกองทัพของราชวงศ์หยวน (มองโกล) ยึดเมืองหลวงของอาณาจักรหนานเจ้า-ต้าหลี่ ได้สำเร็จในวันที่ 7 เดือนมกราคม ค.ศ. 1253 (พ.ศ. 1795) ราชวงศ์หยวนพยายามใช้ความก้าวร้าวเข้าครอบงำชนกลุ่มต่างๆ และประสบความสำเร็จในระดับหนึ่งเมื่อตีเมืองพุกามแตกใน ค.ศ. 1287 (พ.ศ. 1830) รวมทั้งการยึดครองเซอหลี่ หรือ เชียงรุ่ง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับปาไปซีฟู (เชียงใหม่) การรุกรานพม่าของมองโกลคงสร้างความกังวลเป็นอย่างมากต่อเจ้าผู้ครองรัฐไทในบริเวณลุ่มแม่น้ำกกตลอดไปถึงลุ่มแม่น้ำปิงและลุ่มแม่น้ำยม ทำให้กษัตริย์ทั้งสามพระองค์ร่วมกระทำสัตย์ปฏิญาณเป็นพันธมิตรกันด้วยเหตุผลสองประการ ประการ

³⁹ พ่อขุนรามพล อาจเป็นพระนามหนึ่งของพ่อขุนรามคำแหง สังเกตได้จากภาษาบาลี คำว่า รามพล

⁴⁰ จารึกหลักที่ 285 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 48-50, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 383.

⁴¹ เมืองสระหลวง คือ เมืองพิษณุโลกฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ส่วนเมืองสองแคว คือ เมืองพิษณุโลกฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน

⁴² ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร สันนิษฐานว่าเป็นเมืองพัน

⁴³ จุลศักราช 645+1181 = พ.ศ. 1826

⁴⁴ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร (เชียงใหม่ : มิตรนภาการพิมพ์, 2510), 104.

แรก การผนึกกำลังต่อต้านการรุกรานของกุบไลข่านที่อาจจะตามมาภายหลังการยึดครองพม่า และประการที่สองข้อตกลงในการจัดสรรผลประโยชน์ในการขยายอำนาจของรัฐไทยที่เกี่ยวข้องผู้ ดินแดนมอญและพม่าซึ่งอ่อนแอ เห็นได้จากการขยายอำนาจของสุโขทัยไปทางทิศตะวันตกและใน ภาคกลางของประเทศในไทยปัจจุบัน หรือการโค่นล้มอาณาจักรมอญเก่าแก่ที่หริภุญชัย (ลำพูน) ได้สำเร็จในปี ค.ศ. 1292 (พ.ศ. 1835) ของเชียงใหม่⁴⁵

มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุรักษ์ศิลปกรรม

ภาพที่ 16 อนุสาวรีย์สามกษัตริย์ จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัยมาจากไหน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), 103.

⁴⁵ วินัย พงศ์ศรีเพียร, ปาไปซีฟู-ปาไปต้าเตียน : เชียงใหม่ในเอกสารจีนโบราณ (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ในเอกสารภาษาจีนโบราณ สำนักเลขาธิการ นายกรัฐมนตรี, 2539), 27-31.

สมัยปลายรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงทรงทำศึกกับแขกชวา⁴⁶ ดังที่ปรากฏหลักฐานร่วมสมัยอย่างพงศาวดารมอญเรื่องราชาธิราช ได้กล่าวว่า หัวเมืองมอญ เช่น เมืองเมาะตะมะยอมขึ้นแก่พระร่วง (พ่อขุนรามคำแหง) แห่งเมืองสุโขทัยและวาเรอ (พระเจ้าฟ้ารั่ว) กษัตริย์เมืองนั้นได้พาพระราชธิดาพระร่วงหนี เมื่อพระร่วงเสด็จไปปราบกบฏแขกชวา ส่วนตำนานของล้านนาอย่างชินกาลมาลีปกรณ์และสังขนิทานต่างเล่าเรื่องว่า กษัตริย์สุโขทัยมีพระราชอำนาจแผ่ลงไปถึงนครศรีธรรมราช ทำให้จารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) กล่าวถึงอาณาเขตในรัชกาลนี้เลยไปถึงนครศรีธรรมราชไปจรดฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว⁴⁷

สรุปได้ว่า สมัยรุ่งเรืองของราชอาณาจักรสุโขทัยเกิดจากพ่อขุนรามคำแหงทรงสร้างแผ่อำนาจทางการเมืองไปยังบ้านเมืองต่างๆ เริ่มจากการทำสงครามกับขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด การทำสงครามเพื่อขยายอาณาเขตไปทั่วสี่ทิศ การเป็นพันธมิตรกับเจ้าเมืองทางล้านนาเพื่อต่อต้านการรุกรานจากมองโกล และการทำสงครามกับแขกชวา ทำให้อาณาเขตในรัชกาลนี้มีความกว้างขวางอย่างมาก

5.3 สมัยฟื้นฟูของราชอาณาจักรสุโขทัย (พ.ศ. 1841-พ.ศ. 1911)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เมื่อพ่อขุนรามคำแหงเสด็จสวรรคต พระยาเลอไทยผู้เป็นพระราชโอรสทรงครองราชย์ต่อจากพระชนกใน พ.ศ. 1841 และพระยาจ๋วนำถุมทรงครองราชย์ต่อจากพระยาเลอไทยจนถึง พ.ศ. 1890 ช่วงเวลานี้บ้านเมืองที่เคยอยู่ใต้อำนาจของรัฐสุโขทัย ต่างตั้งตนเป็นอิสระ ดังที่ข้อความในจารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม พ.ศ. 1900) ว่า "...เป็นเจ้าเป็นขุนอยู่บ้านเมื่อขาด หลายบ้านหลายท่อนแซว..."⁴⁸ การฟื้นฟูราชอาณาจักรสุโขทัยเริ่มขึ้นในสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พระยาธิไทย)

หลักฐานด้านจารึกทั้งจารึกนครชุม จารึกวัดป่ามะม่วง จารึกเขาสุมนัญญู จารึกวัดป่าแดง จารึกวัดพระยืนและจารึกวัดช้างล้อม กล่าวถึงพระราชประวัติของพระยาธิไทยว่า พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระยาเลอไทยและเป็นพระราชนัดดาของพ่อขุนรามคำแหง เดิมพระยาธิไทยครองเมืองศรีสัชนาลัย ใน พ.ศ. 1883 ต่อมาพระองค์ทรงยกกองทัพมายังเมืองสุโขทัยทรงประหาร

⁴⁶ คำว่า แขกชวา ในที่นี้ หมายถึง ชาวนครศรีธรรมราช เพราะชาวดังกาและเขมรโบราณเรียกชนชาติมลายูในคาบสมุทรและกลุ่มเกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าชวา

⁴⁷ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 18-21, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 51.

⁴⁸ จารึกหลักที่ 3 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 15-17, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 67.

ศัตรูและขึ้นครองราชย์ในเมืองศรีสัตนาแลยสุโขทัย ใน พ.ศ. 1890⁴⁹ ศัตรูที่พระยาสิทธิไทยทรงประหาร น่าจะหมายถึงพระยาจ๋วงนำถุม แม้จารึกนครชุมจะไม่ได้อ้างถึงพระยาจ๋วงนำถุมเลย แต่ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึงพระยาจ๋วงนำถุมเป็นบรรพบุรุษของสุโขทัย⁵⁰

หลังจากนั้น พระยาสิทธิไทยทรงได้รับการราชาภิเษกจากบรรดาท้าวพระยาทั้งหลาย พร้อมทั้งเครื่องบูชาและอภิเษกให้เป็นกษัตริย์พระนามว่า “ศรีสุริยวงศ์มหาธรรมราชาธิราช” พระองค์ทรงประกาศพระราโชบายในการปกครองบ้านเมืองด้วยธรรมของกษัตริย์ซึ่งต้องตรงกับ “ชัชวาทศาสตร์” ในไตรภูมิพระร่วงที่พระยาสิทธิไทยทรงนิพนธ์ขึ้น เช่น จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย กล่าวว่า พระยาสื่อไทยทรงเสวยราชย์ชอบด้วย “ทศพิธราชธรรม” ส่วนชัชวาทศาสตร์ กล่าวว่า ท้าวพระยาทั้งหลายตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย 10 ประการอย่าให้ขาด จารึกวัดป่ามะม่วง กล่าวว่า “เห็นข้าท่านบิใครพิน เห็นสินท่านบิใครเดือด” ส่วนชัชวาทศาสตร์ กล่าวว่า การเก็บข้าวเปลือกเพียง 1 ใน 10 ถ้าไม่ได้ข้าวก็ไม่ให้เอาภาษีเลย อย่าให้ประชาชนลำบาก

เมื่อพระยาสิทธิไทยครองราชย์ที่เมืองศรีสัตนาแลยสุโขทัย พ.ศ. 1890 -พ.ศ. 1905 พระองค์ได้รวบรวมราชอาณาจักรขึ้นใหม่ ทำให้อาณาเขตในรัชกาลนี้ครอบคลุมบ้านเมืองต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำปิง แม่น้ำน่าน และแม่น้ำป่าสัก ได้แก่ เมืองเชียงทอง (ตาก) เมืองกำแพงเพชร เมืองพระบาง (นครสวรรค์) เมืองปากยม (พิจิตร) เมืองสองแคว (พิษณุโลกฝั่งตะวันตก) เมืองสระหลวง (พิษณุโลกฝั่งตะวันออก) เมืองราด เมืองสระคำ เมืองลุมบาจายและเมืองน่าน⁵¹ ในปี พ.ศ. 1905-พ.ศ. 1912 พระยาสิทธิไทยทรงย้ายเมืองหลวงไปอยู่ ณ เมืองพิษณุโลกเพื่อให้สามารถควบคุมเมืองทางลุ่มแม่น้ำป่าสัก เราจะเห็นได้ว่า อาณาเขตของราชอาณาจักรสุโขทัยสมัยพระยาสิทธิไทยไม่กว้างขวางมากนัก สาเหตุหนึ่งมาจากการสถาปนากรุงอโยธยาของสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) เมื่อ พ.ศ. 1893 พระเจ้าอู่ทองทรงสร้างความมั่นคงทางการเมืองโดยการขยายอำนาจไปยังเมืองต่างๆ รวมทั้งเมืองสุโขทัยด้วย

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 59.

⁵⁰ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้ความคิดเห็นว่า พระยาจ๋วงนำถุม เป็นพระโอรสของพระยาบานเมือง ดังปรากฏความในชินกาลมาลีปกรณ์ พระองค์จึงมีสิทธิในการครองราชย์ต่อจากพระบิดา และผู้ที่ถูกประหาร คือ พระราชโอรสพระยาจ๋วงนำถุม ส่วน ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร ให้ความคิดเห็นว่า พระยาจ๋วงนำถุม อาจสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ศรีนาวนำถุม ทำให้พระยาสิทธิไทยทรงยกกองทัพมาแย่งชิงพระราชบัลลังก์คืน

⁵¹ จารึกหลักที่ 8 ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 6-14, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 97.

เมื่อพระมหากษัตริย์ราชที่ 1 (พระเจ้าลิไทย) สวรรคต พระมหากษัตริย์ราชที่ 2 ทรงสืบราชสมบัติต่อจากพระชนกประมาณ พ.ศ. 1912 พระองค์ทรงครองราชย์โดยการปราบดาภิเษกและปราบแผ่นดิน มีเมืองกาฬ เมืองชวา (เมืองหลวงพระบาง) เมืองฉอด เมืองลุมบาจาย เมืองยโสธร เมืองนครไทย เมืองเชียงตุง เมืองเชียงทอง⁵² เราจะเห็นได้ว่า อาณาเขตในรัชกาลนี้มีขนาดเล็กมาก อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงชั่วคราวทางการเมืองของกรุงอโยธยา คือ การสวรรคตของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ใน พ.ศ. 1912 ขุนหลวงพ่องิ้วเจ้าเมืองสุพรรณบุรีเสด็จมาครองราชย์ที่กรุงอโยธยาโปรดฯ ให้พระราเมศวรพระราชโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 เสด็จไปครองที่เมืองลพบุรีแทน จากนั้นขุนหลวงพ่องิ้วสถาปนาตนเป็นสมเด็จพระบรมราชาที่ 1 เสด็จไปปราบเมืองต่างๆ ในอาณาจักรสุโขทัย ดังที่พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ กล่าวไว้ว่า "...สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเสด็จไปเอาเมืองเหนือ⁵³ และได้เมืองเหนือทั้งปวง..." และอีกข้อความหนึ่งกล่าวว่า "...ศักราช (740) มะเมียศก (พ.ศ. 1921) เสด็จไปเอาซากังราวแล้ว ครั้งนั้นมหาธรรมราชาออกรบทัพหลวงเป็นสามารภและเห็นว่าจะต่อด้วยทัพหลวงมิได้ จึงมหาราชาออกถวายเป็นบังคม..."⁵⁴ ข้อความหลังแสดงให้เห็นรัฐสุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงอโยธยาในสมัยพระมหากษัตริย์ราชที่ 2 ส่วนหลักฐานของสุโขทัยมีข้อความตรงกัน คือ จารึกหลักที่ 106 (จารึกวัดช้างล้อม พ.ศ. 1927) กล่าวว่า "...เมื่อพระมหากษัตริย์ราชเจ้าเสด็จไปเอาเมืองเหนือ⁵⁵ และได้เมืองเหนือทั้งปวงแล้ว ครั้งนั้นมหาธรรมราชาออกรบทัพหลวงเป็นสามารภและเห็นว่าจะต่อด้วยทัพหลวงมิได้ จึงมหาราชาออกถวายเป็นบังคม..."⁵⁵ และจารึกหลักที่ 38 (จารึกกฎหมายลักษณะลักพา พ.ศ. 1940) เป็นกฎหมายที่กรุงศรีอยุธยาบัญญัติให้รัฐสุโขทัยใช้และปักไว้ที่กรุง

⁵² จารึกหลักที่ 286 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 6-10, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 416-417.

⁵³ เมืองเหนือ หมายถึง รัฐสุโขทัย เป็นคำที่ใช้คู่กับเมืองใต้ คือ อาณาจักรอยุธยา ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า ในปี พ.ศ. 1912 กรุงอโยธยาตีได้เมืองพระบางเท่านั้น และในปี พ.ศ. 1921 กรุงอโยธยาจึงได้รัฐสุโขทัยทั้งหมด

⁵⁴ กรมศิลปากร, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), 443-445.

⁵⁵ จารึกหลักที่ 108 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 20-30, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 144-145.

สุโขทัยซึ่งเป็นประธานของเมืองประเทศราช⁵⁶ จารึกทั้งสองเป็นเครื่องยืนยันว่ารัฐสุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 แห่งกรุงศรีอยุธยาสวรรคต รัฐสุโขทัยพยายามแสวงหาพันธมิตรเพื่อประกาศตนเป็นอิสระจากกรุงศรีอยุธยา ดังที่ปรากฏข้อความในพงศาวดารโยนก ว่า “...เจ้าเมืองสุโขทัยแต่งทูตมาเฝ้าเจ้าแสนเมืองมา เจ้านครพิงค์เชียงใหม่พิดใจกันกับพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา จะขอมาพึ่งสมภารพระมหाराชเจ้านครพิงค์เชียงใหม่ ขอกองทัพไปช่วยป้องกัน...”⁵⁷ ทำให้รัฐสุโขทัยเป็นอิสระในช่วงเวลานั้น

เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 3 (พระยาไสลือไทย) เป็นพระภาคิไนย (หลานอา) ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 2 และเป็นพระราชนัดดาของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 1 พระองค์ทรงครองราชย์ที่เมืองสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 1943 ณ ขณะนั้นรัฐสุโขทัยเป็นเอกราชแล้ว⁵⁸ ต่อมาสมเด็จพระอินทราชาแห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิครองราชย์ที่กรุงอโยธยา ใน พ.ศ. 1952 พระองค์ทรงยกกองทัพไปปราบรัฐสุโขทัย ทำให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 3 เสด็จไปครองราชย์ที่เมืองพิษณุโลกแทนจนกระทั่งสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 1962⁵⁹ เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นรัฐสุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงอโยธยาอีกครั้งหนึ่ง ส่วนหลักฐานฝ่ายสุโขทัยที่ยืนยัน คือ จารึกหลักที่ 49 (จารึกวัดสระศักดิ์ พ.ศ. 1960) กล่าวถึงนายอินทศักดิ์ขอที่ดินสร้างวัดจากออกญาธรรมราชาใน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁵⁶ จารึกหลักที่ 38 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 2-17, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 170-171. ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า กฎหมายลักษณะลักพาเป็นกฎหมายของกรุงอโยธยา บัญญัติให้รัฐสุโขทัยใช้เมื่อครั้งตกเป็นเมืองขึ้น ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร เสนอว่า การบัญญัติกฎหมายใน พ.ศ. 1940 เป็นเรื่องการเมืองภายในของอาณาจักรสุโขทัยนั้น เป็นปีที่สมเด็จพระมหาธรรมราชา (ไสยาไทย) พระสวามีของสมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ฯ สละราชสมบัติ และยกฐานะของสมเด็จพระรามราชาธิราชเป็น “สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิบดี” แทน เพื่อให้มีรากฐานการเมืองที่มั่นคงโดยทำหน้าที่เยี่ยง “พระเจ้าอยู่หัวฝ่ายหน้า” หรือสมเด็จพระหน่อของฝ่ายอโยธยา

⁵⁷ พระยาประกาศกิจกรจักร, พงศาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), 305

⁵⁸ พงศาวดารโยนก ยืนยันเรื่องดังกล่าวว่า เจ้าเมืองสุโขทัยทะเลาะกับอยุธยาประมาณ พ.ศ. 1933 จึงมาขอความช่วยเหลือจากกษัตริย์เชียงใหม่

⁵⁹ กรมศิลปากร, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 446.

พ.ศ. 1955 คำว่า “ออกญา” ในที่นี้เป็นยศของกรุงอโยธยา จึงแสดงว่ากษัตริย์ของรัฐสุโขทัยถูกลดฐานะเป็นเสมียนขุนนางในระบบราชการของอโยธยา

เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 3 สวรรคต พงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประดิษฐอักษรนิติ์ กล่าวว่า “...ศักราช 781 กุนศก (พ.ศ. 1962) มีข่าวมาว่า มหาธรรมราชาธิราชเจ้าณฤพานแลเมืองเหนือทั้งปวงเป็นจุลาจลแลจึงเสด็จขึ้นไปถึงเมืองพระบาง ครั้นนั้นพระยาบาลเมืองและพระยารามออกถวายบังคม...” เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นเมื่อสมเด็จพระนครินทรราชาเสด็จไปเมืองเหนือ พระองค์ทรงจัดการบ้านเมืองทางนั้นโดยให้รามราชาธิราชครองเมืองสุโขทัยและบรมपालครองเมืองสองแคว⁶⁰ ดังนั้น พระยาบาลเมือง หรือ บรมपाल ได้รับการสถาปนาเป็น “พระเจ้าสุริยวงศ์บรมपाल มหาธรรมราชาธิราช”⁶¹ พระองค์กลายเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 4 (บรมपाल) ครองราชย์ที่เมืองพิษณุโลก ใน พ.ศ. 1962 การสถาปนาบรมपालนี้เป็นการยกย่องพระเกียรติยศเหนือเจ้านายหัวเมืองอื่นๆ อันเนื่องมาจากความใกล้ชิดระหว่างเชื้อสายเพราะพระชนิษฐาของบรมपालเป็นพระมเหสีของสมเด็จพระนครินทรราชาและเป็นพระราชมารดาของสมเด็จพระเชษฐาธิราชวรมหาราชบรมไตรโลกนาถ พระราโชบายนี้เป็นการวางรากฐานในการผนวกดินแดนเมืองเหนือเป็นส่วนหนึ่งของกรุงอโยธยา

เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 4 สวรรคต ในพ.ศ. 1981 พระยาอุทิศฐิเยรผู้เป็นพระราชโอรสครองราชย์ที่เมืองพิษณุโลก ในขณะที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครองราชย์ที่กรุงอโยธยา ใน พ.ศ. 1991 เมื่อพระองค์ทรงพระเยาว์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสัญญากับพระยาอุทิศฐิเยรให้เป็นอุปราช แต่เหตุการณ์ไม่เป็นไปตามสัญญา พระยาอุทิศฐิเยรจึงได้แปรพักตร์ไปอ่อนน้อมต่อพระเจ้าติโลกราช กษัตริย์แห่งเชียงใหม่ ใน พ.ศ. 1991⁶² การแปรพักตร์นี้นำไปสู่การทำสงครามยืดเยื้อถึงสิบปีระหว่างกรุงอโยธยากับรัฐสุโขทัย ทำให้พระราชชนนีของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปครองเมืองพิษณุโลกจนสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2006 ทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จเสวยราชย์ ณ พิษณุโลก ในปีเดียวกัน ส่งผลให้รัฐสุโขทัยถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรอโยธยาแต่นั้นมา

⁶⁰ วินัย พงศ์ศรีเพียร, ปาไปตีฟู-ปาไปต้าเตียน : เชียงใหม่ในเอกสารจีนโบราณ, 82.

⁶¹ จารึกหลักที่ 12 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1-4, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 337.

⁶² ประเสริฐ ฤณ นคร, ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย และเรื่องของเกลื้อ (ไม่) เค็ม

(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายบุญเรือง ฤณ นคร ตุลาคม พ.ศ. 2514), 101-102.

เราอาจกล่าวได้ว่า สมัยฟื้นฟูของราชอาณาจักรสุโขทัยเป็นยุคแห่งการทำสงคราม เพื่อเหตุผลสองประการ ประการแรก การฟื้นฟูอำนาจทางการเมืองของราชอาณาจักรขึ้นใหม่ หลังการสวรรคตของพ่อขุนรามคำแหง ประการที่สอง การป้องกันการรุกรานของกรุงอโยธยา ทำให้เสถียรภาพทางการเมืองของราชอาณาจักรสุโขทัยไม่มั่นคง จนท้ายที่สุดรัฐสุโขทัยถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของกรุงอโยธยา

สรุปได้ว่า ราชอาณาจักรสุโขทัยเกิดจากการรวมตัวของชุมชนโบราณ ในลุ่มแม่น้ำปิง ยม น่านตอนล่างและป่าสักตอนบน ชุมชนเหล่านี้ก่อร่างสร้างตัวโดยอาศัยปัจจัยด้านทำเลที่ตั้ง ทรัพยากรธรรมชาติ ความรู้ด้านเทคโนโลยี การทำเกษตรกรรม ทำให้ชุมชนพัฒนาเป็นเมืองโบราณที่มีเมืองหลักและเมืองบริวารในลุ่มน้ำเดียวกัน พัฒนาการของราชอาณาจักรสุโขทัย แบ่งได้สามสมัย คือ สมัยเริ่มแรก เป็นยุคแห่งการก่อร่างสร้างอาณาจักร โดยตระกูลศรีนาวนาถมและตระกูลศรีอินทราทิตย์ ทำให้การทำสงครามเกิดขึ้นเพื่อสร้างฐานทางการเมืองเป็นหลัก ต่อมาสมัยรุ่งเรือง เกิดขึ้นจากการปฏิพื้นฐานข้างต้น ทำให้พ่อขุนรามคำแหง สามารถขยายอิทธิพลทางการเมืองได้อย่างกว้างขวาง และสมัยฟื้นฟู เป็นยุคแห่งการรวบรวมอาณาจักรขึ้นใหม่พร้อมกับการปกป้องจากการรุกรานของกรุงอโยธยา ทำให้อาณาจักรสุโขทัยขาดความมั่นคง จนท้ายที่สุดตกเป็นของกรุงอโยธยา ในปี พ.ศ. 2006

บทที่ 3

คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย

คำว่า “คติความเชื่อ” เป็นศัพท์ที่ค่อนข้างใหม่ คำศัพท์นี้ประกอบขึ้นจากคำสองคำ คือ คติกับความเชื่อ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายว่า “คติ” หมายถึง แบบอย่าง วิธี แนวทาง ส่วน “ความเชื่อ” หมายถึง เห็นตามด้วย มั่นใจ ไว้ใจ¹ คติความเชื่อ จึง หมายถึง “แนวทางหรือรูปแบบของความเชื่อ”

คำว่า “ความเชื่อ” ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษ ตรงกับคำว่า “belief” พจนานุกรม ภาษาอังกฤษ ฉบับ Longman Dictionary of English language and Culture อธิบาย ความหมายของคำว่า “ความเชื่อ” หมายถึง 1. ความรู้สึกที่บางสิ่งเป็นจริง หรือบางสิ่งมีอยู่จริง 2. ความเชื่อ คือ ความรู้สึกที่บอกว่าบางคน หรือบางสิ่งบางอย่างดี หรือสามารถพึ่งพาได้, ไว้วางใจ หรือไว้ใจได้ 3. ความเชื่อ คือ ความคิดที่เป็นความจริงที่น่าเชื่อถือ บ่อยครั้งความจริงนี้เป็นส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อ²

พจนานุกรมภาษาอังกฤษ ฉบับ Random House Webster's College Thesaurus อธิบายความหมายของคำว่า “ความเชื่อ” หมายถึง ความเชื่อมั่น อ้างถึงการยอมรับ หรือใน ความหมายที่เป็นจริงซึ่งยืนยันได้ หรือเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นจริง หรือข้อเท็จจริง โดยปราศจากความรู้เชิงประจักษ์ หรือการพิสูจน์³

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับเนชั่น, 2546), 215 และ 372.

² Belief 1.the feeling that something is true or that something really exist 2. feeling that someone or something is good or can be depended on ; trust or confidence 3. an idea which is considered true , often one which is part of a systems of idea. จาก หนังสือ Della Summers, Longman Dictionary of English Language and Culture (England : Westley Longman Limited, 1998), 102.

³ Belief is conviction and refer to acceptance of or confidence in an alleged fact or body fact as true or right without positive knowledge or proof จากหนังสือ Jess

พจนานุกรมภาษาอังกฤษ ฉบับ Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary อธิบายความหมายของคำว่า “ความเชื่อ” หมายถึง ความรู้สึกของความแน่นอนที่ว่าบางสิ่งมีอยู่จริง เป็นความจริง หรือน่าเชื่อถือ ส่วนคำว่า “ระบบความเชื่อ” หมายถึง ระบบความเชื่อของกลุ่มบุคคล หรือสังคม ซึ่งถูกสร้างขึ้น เป็นความเชื่อซึ่งพวกเขากำหนดว่าอะไรถูก อะไรผิด หรืออะไรเป็นจริง หรืออะไรไม่จริง⁴

พจนานุกรมภาษาอังกฤษ ฉบับ The American Heritage Dictionary อธิบายความหมายของคำว่า “ความเชื่อ” หมายถึง 1. การกระทำ หรือสภาวะทางจิตใจ หรือนิสัย, ธรรมเนียมปฏิบัติพฤติกรรมของสถานการณ/หน้าที่ ซึ่งไว้วางใจ หรือไว้ใจได้ต่อบุคคล หรือสรรพสิ่ง คือ ความศรัทธา 2. ความเชื่อ คือ การยอมรับทางจิตใจ หรือความเชื่อมั่นต่อความจริง หรือความเป็นจริงของบางสิ่ง 3. ความเชื่อ คือ บางสิ่งถูกเชื่อ หรือยอมรับว่าจริง โดยเฉพาะเป็นข้อปลีกย่อยของความเชื่อ, หรือเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อซึ่งถูกยอมรับโดยบุคคลกลุ่มหนึ่ง⁵

สรุปได้ว่า ในการศึกษาคติความเชื่อครั้งนี้ เราใช้ความหมายรวมของ “คติความเชื่อ” หมายถึง การศึกษาความคิดและความรู้สึกของคนหนึ่งหรือสังคมหนึ่งที่เชื่อว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นจริง ดำรงอยู่ และสามารถส่งผลกระทบต่อบุคคลนั้นหรือสังคมนั้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

Stein and Stuart Berg Flexner, Random House Webster's College Thesaurus (United State of America : Random House Reference, 2006), 71.

⁴ Belief is a feeling of certainty that something exists, is true, or is good. The belief system is a set of person or society that they about what is right and wrong and what is true or false. จากหนังสือ John Sinclair, Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary (Glasgow : Harper Collins Publishers, 2006), 118.

⁵ Belief 1. The Mental act, condition, or habit of placing trust or confidence in a person or thing ; faith 2. Mental acception or conviction in the truth or actuality of something. 3. something believed or accepted as true : especially tenet, or a body of tenets, accepted by a group of person จาก American Heritage Dictionary (Boston : Houghto Mifflin, 1985), 86.

การศึกษาคติความเชื่อของสังคมใดสังคมหนึ่งในสมัยโบราณนั้น สะท้อนออกมาในรูปแบบของ “ข้อห้ามและข้อควรประพฤติ” เช่น ภาคเหนือ เรียกว่า “ขีด”⁶, ภาคอีสาน เรียกว่า “ฮีดสิบสองคองสิบสี่”⁷, ภาคใต้ เรียกว่า “ต้องห้าม”⁸ เป็นต้น การปฏิบัติตามข้อห้ามหรือข้อควรปฏิบัติเหล่านี้ เกิดจากความเป็นไปตามคติความเชื่อของผู้คนในสังคมนั้นๆ

ความเชื่อของสังคมนั้นเกิดจากความพยายามของมนุษย์ในการเข้าใจธรรมชาติ พวกเขาจึงเชื่อว่าพลังบางอย่างเข้ามากำหนดปรากฏการณ์ธรรมชาติและสร้างรูปธรรมของพลังดังกล่าวออกมาในรูปแบบของ “ผี” ผีจึงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตตามธรรมชาติ เมื่อผีมีตัวตนและสามารถให้คุณหรือโทษได้ ผู้คนจึงประกอบพิธีเพื่อแสดงความเคารพและสร้างความพอใจแก่ผีเหล่านั้น พิธีกรรมเหล่านี้ปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตในสังคม เราอาจกล่าวได้ว่าคติความเชื่อเรื่องผีเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยสมัยสุโขทัย เมื่อวัฒนธรรมอินเดียเผยแพร่สู่ราชอาณาจักรสุโขทัย ชนชั้นปกครองเล็งกรับวัฒนธรรมทางศาสนาที่สอดคล้องกับคติความเชื่อดั้งเดิม นั่นคือ คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ตอบสนองความต้องการด้านพิธีกรรมของชนชั้นปกครอง ในขณะที่ความเชื่อศาสนาพุทธตอบสนองความต้องการทางจิตใจของคนทั่วไป เราอาจกล่าวได้ว่า ในการศึกษาคติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัยสามารถศึกษาได้สองระดับ คือ คติความเชื่อดั้งเดิมและคติความเชื่อศาสนาหลัก

⁶ ขีด คือ ข้อห้ามในล้านนา เป็นการกระทำหรือเหตุการณ์ที่เป็นเสนียด จัญไร อัปมงคล สิ่งเหล่านี้อาจเกิดขึ้นได้หายทางด้วยกัน ทั้งที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ สัตว์ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ผิดปกติ

⁷ ฮีด หมายถึง สิ่งที่ยึดมั่นปฏิบัติต่อกันจนเป็นแบบแผน เป็นขนบธรรมเนียมยึดมาจาก “จารีต” ส่วน “คอง หรือ คลอง” หมายถึงแบบแผนของสังคม แบบการปกครองที่ต้องปฏิบัติต่อกัน

⁸ ต้องห้าม หมายถึง การกระทำอันเสนียด จัญไร

1. คติความเชื่อดั้งเดิม

คติความเชื่อเรื่องผีเป็นคติความเชื่อร่วมกันของชนเผ่าไท เช่น ชาวไทอาหมนับถือผีบรรพบุรุษและผีธรรมชาติ⁹ เป็นต้น เมื่อชนเผ่าไทอพยพมาสู่ลุ่มแม่น้ำยมของดินแดนประเทศไทย พวกเขายังคงรักษาความเชื่อดังกล่าวอยู่ในการศึกษาจารึกสุโขทัยร่วมกับตำนาน พงศาวดาร และหลักฐานทางโบราณคดี มีคติความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยสมัยสุโขทัย ดังต่อไปนี้

1.1 “ด้า” และ “เสื่อ”

ในการรับรู้ร่วมกันของคนไทย ครอบครัวเป็นหน่วยทางสังคมที่เล็กที่สุด เมื่อคนในครอบครัวและวงศ์ตระกูลเสียชีวิตไปแล้ว พวกเขาเปลี่ยนสถานภาพเป็น “วิญญาณศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งคำไทยสมัยโบราณเรียกว่า “ผี” คำนี้ไม่ได้มีความหมายว่าเป็นวิญญาณที่ชั่วร้ายอย่างที่เข้าใจในปัจจุบัน พวกเขาเหล่านั้นจะถูกยกฐานะหรือได้รับการเคารพนับถือจากสมาชิกในครอบครัวในฐานะ “ผีเรือน” อย่างไรก็ตาม จารึกสุโขทัยกล่าวถึงความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษสองลักษณะ คือ “ด้า” และ “เสื่อ” “ด้า” เป็นคำเรียกบรรพบุรุษของตระกูลที่ตายไปแล้ว พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 อธิบายความหมายของคำว่า “ด้า” หมายถึง ผีเรือน ในจารึกอีสานโบราณ กล่าวถึงคำว่า “นายสามด้าขวาน” แปลว่า ลูกคนที่สามของนายขวาน คำว่าด้า จึงทำหน้าที่เดียวกับคำว่า “ibn” (อิบน์) ในภาษาอาหรับของชาวมุสลิม แต่ของเรามีความหมายว่า “เป็นโคตรของ” หรือ “ร่วมโคตร” คำว่า “ด้า” จึงมีความหมายอย่างกว้างๆ ว่า บรรพบุรุษ¹⁰

ความสำคัญของ “ด้า” สำหรับคนไทยสมัยสุโขทัย คือ ผู้สืบตระกูล เชื่อว่าด้าเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ซึ่งสามารถปกป้องคุ้มครองคนในตระกูลเดียวกันได้ ดังที่เห็นได้จากการเชิญด้ามาเป็นสักขีพยานในการทำสัญญาบวชระหว่างด้าพงศ์กาว (ราชวงศ์เมืองน่าน) กับผู้ดีผีไทเลิง (ราชวงศ์เมืองสุโขทัย) ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 45 (จารึกปู่สบถกัน พ.ศ. 1935) ความว่า

⁹ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไทย (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538), 57.

¹⁰ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ชายคาภาษาไทย” ใน ภาษาอันงดงาม (กรุงเทพฯ : กองทุนพลโทดำเนียร เลขะกุลเพื่อประวัติศาสตร์, 2549), 56-57.

...(ส)บดด้วยกันนี้จุงให้ได้แก่ (อาร์ก)ษทั้งหลายอันมีในน้ำในถ้ำ (ว)งศานพระยาผู้ปู่
 ปู่พระยา...ปู่เริง ปู่มุง ปู่พอง ปู่ฟ้าพิน...(ผ)ากอง ปู่พระยาคำฟู...(พระ)ยามากอง
 เทำนนี้ ตำพงศ์กำว...(ผี)สิทธิแล แต่นี้ด้าพงศ์ ผีปู่ผาคำ...(ผู้)งผู้หวน ปู่ขุนจิต ขุนจอด ปู่
 พระยาศ(รีอินทราทิ)ตย์ ปู่พระยาบาน ปู่พระยารามราช ปู่ไสส...(ส)งคราม ปู่พระยาเลอ
 ไทย ปู่พระยารัจว์นำถม ปู่(พระ)ยามหารธรรมราชา พ่องำเมือง พ่อเลอไทย แล(ล)ไทย ผู้ดีผี
 ชาวเลื่อง เทำนนี้แล...¹¹

ส่วนคำว่า “เสื่อ” เป็นคำใช้เรียกผีพ่อแม่ที่ตายไปแล้ว พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน
 พ.ศ. 2542 อธิบายความหมายของคำว่า “เสื่อ” หมายถึง เชื้อสาย ; ผีหรือมนุษย์จำพวกหนึ่ง เรียก
 เต็มว่า “ผีเสื่อ”

ความสำคัญของ “เสื่อ” นั้น ปรากฏในจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง) พ.ศ.
 1835 ความว่า “...ไพร่ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าขุนผู้ใดแล ล้มหายตายกว่า เข้าย่าเรือนพ่อเชื้อเสื่อคำมัน¹²
 ช้างขอลูกเมียเยยข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท ปาหมากป่าพลูพ่อเชื้อมัน ไวก่ลูกมันสิ้น...”¹³ ข้อความนี้แสดง
 ให้เห็นการให้ความสำคัญระหว่างคนในตระกูลเดียวกัน เมื่อพ่อตายไปแล้วได้สั่งความไว้แก่ลูกของ
 ตนว่าลูกจะได้รับช้างขอ (ช้างที่ฝึกแล้ว) ลูกเมีย ยุงข้าว ไพร่ ปาหมากป่าพลู นัยของข้อความนี้จึง
 หมายถึง การทำพินัยกรรมโดยการมอบมรดกอันชอบธรรมไว้แก่ลูกที่มีสายเลือดเดียวกัน

¹¹ จารึกหลักที่ 45 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1-12, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 154.

¹² ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า พ่อเชื้อ คือ พ่อตัว เสื่อ คือ ผีใน
 บรรพบุรุษ คำมัน คือ สั่งความไว้แก่มัน

¹³ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 21-24, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 40.

1.2 ฝึบ้านฝึเมือง

เมื่อชุมชนโบราณพัฒนาเป็นเมืองโบราณ หัวหน้าเฝ้าได้ปรับเปลี่ยนบทบาทและสถานภาพของตนเป็น “กษัตริย์” ในฐานะผู้นำของชุมชน กษัตริย์มีความสามารถหลายอย่างเพื่อปกครองบ้านเมืองได้อย่างรอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นความสามารถด้านการรบ การปกครอง การจัดระบบชลประทาน ฯลฯ เมื่อกษัตริย์สวรรคต พระองค์ยังคงได้รับการยกย่องจากคนในสังคม ในฐานะ “ฝึบ้านฝึเมือง” ทำหน้าที่คุ้มครองเมืองต่อไป

ฝึบ้านฝึเมืองนี้ เรียกว่า “พระเสื้อเมือง” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 อธิบายความหมายของคำว่า “เสื้อเมือง” หมายถึง เทวดาที่รักษาบ้านเมือง แม้เจ้าริสุโขทัย ไม่ได้กล่าวถึง แต่ถ้าเราเชื่อว่าไตรภูมิพระร่วงแต่งขึ้นในสมัยสุโขทัย พระเสื้อเมืองนี้มีอยู่จริง หมายถึง บรรพบุรุษของกษัตริย์ที่ตายไปแล้ว ดังที่ปรากฏความใน “ชัยวาทสาสน์” ความว่า

...อนึ่งวันคืนแลปีเดือนทั้งหลายบ่หอนรู้หลากเลย อนึ่งฝูงเทพยดารักษาทั้งหลายอันอยู่รักษาเสื้อบ้านทรงเมืองนั้น ท่านก็รักษาดุจเกรงท้าวพระญาผู้ได้กระทำความอันชอบด้วยคลองธรรมนั้นแล แลท้าวพระญาองค์ใดได้กระทำความอันบมิชอบคลองธรรมไซ้ไร เทวฟ้าฝนนั้นก็พิโรธ แม้ทำอะไรไถ่หนักบันดาลให้เสียหายตายด้วย(แล้ง)แลฝนแล...¹⁴

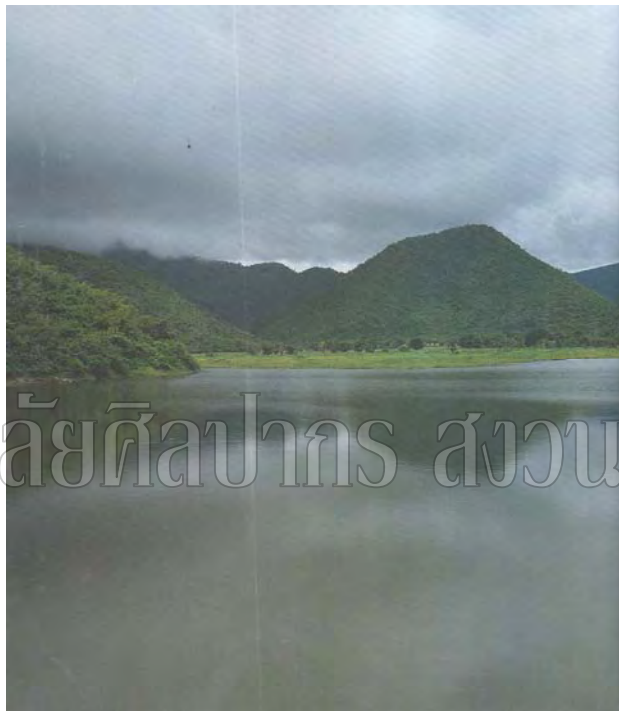
ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็น ฝึบ้านฝึเมืองมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถรักษาบ้านรักษาเมืองและลงโทษกษัตริย์ผู้ปราศจากความชอบธรรม

1.3 ฝึธรรมชาติ/ฝึภูมิสถาน

คนไทยในสมัยสุโขทัยเชื่อในพลังเหนือธรรมชาติที่สถิตอยู่ตามภูมิสถานต่างๆ ว่าสามารถให้คุณให้โทษแก่ผู้คนได้ พลังเหล่านี้ถูกสร้างด้วยกระบวนการบุคลาธิษฐานให้มีตัวตนขึ้นมาแสดงออกมาในรูปของฝึ

¹⁴ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภค (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2544), 106.

ในบรรดาผีธรรมชาติทั้งหลาย “ผีภูเขา” ดูจะมีความโดดเด่นและสำคัญเป็นพิเศษ ในกรณีเมืองสุโขทัย “ผีพระขพุง”¹⁵ ซึ่งเชื่อว่าสถิตอยู่ ณ เขาหลวง ถือว่ามีความสำคัญสูงกว่าผีอื่นใดในบ้านเมืองเพราะผู้คนเชื่อว่าผีพระขพุงเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ซึ่งทำหน้าที่คุ้มครองบ้านเมือง ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง) พ.ศ. 1835 ความว่า “...มีพระขพุง ผีเทพดา ในเขาอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ไหว้ดีพลี ถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีไหว้บ่ดี พลีบ่ถูก ผีในเขา อันบ่คุ้ม บ่เกรง เมืองนี้หาย...”¹⁶

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนนิเทศศาสตร์

ภาพที่ 17 เขาหลวง จังหวัดสุโขทัย

ที่มา : พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, สุโขทัย มรดกโลกทางวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว , 2538), 58.

ส่วนผีธรรมชาติประเภทต่างๆ ได้แก่ ผีประจำภูเข ผีประจำแม่น้ำ ผีรักษาข้าว ผีป่า ผีรักษาห้วย ผีเจ้าที่ ผีเหล่านี้มีความศักดิ์สิทธิ์และสามารถให้คุณให้โทษได้เช่นเดียวกัน ทำให้กษัตริย์

¹⁵ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร อธิบายความหมายของคำว่า “ขพุง” มาจากภาษาเขมรว่า “ขพง” แปลว่า เขา

¹⁶ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 3-10, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 47.

ทั้งเมืองน่านและเมืองสุโขทัยอัญเชิญผีภูมิสถานต่างๆ มาเป็นพยานในการทำสังฆสาบาน ดังที่ปรากฏดังที่ข้อความในจารึกหลักที่ 45 (จารึกปู่หลานสบถกัน พ.ศ. 1935) ความว่า

...แม้ผู้ใดบ่เชื่อไซ้ให้...(ผี) มัน ทั้งเสื่อใหญ่ เขาพูกา เขาผาดานผาแดง แฝงแม่พระศักดิ์
พระสอ¹⁷ เสื่อทานยอ¹⁸ พานสถาน¹⁹ ปู่ชระมีน หมื่นห้วยแสนดง²⁰ ทั้งปู่เจ้าพระขพง
เขายรรยง พระศรี ผีบางพระศักดิ์²¹ อารักษ์ทุกแห่ง แต่งตาดูสองปู่หลานรักกัน ผีผู้ใด
ใครบ่เชื่อ จุ่งฝูงผีนี้หักก้าน้าวคอ...²²

¹⁷ เสื่อใหญ่ เขาพูกา เขาผาดานผาแดง หมายถึง ผีประจำเขาพูกา เขาผาดานและเขาผาแดง ส่วนคำว่า “แฝงแม่พระศักดิ์พระสอ” สันนิษฐานว่าเป็นชื่อของแม่น้ำ ดังนั้น เสื่อแม่พระศักดิ์พระสอ หมายถึง ผีประจำแม่น้ำ

¹⁸ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ให้คำอธิบายว่า ทานยอ มาจากคำว่า ธานุ+องค คำว่า “ธานุ” หมายถึง ข้าวเปลือก ข้าวสาลี ดังนั้น เสื่อทานยอ หมายถึง ผีรักษาข้าว

¹⁹ พานสถาน มาจากคำว่า “วน+สถาน” คำว่า “วน” หมายถึง ป่า ส่วนคำว่า “สถาน” หมายถึง ที่ตั้ง ดังนั้น พานสถาน หมายถึง ผีป่า

²⁰ ปู่ชระมีน หมื่นห้วยแสนดง คำว่า “ปู่” คือ ปู่เจ้า หมายถึง ผีเจ้าที่ คำว่า “ชระมีน” ตรงกับคำว่า ทมิ้น แปลว่า นากลิ้ว คำว่า “ห้วย” หมายถึง แอ่งน้ำลึกกว้างมีทางน้ำไหลจากภูเขามาขังอยู่ตลอดปี คำว่า “ดง” หมายถึง ป่าที่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นหนาแน่น ดังนั้น ปู่ชระมีน หมื่นห้วยแสนดง หมายถึง ผีรักษาห้วยและรักษาป่า นอกจากนี้ คำว่า ปู่ชระมีน ปรากฏในลิลิตพระลอ ความว่า ผีพรายชระมีนคำช่วยดู เราอาจกล่าวได้ว่า ปู่ชระมีน อาจหมายถึง ผีพราย ก็ได้

²¹ คำว่า “ปู่เจ้า” คือ เทพารักษ์ หมายถึง เทวดาผู้ดูแลรักษาที่ใดที่หนึ่ง หรืออีกความหมายคือ ผีเจ้าที่ ดังนั้น ปู่เจ้าพระขพงเขายรรยง พระศรี ผีบางพระศักดิ์ หมายถึง ผีเจ้าที่ประจำเขายรรยง เขาพระศรี เขาบางพระศักดิ์

²² จารึกหลักที่ 45 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 12-18, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 154-155.

1.4 ผีฟ้า

ในคติความเชื่อของคนในสังคมสุโขทัย “ผีฟ้า” อาจมีความหมายสองประการ ประการแรก ผีฟ้า หมายถึง พระมหากษัตริย์แห่งเมืองศรีโสธรผู้สวรรคตแล้ว ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม) พ.ศ. 1912 ความว่า

...เมื่อก่อนผีฟ้า เจ้าเมืองศรีโสธรประให้ลูกสาวชื่อนางสุขรมาเทวีกับขรรค์ชัยศรี ให้นามเกียรติแก่พ่อขุนผาเมืองเหียม พ่อขุนบางกลางหาวได้ชื่อศรีอินทราดินทราทิตย์ เพื่อพ่อขุนผาเมือง เอาชื่อตนให้แก่พระสหายอีก เมืองสุโขทัยเพื่อนั้น...²³

ประการที่สอง ผีฟ้าอาจหมายถึง ผีรักษาท้องฟ้า คล้ายกับความเชื่อเรื่องผีแถน คำว่า “ผีฟ้า” นี้เป็นคำเก่า ซึ่งปรากฏในมหาชาติคำหลวง คำว่า “ผีฟ้าเกลื่อนกลางหาว” ซึ่งหมายถึง เทวดาผู้รักษาท้องฟ้านั่นเอง

เราอาจกล่าวได้ว่า คติความเชื่อเรื่องผีเป็นคติความเชื่อพื้นฐานของคนไทยในสังคมสุโขทัย ได้แก่ ด้าและเสื่อ ผีบ้านผีเมือง ผีธรรมชาติ/ผีภูมิสถาน และผีฟ้า ความเชื่อเรื่องผีกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทยในสังคมสุโขทัย แม้ว่าสังคมสุโขทัยรับคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเป็นความเชื่อหลัก แต่คติความเชื่อดั้งเดิมยังคงอยู่และสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

2. คติความเชื่อศาสนาหลัก

สมัยก่อนการสถาปนาราชอาณาจักรสุโขทัย ผู้คนในบริเวณนี้ต่างนับถือ “ผี” เป็นความเชื่อหลักของสังคม ดังเห็นได้จาก ผีเข้าไปผูกพันกับวิถีชีวิตตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน รวมไปถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทำให้ความเชื่อเรื่องผีมีผลต่อโลกทัศน์และพฤติกรรมของคนในสังคม ซึ่งแสดงออกมาในรูปของการเช่นสรวงบูชาผีพระขพุง เพราะผู้คนคิดว่าการกระทำนี้สร้างความพึงพอใจให้แก่ผี ในขณะที่เดียวกันสร้างความอุ่นใจแก่คน เมื่อคติความเชื่อศาสนาหลักเผยแพร่เข้ามายังราชอาณาจักรสุโขทัย ชนชั้นนำทางสังคมเลือกรับและคัดสรรความเชื่อนี้เพื่อเติมเต็มและ

²³ จารึกหลักที่ 2 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 32-35, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 105.

เสริมสร้างรากฐานของการพัฒนาบ้านเมือง จนนำไปสู่การสถาปนาราชอาณาจักรสุโขทัย คติความเชื่อศาสนาหลัก ได้แก่ คติความเชื่อศาสนาพุทธ และคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์

2.1 พุทธศาสน์

ในการศึกษาคติความเชื่อศาสนาพุทธในสังคมสุโขทัย เราพบว่าในจารึกสุโขทัยมิได้ใช้คำว่าพุทธศาสนา พระพุทธศาสนา หรือศาสนาพุทธ แต่เราพบคำว่า “พุทธศาสน์” มาจากคำว่า “พุทธ+ศาสน์” แปลว่า คำสอนของพระพุทธเจ้า คำว่า “พุทธศาสน์” ปรากฏในจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) ความว่า “...พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยบัวนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้งท่วยมีศรัทธาในพระพุทศาสนา...”²⁴ หากเราพิจารณาความข้างต้น เราจะเห็นว่าคนไทยสมัยสุโขทัยตั้งแต่กษัตริย์ไปจนถึงประชาชนต่างให้ความสำคัญกับคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญ เพราะคำสอนกับคติความเชื่อศาสนาพุทธมีความสัมพันธ์กัน และส่งผลต่อพฤติกรรมของคนในสังคม ในสังคมสุโขทัยมีคติความเชื่อศาสนาพุทธ ดังต่อไปนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

2.1.1 ความเชื่อเรื่องปัญจอันตราย

ความเชื่อเรื่องปัญจอันตราย คือ ความเชื่อที่ว่าศาสนาของพระพุทธเจ้าจะมีอายุเพียง 5,000 ปี ในแต่ละหนึ่งพันปีมีลักษณะของความเสื่อมที่เชื่อมโยงและสัมพันธ์กันจนนำไปสู่การสิ้นสุดของศาสนาพุทธ จากนั้นเป็นการเข้าสู่ศาสนาพุทธของยุคพระศรีอารียเมตไตร ซึ่งมียุคระยะเวลา 3,000 ปี คัมภีร์ “สารัตถสังคหะ” ของพระนันททวาราย กกล่าวถึงพุทธพยากรณ์ว่าด้วยปัญจอันตราย ความว่า

...อันตรายนั้นมี ๕ ประการคือปริยัตติอันตราย๑ ปฏิปัตติอันตราย๑ ปฏิเวธอันตราย๑ ถึงคอันตราย๑ ธาตุอันตราย๑²⁵ เป็น ๕ ดังนี้

²⁴ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 9-12, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 43.

²⁵ คำว่า “ปริยัตติอันตราย” มาจาก “ปริยตฺติ+อันตราย” หมายถึง การสูญหายไปของบุคคลอันเล่าเรียนพระไตรปิฎก

เอตตุ ปริยตฺติ ล้าอันตรายานํ ๕ นั้น พระไตรปิฎกสาบสูญเสื่อมไปนั้น ได้ชื่อว่าปริยตฺติ
อันตรายาน อธิคม กิริยาที่พระโยคาวจรอุบลบุตรมิได้ตรัสรู้ซึ่งธรรมวิเศษมีอุปมาเป็นต้น
มีมรรคญาณเป็นอวสานนั้น ได้ชื่อว่าปฏิเวธอันตรายาน

สภาวะแห่งสมณะคือทรงที่บาตร กาสาวพัสตร์ไตรจีวรนั้นสาบสูญแล้วได้ชื่อว่า
ลึงคอันตรายาน ธาตุอันตรายานนั้น คือพระธาตุนิพพาน ตตฺถ ปฏิยตฺติ ๑ ปฏิเวธ ๑ ล้า
พระศาสนาทั้ง ๕ อย่างนี้ อันว่าปฏิบัติศาสนาและปฏิเวธศาสนาทั้ง ๒ นี้ โหติปิ น โห
ติปิ บางคาบก็รุ่งเรือง บางคาบก็เจียบสังัดไปซึ่งจะเป็นประมาณนั้นไม่ได้ ด้วยเหตุถอย
ขึ้นแล้วก็ถอยลง เอกสมฺมึ หิ กาลे ในสมัยครั้งหนึ่ง พระปฏิบัติศาสนา และพระปฏิเวธ
ศาสนามุ่งเรื่องสว่างอย่างประหนึ่งว่า ไม่มีภิกษุบุรุษนเลย อิมสมฺมึเยว ทีเป ในทวีปอื่นหา
มิได้ในทวีปลังกานี้เองบุคคลจะเหยียดมือออกชื่อว่า พระองค์นี้เป็นบุรุษไม่มีเลยเป็นอัน
ขาด สาสนญฺฐิติยา ปน ปริยตฺติ ปมาณํ ข้อซึ่งจะเอาเป็นประมาณในการที่จะยังพระ
ศาสนาให้ถาวรวัฒนาจิรัฐติกาลนั้น เห็นก็แต่พระปริยตฺติศาสนานี้แหละ จะดำรงทรง
พระศาสนาให้จิรัฐติกาลไปได้ หิ เมาะ สจฺจํ ดังจะอธิบายให้เห็นความจริง เต ปิฎกํ
พุทธวจนํ สุตฺวา ถึงมาตรว่ากุลบุตรจะมีศรัทธาปัญญา และความเพียร เบื้องต้นได้แล้ว
เรียนพระพุทธวจนนี้ก่อน จึงจะได้บำเพ็ญในปฏิบัติศาสนาและปฏิเวธศาสนาต่อ
ภายหลัง ยถาวอมฺหากํ เหมือนอย่างพระมหาสัพพัญญูโพธิสัตว์แห่งเราทั้งหลาย ปาง
เมื่อพระองค์กระทำทุกกรกิริยา ยังปัญจอภิญาและสมาบัติ ๘ ประการให้บังเกิด แต่
สำนักอาฬารดาบสแล้ว จึงถามซึ่งบาลีบริกรรมในห้องแห่งแนวสัตถุญานาสัตถุญายตน
สมาบัติต่อไป อาฬารดาบสบอกมิได้ เสด็จไปสู่สำนักแห่งอุทกดาบส ๆ ก็บอกให้ ตสฺส
วนสมนฺนุตรํ ในลำดับนั้นอุทกดาบสแย้มบาลีบอกให้ พระองค์ได้สำเร็จจุดตรูปมาณ

คำว่า “ปฏิบัติอันตรายาน” มาจาก “ปวตฺติ+อันตรายาน” หมายถึง การสูญหายไปของ
ความประพฤติอันถูกต้อง

คำว่า “ปฏิเวธอันตรายาน” มาจาก “ปฏิเวธ+อันตรายาน” หมายถึง การสูญหายไปของ
ความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้า

คำว่า “ลึงคอันตรายาน” มาจาก “ลึงค+อันตรายาน” หมายถึง ความเป็นเพศแห่งสงฆ์
หมดไป

คำว่า “ธาตุอันตรายาน” มาจาก “ธาตุ+อันตรายาน” หมายถึง การสูญสิ้นของพระธาตุ
พระพุทธเจ้า

นั้น ยถา ความนี้เป็นอย่างอุปมาจักมีฉันใด พระยติโยคาวจรกุลบุตรพวกอื่นจำจักต้อง
 ศึกษา ในทางปริยัติให้รู้อรรถและบาลีเสียก่อน จึงจะได้บำเพ็ญปฏิบัติศาสนา และ
 ปฏิเวธศาสนานั้นต่อไปในภายหลัง เหว่ ตถา ก็มีอุปไมยเหมือนดังนั้น คจฺจนฺเต กาเล ใน
 กาลเมื่อพระพุทธศาสนาว่างไปๆ กสิยฺคราชาโน ในกาลเมื่อกสิยฺคสมัย สัตว์ทั้งหลายมี
 จิตสันดานมากไปด้วยการอกุศล คือ โลภะ โทสะ โมหะ อายุนั้นก็สั้นพลันตาย เรียกว่า
 กสิยฺค กษัตริย์ทั้งหลายก็ได้ตั้งอยู่ในยุติธรรม อมาตย์ราชเสนาราชกรรชาวบ้านและ
 นิคมก็ได้เป็นธรรม ในเมื่อมนุษย์ชาวชมพูทวีปมีพระมหากษัตริย์เป็นต้น มิได้ตั้งอยู่ใน
 ยุติธรรมแล้ว น เทโว สมฺมา วสุตฺติ ฝนฟ้าก็ได้ตกตามฤดูกาล ไร่นาอาหารก็ผิดเคือง
 บัจยทายกก็คับแค้น มิได้สงเคราะห์ ถวายจตุปัจจัยแก่พระภิกษุสงฆ์ เมื่อพระภิกษุ
 ทั้งหลายได้ความลำบากด้วยจตุปัจจัยแล้ว ก็มิอาจเพื่อจะสงเคราะห์แก่อันเตวาสิกนั้น
 ได้ ในเมื่อกาลดังนี้ไซ้ร่วลงไปแล้วในเบื้องหน้าพระปริยัติศาสนาก็ทรุดถอยเสื่อมลงๆ
 อตุตฺวาเส น ธาเรตฺ ภิกษุทั้งหลายก็มิอาจจะทรงซึ่งอรรถนั้นไว้ ได้แต่จะแปลพระบาลีนั้น
 มิได้ก็จะทรงไว้แต่พระบาลี ตโต เมเวตทนนฺตรํ ลำดับนั้นไปภายหน้าแต่พระบาลีสิ่ง
 เดียวก็มิอาจจะทรงไว้ให้จบได้ เสื่อมทรุดลงไปก็สาบสูญไปเอง ปฐฺมํ อภิธมฺมปิฎกํ เมื่อ
 พระปริยัติธรรมเสื่อมนั้นพระบรมตถสัตตปปรกณานี้ เสื่อมก่อน เมื่อนั้นจะเสื่อมนั้น
 เสื่อมแต่เบื้องปลายยอดนั้นลงมาปฐฺมํ มหาปฏิฐานปรกณํ คัมภีร์พระมหาปฏิฐานนี้
 เสื่อมก่อน ตสฺมึ ปรีตีเน ในเมื่อพระมหาปฏิฐานอันตรธานหาผู้ที่จะเรียนมิได้แล้ว พระ
 คัมภีร์ทั้ง ๖ คือ ยมก กถาวัตถุ ปุคฺคลบัญญัติ ธาตุกถา วิภังคสังคณิกิ์เสื่อมสูญตาม
 กันลงมา โดยลำดับๆ ตสฺมึ อนุตฺรเหติ ครั้นและว่าพระบรมตถปิฎกเสื่อมสูญไปแล้ว ยัง
 ตั้งอยู่แต่ปิฎก ๒ สาสนํ รุติํ ก็ได้ชื่อว่าปริยัติศาสนายังมิได้สาบสูญอันตรธานก่อน
 สุตฺตฺตฺนตปิฎก อนุตฺรธายมาเน เมื่อพระสุตตันตปิฎกเสื่อมนั้น ก็เสื่อมลงแต่ยอด
 เหมือนกัน เสื่อมลงมาแต่คัมภีร์อังคุตตรนิกายนั้นก่อน เอกาทสกโต ปฎฺฐาย ยาว เอกา
 พระอังคุตตรนิกายนี้ เสื่อมลงมาตั้งแต่เอกาทสกอังคุตตรราบเท่าถึงเอกอังคุตฺร เมื่ออัง
 คุตตรนิกายเสื่อมแล้ว อันดับนั้นสังยุตนิกายก็เสื่อม เมื่อสังยุตนิกายจะเสื่อมแล้วนั้นก็
 เสื่อมแต่จักกเปยยาลาลงมาตราบเท่าถึงโฆมตรณสูตร เมื่อสังยุตนิกายเสื่อมแล้ว อันดับ
 นั้นมัชฌิมนิกายก็จะเสื่อม เมื่อมัชฌิมนิกายเสื่อมลงนั้น ก็จะเสื่อมแต่อินทริยภาวนิเทศ
 ลงมาตราบเท่าถึงมูลปริยายสูตร เมื่อมัชฌิมนิกายเสื่อมแล้ว อันดับนั้นทีฆนิกายจึงจะ
 เสื่อม เมื่อทีฆนิกายจะเสื่อมนั้น ก็จะเสื่อมแต่ทสุตตรสูตรลงมาตราบเท่าถึงพรหมชาล
 สูตร นักปราชญ์พึงรู้ว่าปุจฉาทั้งหลาย เหมือนด้วยสังคีตียปุจฉาและอาลวกปุจฉา

ถ้อยคำอันพระสังคีติกจารย์ถามกันและถ้อยคำอันอาฬวกยักษ์ กราบพูลถามสมเด็จพระพุทธองค์เจ้า ปุจฉาเห็นปานฉะนี้ นี้มีอาจจะทรงพระศาสนาไว้ได้

เอวํ กิร กสุสพพุทฺธกาเล ดั่งได้ยินมาปุจฉาเห็นปานดั่งนี้ ในกาลเมื่อพระกัศสปทส พลญาณสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นก็มี มิใช่จะมีแต่ในกาลบัดนี้เท่านั้น แต่ทว่าปุจฉาเห็นปาน ฉะนี้ ถึงมีอยู่มิได้เสื่อมศูนย์ ก็มีอาจจะทรงพระศาสนาไว้ได้ ผู้มีปัญญาพึง สันนิษฐานเข้าใจว่า ทีฆนิกายเอ ปรีตีเน ในเมื่อพระคัมภีร์ทีฆนิกายเสื่อมศูนย์แล้ว สุตตันตปิฎกนั้นก็ได้อธิบายเสื่อมศูนย์ ได้ชื่อว่าถึงอันตรธาน เมื่อสุตตันตปิฎกอันตรธานแล้ว ภิกษุทั้งหลายจะทรงไว้ได้แต่ขาดกับทั้งพระวินัย ซึ่งจะทรงพระวินัยไว้ตั้งแต่ลัทธิภิกษุ พวกเดียว ภิกษุที่เป็นลัทธิมีความละเอียดแก่บาป เชื้อเพื่อต่อสิกขาบทนั้นแลจะทรงไว้ซึ่ง พระวินัย ลากามา ปน ภิกษุทั้งหลายอันปรารภว่าซึ่งลากสักการนั้น ก็จะทำ มนสิการกำหนดในใจว่าถ้าเราจะสำแดงซึ่งสูตรนั้น คนทั้งปวงนั้นมีอาจจะกำหนดฟังให้ เข้าใจได้ เมื่อกระทำมนสิการฉะนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายผู้ปรารภว่าซึ่งลากนั้น ก็จะทำแต่ขาดกันสิ่งเดียว คจฺจนฺเต กาเล อยู่จำเนียรกาลล่วงไป ขาดนั้นก็เสื่อม ภิกษุ ทั้งหลายจะมีอาจจะทรงขาดไว้ได้ เดิมขาดก็จะเสื่อมนั้น มหาเวสสันดรขาดนี้ จะเสื่อม ก่อน จะเสื่อมแต่ปลายมาหาต้น มหาเวสสันดรขาดนี้เสื่อมแล้วปณณกขาดก็จะเสื่อม เมื่อปณณกขาดเสื่อมแล้ว มหานารทกัศสปขาดก็จะเสื่อมลงมาๆ トラบเท่า ถึงอปณณกขาด ปรีโยสานะ ปรีหายติ อปณณกขาดนี้จะเสื่อมในที่สุด เมื่ออปณณ กขาดเสื่อมแล้ว ภิกษุทั้งหลายจะทรงไว้แต่วินัยปิฎก ตจฺจนฺเต กาเล อยู่จำเนียรกาลล่วง ไป พระวินัยปิฎกก็จะเสื่อม เมื่อพระวินัยปิฎกจะเสื่อมนั้น ก็จะเสื่อมแต่ปลายมาหาต้น เหมือนกัน ปฐฺมํ ปรีวาโร ปรีหายติ คัมภีร์พระบริวารนั้นจะเสื่อมก่อน ครั้นบริวารเสื่อม แล้ว ชันธกวัคค์คือคัมภีร์จุลวัคค์และคัมภีร์มหาวัคค์นั้นจะเสื่อม เมื่อชันธกวัคค์เสื่อม แล้ว ภิกษุนี้วัคค์และมหาวิภังค์ คือ ปาจิตตีย์และอาทิกรรมนั้นก็จะเสื่อมลงมาโดย อนุกรมลำดับๆ ภิกษุทั้งหลายจะทรงไว้แต่อุโบสถขันธสิ่งเดียว เมื่อเสื่อมลงไปถึงเพียง นั้นแล้ว พระปริยัตติธรรมก็ยังมิได้เสื่อมศูนย์อันตรธานก่อน มนุสฺเสสุจตุปฺปทิกคาถา อัน ว่าคาถา ๔ บาท บาทหนึ่ง ๘ อักษร รวมกันเป็น ๓๒ อักษรนั้นถ้ายังประพฤติเป็นไปใน สันดานแห่งมนุษย์ฯ ผู้ใดผู้หนึ่งยังรู้พระคาถา ๔ บาท คือ ๓๒ อักษรนั้น อยู่ตราบใด ก็ได้ ชื่อว่าพระปริยัตติธรรมยังมีได้สาบศูนย์ ยังมีได้อันตรธานตราบนั้น เมื่อนานไปจะหาผู้ใด ผู้หนึ่งซึ่งจะรู้พระคาถามาตราว่าแต่ ๔ บาทตราบนั้นมิได้ สมเด็จพระบรมกษัตริย์ผู้ทรงพระ ปสาทเลื่อมใสศรัทธาที่จะสดับฟังพระธรรมเทศน์นั้นจะใคร่รู้ว่าพระศาสนาทุกวันนี้ เสื่อม

แล้วหรือยังจะนี้จะให้ทรัพย์พันตำลึง ใส่ในผอบทองยกขึ้นตั้งเหนือหลังข้างพระที่นั่งแล้ว จึงให้ตีกลองป่าวไปในพระพระนครว่า ผู้ใดรู้ซึ่งพระคาถาอันพระพุทธรูปองค์เจ้าตรีศพระ สัทธรรมเทศนานั้น มีมากแต่คาถาเดียว บุคคลผู้นั้นจงมารับเอาซึ่งทองพันตำลึง เมื่อ ป่าวร้องไปจะนี้สองครั้งไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งที่จะออกมารับเอาของราชบุรุษทั้งหลาย กับเอา ทองเข้าไปเสียบในท้องพระคลังแล้วกาลใด ก็ได้ชื่อว่าพระปริยัตติธรรมเสียมศุนย์ อันตรธานในกาลนั้น อิทํ ปริยัตติอนุตรธานํ ส้าแดงมาตามลำดับพระปริยัตติอันตรธาน ยุติลงแต่เพียงนี้

เบื้องหน้าแต่นี้ส้าแดงปฏิบัติอันตรธานสืบต่อไป คจฺจนฺเต กาลเ อยู่จำเนียรกาล ล่วงไปในเบื้องหน้า ภิกษุทั้งหลายมีอาจะยังฉน และวิปัสสนามรรคและผลให้ยังเกิด ได้ ก็จักรักษาไว้แต่พระจตุปาริสุทธิศีลนั้นสิ่งเดียว เมื่อนานไปภิกษุทั้งหลาย ก็จักเบื้อ หน่ายในการรักษาศีล จะถือว่าเราท่านทั้งปวงนี้จะรักษาศีลให้บริบูรณ์เป็นประการใดๆ จะกระทำปณิธานความเพียรเป็นประการใดๆ ก็ดี ก็มีอาจะกระทำให้แจ้งซึ่งมรรคและ ผลธรรมอันวิเศษนั้นได้ ความตรัสรู้พระอริยมรรคพระอริยผลนี้เห็นจะไม่มี กาลบัดนี้ไม่มี มีผู้ที่จักตรัสรู้มรรคและผลแล้ว ภิกษุทั้งหลายจะถือไปจะนี้ แล้วก็จะถึงซึ่งอาการอัน คลายเสียซึ่งความเพียร จะมากไปด้วยความเกียจคร้าน จะมีได้ใจหนาวากกลัวซึ่งกัน และกัน จะมีได้ยังกันและกันให้ระลึกลงถึงอภิรณน้อยใหญ่ น กุกุกจุกา จะมีได้สันทะห์ สงสัยในที่จะพิจารณาซึ่งกิจ อันควรและมีควรจะย้ายซึ่งสิกขาบทอันเป็นขุททกะว่า จะต้องอาบัติทุกกฎและทุพภาสิต ครั้นนานไปก็จะต้องอาบัติปาจิตตีย์ และอาบัติ ฤกษ์จัจยและครุกาบัติอันหนักคืออาบัติสังฆาติเสส จะรักษาไว้ได้แต่ปาราชิกสิกขาบท ทั้ง ๔ ประการเท่านั้น จตุตาริกปาราชิกานิ รุกขนุตานํ ภิกษุณํ เมื่อภิกษุทั้งหลายผู้รักษา จตุปาราชิกสิกขาบทนั้นยังมีอยู่ร้อยหนึ่งก็ดี พันหนึ่งก็ดี โดยกำหนดเป็นที่สุดยังอยู่แต่ องค์หนึ่งสององค์ก็ดี ปฏิบัติธรรมนั้นก็ได้ชื่อว่ายังมีได้อันตรธานเสียมศุนย์ก่อน ต่อ เมื่อใดภิกษุที่รักษาจตุปาราชิกนั้นเสียชีวิตแล้ว ถ้ามีตั้งนั้นถึงซึ่งศลเภทวิบัติจาก สิกขาบทจตุปาราชิกแล้ว ปฏิบัติธรรมนั้นจึงจะถึงซึ่งสาบศุนย์อันตรธาน เป็นใจความ ว่า ภิกษุที่รักษาจตุปาราชิกนั้นถ้าไม่มีแต่สักองค์เดียวแล้วกาลใด ก็ได้ชื่อว่าปฏิบัติ ธรรมอันตรธานในกาลนั้น อิทํ ปฏิบัติอนุตรธานํ ส้าแดงมาด้วยปฏิบัติอันตรธานยุติลง แต่เพียงนี้

บัดนี้ จะแก้ไขในอริคมอันตรธานสืบต่อไป อริคมะๆ นั้นจะได้แก่สิ่งไร อริคมะนี้ไซ้ อื่นไกลได้แก่พระอริยมรรคทั้ง ๔ ประการ และพระอริยผลทั้ง ๔ ประการ และพระ

ปฏิสัมพันธ์กันทั้ง ๔ วิชาทั้ง ๓ อภิญญาทั้ง ๖ มรรค ๔ ผล ๔ ปฏิสัมพันธ์กันทั้ง ๔ วิชา ๓ อภิญญาทั้ง ๖ นี้แลได้ชื่อว่าอริคมะๆ นั้นเมื่อจะเสื่อมก็เสื่อมตั้งแต่ปฏิสัมพันธ์กันทั้ง ๔ ลงมาก่อนข้อซึ่งว่าอริคมอันตรธานนี้ ท่านว่าไว้เป็นอย่างต่างๆ กัน มีประการเป็นอันมาก พระนันทาทจารย์เจ้าจักสำแดงต่อภายหลัง ในที่นี้ท่านว่าไว้แต่โดยนัยสังเขปเป็นใจความว่า ท่านที่ได้สำเร็จพระโสดาปัตติผลนั้นถ้ายังมีอยู่มากแต่สักพระองค์เดียว ก็ได้ชื่อว่าอริคะจะยังมีได้อันตรธานก่อน ต่อเมื่อใดหาพระโสดาบันบุคคลมิได้แล้ว ท่านผู้ใดสำเร็จพระโสดาบัน ถ้าไม่มีแต่สักพระองค์หนึ่งแล้วกาลใด ก็ได้ชื่อว่าอริคมะเสื่อมศูนย์อันตรธานในกาลนั้น บางทีอริคมอันตรธานนี้ ท่านร้องเรียกว่าปฏิเวธอันตรธานเมื่อแปลออกก็ได้ความเหมือนกัน ปฏิเวธ ศัพท์นั้นแปลว่ามรรคและผลๆ อันตรธานนั้น ได้ชื่อว่าปฏิเวธอันตรธาน ตกว่าปฏิเวธอันตรธานนี้ท่านว่าไว้แต่โดยนัยสังเขป

เบื้องหน้าแต่นี้ จะว่าด้วยเรื่องลิงคอันตรธานสืบต่อไป คจฺจนฺเต กาลเ ในเมื่อจำเนียรกาลล่วงไป เบื้องหน้าโน้น ภิกษุทั้งหลายจะจับบาตรจับจีวรจะแลไปข้างหน้า แลไปข้างหลังจะมีได้เป็นที่นำมาซึ่งศรัทธาเลื่อมใสแห่งบุคคลทั้งปวง ปุตฺต อคฺคฺพฺหาหฺย สฺฐเปตฺวา ภิกษุทั้งหลายจะเอาบาตรนั้น ตั้งเหนือต้นแขนแล้วจะเที่ยวไปบิณฑบาต มีอาการดุกลมณะฝ่ายนิครตฺจะถือบาตรนำเต้าแล้วและเที่ยวไปภิกษาจาร คจฺจนฺเต กาลเ ครั้นอยู่จำเนียรกาลล่วงไปเบื้องหน้าแต่นั้น ภิกษุทั้งหลายอันเที่ยวไปบิณฑบาตนั้น ปลงบาตรลงจากแขนแล้วจะหิ้วไปด้วยมือข้าง จะใส่สาหรerkหิ้วไปบ้าง จะกระทำการนั้นน่าสมเพทเวทนา ผ้าถุงและผ้าห่มนั้นจะมีได้ย่อมให้ควรแก่สี ให้สมแก่สารูป จะยอมนั้นชี้ๆ ตุ่นๆ มีสีดุจสีแห่งกระดูกแล้วก็จะนุ่งห่มเที่ยวตามอัธยาศัย คจฺจนฺเต กาลเ ครั้นอยู่จำเนียรกาลล่วงไปเบื้องหน้าแต่นั้น รชนํ น โหติ อันน้ำยอมนั้นแทบประหนึ่งว่าจะหา มิได้ ในบทว่า รชนํ น โหติ นี้ ถ้าจะแปลว่าน้ำยอมมิได้มี ก็จะขัดเนื้อความปลายๆ สิวาโคตรภูสงฆ์ทั้งหลาย เอาผ้ากาสาหวัดสรอันน้อยพันข้อมือไว้บ้าง พันคอไว้บ้าง ติดไว้ที่ผมบ้าง เมื่อน้ำยอมมิได้มี ภิกษุทั้งหลายมิได้ยอมน้ำฝาดแล้ว ข้อซึ่งว่าเอาผ้ายอมน้ำฝาดอันน้อยพันข้อมือนั้นผิด เหตุฉะนั้นจึงเห็นโดยอัตโนมัตยธาธิบาย ในบทว่า รชนํ น โหติ นี้ แปลว่าสืบไปเมื่อน้ำยอมนั้นแทบจะมีได้มี คือว่าภิกษุทั้งหลายจะเกียจคร้านในการยอมผ้าถุงห่มนั้นยิ่งนัก เสียมิได้จะยอมสักครั้งหนึ่งสองครั้งพอเป็นเหตุ ผ้านั้นจะฉีกเป็นขันธ์ เย็บแต่พอติดกันแล้ว ก็จะยอมแต่พอเป็นเหตุ สักแต่ว่าย่อม แล้วจะใส่กับปพินทุ่นห่ม ครั้นอยู่จำเนียรกาลนานไป กับปะและพินทุ่นนั้น ภิกษุทั้งหลายก็มีอาจจะใส่กับ

ปัพพินทุ ผ่านนั้นจะเย็บแต่พอติดกัน และเย็บซ่อมแต่พอเป็นเหตุแล้วก็จะนุ่งห่ม เมื่อนานไป กวานั้นภิกษุทั้งหลายก็จะมีได้ฉีกผ้าเป็นชิ้น การที่จะเย็บการที่จะใส่ก็ไปปัพพินทุนั้น จะไม่กระทำเลยเป็นอันขาด ผ้าภิกษุทั้งหลายจะฉีกแต่ชาย แล้วก็เย็บซ่อมแต่ตามมีตามได้ จะนุ่งห่มผ้าอันฉีกชายดุจดังปริพพาชกทั้งปวง คจฺจนฺเต กาลे ในเมื่อกาลล่วงไปเบื้องหน้าแต่นั้น ภิกษุทั้งหลายก็จะกระทำอาภุคจิตว่าต้องการอะไรด้วยการซ่อมผาด จะประโยชน์อันใดด้วยผ้าซ่อมผาด ภิกษุจะกระทำอาภุคจิตฉะนี้ แล้วก็เอาที่นอนผ้าน้อยๆ นั้นพันข้อมือไว้บ้าง พันคอไว้บ้าง จะทำการไร่นาเลี้ยงชีวิตและบุตรภริยา

ตथा ในกาลครั้งนั้น ประชุมชนทั้งปวงมีกุศลเจตนาจะถวายสังฆทาน สงฆ์อุทฺทิสฺส ฉะเพาะพระสงฆ์ด้วยจิตอุทิศว่าเป็นสงฆ์แล้ว ก็จะใช้ซึ่งทักษิณาแก่คนทั้งหลาย แต่บรรดาที่มีผ้าเหลืองน้อยพันอยู่ในคอและข้อมือและศีรษะนั้นๆ และผลแห่งทักษิณาทานในครั้งนั้น สมเด็จพระมหากรุณาทรงตรัสเทศนาแก่พระอานนทเถระว่ามีผลมากนัก จะนับประมาณมิได้ พระพุทธปฏิภาตรัสธรรมเทศนาไว้ว่า ภวิสฺส นฺติ โขปนา นนฺทอนาคตมทุทานํ โคตฺรภูโน กาสาวกณฺฐา ทุสฺสีลา ปาปธมฺมา ตุก่อนสำแดงอานนท สืบต่อไปในอนาคตกาลข้างหน้า จะหาภิกษุสงฆ์ทรงไตรจีวรมิได้ จะมีโคตรภุสงฆ์ มีพอนผ้า กาสาวพัตรน้อยพันอยู่ในคอและข้อมือติดไว้ที่เกศา มีความหยาบช้ำลามกหาศีลาจารย์วัตรมิได้ และบุคคลทั้งหลายมีศรัทธาปรารถนาจะบำเพ็ญซึ่งทานนั้น จะตั้งจิตอุทิศเป็นสงฆ์แล้ว ก็จะใช้ซึ่งทักษิณาทานแก่คนทั้งหลายเหล่านั้น สงฆ์ ตกฺขิณํ อปฺปเมยฺ อสงฺเขยฺ วทามิ ตุก่อนสำแดงอานนท อันบุคคลทั้งปวงให้ทานแก่โคตรภุสงฆ์อันหาศีลมิได้ในครั้งนั้น พระตถาคตก็สรรเสริญว่าทักษิณาทานอันตั้งอยู่ในสงฆ์นั้น มีผลอันมากจะนับประมาณมิได้ มีพระพุทฺธปฏิภาตรัสพระธรรมเทศนาไว้แก่พระอานนทด้วยประการฉะนี้ นี้แหละผู้มีปัญญาปรารถนาจะบำเพ็ญทานให้มีผลานิสงส์มาก ก็พึงตั้งจิตเฉพาะสงฆ์ พึงใส่ใจว่าเราให้ทานนี้ได้ชื่อว่าให้แก่พระสงฆ์ พึงใส่ใจฉะนี้ เมื่อจะให้นั้นพึงตั้งใจว่าให้แก่สงฆ์ อย่าได้เห็นแก่หน้าว่าท่านผู้นี้เป็นชีบาอาจารย์ของเรา ท่านผู้นี้เป็นผู้เฒ่า ท่านผู้นี้เป็นราชาคณะ สมควรที่เราจะให้ อย่าได้เห็นแก่หน้าดังนี้

ประการหนึ่ง อย่าเลือกว่าเป็นเถรเล็กเถรน้อย มิใช่ชีบาอาจารย์ไม่สมควรที่เราจะให้ อย่าพึงเลือกไปดังนี้ พึงตั้งจิตคิดว่าเป็นสงฆ์ให้เสมอกัน จะมีผลานิสงส์อันล้ำเลิศ ประเสริฐจะนับประมาณมิได้ จะปวยกล่าวไปไปถึงพระภิกษุและสามเณร อันยังทรงกาสาหวัดพร้อมทั้งนุ่งห่มฉะนี้เล่า ให้แก่คนอันมีผ้าเหลืองน้อยพันคอพันข้อมือเป็นคนหาศีลมิได้ แต่ทว่าตั้งใจว่าเป็นสงฆ์แล้ว สมเด็จพระมหากรุณายังตรัสโณมนาการ

สรรเสริญว่ามีผลานิสงส์มากจะนับประมาณมิได้ โดยนัยดังพรรณนามาจะนี้นักปราชญ์พึงสันนิษฐานว่า การวิบัติเรียกรายไปจนถึงผ้าเหลืองพันคอพันข้อมือเพียงนี้แล้ว จะได้ชื่อว่าเพศสมณะอันตรธานนั้นหามิได้ก่อน คคุณุต กาลе ครั้นอยู่จำเนียรกาลล่วงไปคนทั้งหลายเหล่านั้นเมื่อไปสู่ที่กระทำต่างๆ ก็ดำริว่าเราเอาผ้าเหลืองน้อยมาพันไว้จะนี้เป็นที่ป่วยการเปล่าๆ เป็นธุระกังวลเปล่าๆ เมื่อเห็นว่าเป็นธุระกังวลจะนี้แล้ว คนทั้งหลายเหล่านั้นก็จะเอาท่อนผ้ากาสาพวกตริ้นพันข้อมือเป็นอาทินั้น ไปทิ้งเสียในดงป่า เมื่อทิ้งผ้ากาสาพวกตริ้นได้ชื่อว่าลึงค์อันตรธาน ลึงค์สูญสมณเพศในกาลครั้งนั้น

ทีนี้จะว่าด้วยธาตุอันตรธานสืบต่อไป ธาตุอันตรธานนี้มีใช้ที่อื่นที่ไกล ได้แก่ นิพพานธาตุ พึงเข้าใจเกิดว่าพระบรมธาตุแห่งสมเด็จพระโลกนาถ อันเสด็จเข้าสู่พระนิพพานนั้นได้ชื่อว่าธาตุอันตรธาน นิพพาน ๓ ประการ ถ้าจะว่าด้วยนิพพานนั้น นิพพานมี ๓ ประการ คือ กิเลสนิพพาน ๑ ชั้นธนิพพาน ๑ ธาตุนิพพาน ๑ เป็น ๓ ประการด้วยกันจะนี้ โภธิบัลลังก์ อโหสิ กิเลสนิพพานนั้นมีแล้วในรัตนบัลลังก์ได้รั่มไม้พระศรีมหาโพธิ ขณะนั้นเมื่อพระองค์ได้ตรัสแก่พระปรมาภิเชกสมโพธิญาณตัดกิเลสเป็นสมุจเฉตพหวนเหนือโพธิบัลลังก์นั้น ได้ชื่อกิเลสนิพพาน

ชั้นธนิพพานนั้น คือพระพุทธรูปองค์เสด็จนิพพานดับเบ็ญจขันธ์เหนือพระแท่นระหว่างนางรังทั้งคู่ แทบใกล้เมืองกุสินาราราชธานี ธาตุนิพพานนั้น จะมีไปในอนาคตกาลข้างหน้าจึงมีปุจฉาว่า พระธาตุนิพพานซึ่งจะมีข้างหน้านี้เป็นประการไร

วิสัยเห็นว่า พระสารีริกธาตุแห่งองค์สมเด็จพระบรมโลกนาถ อันประดิษฐานเสด็จอยู่ในที่นั้นๆ สุกการิ สัมมานิ อลภมานา เมื่อมิได้ซึ่งเครื่องสักการบูชาในที่อันเสด็จอยู่หาใครบูชาในที่อันเสด็จอยู่ไม่แล้ว พระธาตุทั้งปวงนั้นก็เสด็จเที่ยวไปสู่ที่อันมีเครื่องสักการบูชา มีผู้บูชาในสถานที่ใด พระธาตุทั้งปวงก็เสด็จไปสถิตอยู่ในสถานที่นั้น ด้วยกำลังพระอธิฐานแห่งองค์สมเด็จพระมหากรุณา คคุณุต กาลе ในเมื่อจำเนียรกาลล่วงไป เครื่องสักการบูชาก็จะหามิได้ ในถิ่นฐานประเทศบ้านเมืองทั้งปวง ไม่มีบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งจะบูชา สาสนสุส โอสกุกนกาล ในกาลเมื่อพระพุทธศาสนาจะเสื่อมสูญนั้น พระสารีริกธาตุสมเด็จพระพุทธเจ้า ก็เสด็จไปมั่วสุมประชุมกันในลังกาทวีปแล้ว ก็เสด็จไปสู่มหาเจดีย์แล้ว ก็เสด็จไปสู่ราชายตนเจดีย์ในลังกาทวีป ครั้นแล้วพระธาตุทั้งปวงนั้นก็เสด็จไปประชุมกันในประเทศที่ตั้ง แห่งโพธิบัลลังก์ พระสารีริกธาตุที่เสด็จขึ้นมาจากนาคพิภพ เสด็จลงมาแต่พรหมโลกนั้น ก็เสด็จไปสู่โพธิบัลลังก์ทั้งปวงจะได้สถาปนาเป็น

อันตรายไปในระหว่างมาตรเท่าเมล็ดพันธ์ฝักกาดนั้นหาไม่ได้ พระบรมธาตุทั้งหลายนั้น เมื่อเสด็จไปประชุมพร้อมกันในมหาโพธิบัลลังก์แล้ว พุทธรูป คเหตุว่า ก็จะมีเทพ พระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประดับด้วยพระทิวติงสมหาปฐิสถิษณะและ อสตียานุพยัญชนะ มีปริมณฑลพระรัศมีล้อมพระองค์ข้างละวาวๆ จะสำแดงซึ่งพระพุทธรูป สิริเหนือรัตนบัลลังก์แทบดวงไม้พระศรีมหาโพธิ จะสำแดงพระปาฏิหาริย์เหมือนด้วย พระยมกปาฏิหาริย์ในร่มคันชามพพฤษจะแผ่พระรัศมีให้ส่องสว่างกระจ่างไปในสกล หมีนโลกธาตุ ตั สฐาน มนุสสุตตโต นาม คนุตวา นตติ ครั้งนั้นสัตว์โลกทั้งหลายที่ บังเกิดในชาติมนุษย์นั้น จะได้พบเห็นจะได้ไปในที่อันหาไม่ได้ จะได้พบได้เห็นจะได้เชย ชมแต่หมู่เทพดาทั้งปวงในหมีนจักรวาล สพพา สนุปีติตวา ครั้งนั้นเทพดาทั้งปวงทุก สถานประเทศ แต่บรรดาอยู่ในหมีนโลกธาตุจึงร้องบอกต่อกันไป ร้องบอกกันพลางบ้าง ถือเอาเครื่องสักการบูชาของหอมและดอกไม้ประการต่างๆ พัดโบกจามรัตนน้อยฉัตร ไหญุธงชายและธงประภาภพวงมาลา ส่องสว่างกระจ่างแจ้งไปด้วยประทีปเงินประทีป ทองรูปเทียนชวลา ในนภากาศครึครึไปด้วยเสียงฆ้องกลองดีดตีตีเป่า ซึ่งเทพดาทั้ง ปวงนำมาสักการบูชา สนุปีติตวา ก็มาสนับนิตประชุมพร้อมเพรียงกันแล้ว ก็ทรงทุกข์ โศกแสนโศกาลัยพิโรธากันแสงกำสรดว่า อชฺช ทสพโล ปรินิพพายติ สมเด็จพระทศพล ญาณเสด็จนิพพานเสียในวันนี้แล้ว อชฺช สาสน์ โอสกุกติ พระพุทธศาสนาจะเสื่อมศูนย์ สิ้นเสียแล้ววันนี้ ปจฺฉิมิ ทสสน์ อิทํ ชาวเราได้เห็นสมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นปัจฉิม ที่สุด ครั้งนี้แล้ว จำเดิมแต่นี้ไปชาวเราจะมีตมมถการเสียสิ้นแล้ว การุญญํ กริสฺสนุติ เทพดา ทั้งปวงจะกระทำซึ่งโศกาลัยพิโรธากันแสงให้ ยิ่งขึ้นไปกว่าวันสมเด็จพระพุทธองค์เสด็จ เข้าสู่พระนิพพาน ควรจะกรุณาสังเวชหนักหนา จะเว้นอยู่แต่พระอนาคามีชีณาสพ นอก กว่านั้นแล้วมีอาจจะกลับความโศกไว้ได้ ล้วนแต่ทรงกันแสงให้ด้วยกัน ครั้งนั้นเตโชธาตุ ก็บังเกิดพลุ่งขึ้นมาแต่พระศรีธาตุนี้เอง เผาซึ่งพระศรีธาตุนั้นให้สิ้นศูนย์หาบัญญัติมิได้ แล้วก็รุ่งโรจน์โชตนาการขึ้นไปตราบเท่าถึงพรหมโลก มีเปลวอันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในเมื่อพระธาตุยังเหลืออยู่ประมาณเมล็ดพันธ์ฝักกาดนั้นเปลวเพลิงก็ยังไม่ดับ เมื่อ พระธาตุหาไม่ได้เสร็จศูนย์เชื้อแล้วเปลวเพลิงจึงขาด เหว มหนุตํ อานูภาวํ ทสฺเสตฺวา ธาตุ โย พระบรมธาตุทั้งหลายสำแดงซึ่งพุทธานุภาพอันยิ่งใหญ่ ควรจะอัศจรรย์ดังพรรณนา มาฉะนี้แล้วจะเสด็จนิพพาน เทพดาเจ้าทุกสถานก็ชวนกันกระทำประทักษิณสิ้นวาระ สามารถเป็นกำหนดพิลาปรำกำสรดโศกศัลย์ต่างองค์ต่างว่า แก่กันว่า แต่จะไปเรา ทั้งหลายจะได้พบกันได้พบได้เห็น ก็แต่พระพุทธรูปซึ่งจะมาบังเกิดในอนาคตกาล เทพ

เจ้าทั้งหลายเปล่งออกซึ่งวาจาอันบังเกิดกรรมสังเวชด้วยประการฉะนี้ สกนฐานเมว
คจฺจนฺตติ ต่างองค์ต่างก็เสด็จไปสู่ที่อยู่แห่งตนๆ นักปราชญ์พึงสันนิษฐานว่า เมื่อพระ
สารีริกธาตุเสด็จนิพพานแล้วกาลใด ก็ได้ชื่อว่าธาตุอันตรธานในกาลนั้น

ถ้ามีผู้ปุจฉาว่า อันตรธานทั้ง ๕ อันตรธานอันใดเป็นต้นอันตรธานทั้งปวง

พึงวิสัชนาว่า ปริยัติอันตรธานนี้แหละเป็นต้นอันตรธานทั้งปวง ในเมื่อพระปริยัติ
ธรรมคือพระไตรปิฎกนี้เสื่อมสูญแล้ว ปฏิบัติก็จะเสื่อมสูญไปตามพระปริยัติ จะหา
บุคคลปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญาอันมิได้ เมื่อปฏิบัติอันตรธานแล้ว มรรคและผลก็จะ
อันตรธาน พระธาตุก็จะอันตรธานๆ เป็นลำดับๆ ฉะนี้ อาศัยเหตุแห่งปริยัติอันตรธานนั้น
เป็นต้นเป็นเดิมปริยัตติยา สุตตาย ติฏฐุตติ พระปริยัตินี้ถ้ายังมีได้อันตรธานยังประดิษฐาน
อยู่เป็นอันดี ปฏิบัติก็จะมีได้เสื่อมสูญจะตั้งอยู่เป็นอันดี...²⁶

ในสมัยสุโขทัย มีความเชื่อปัญหาอันตรธานเช่นเดียวกัน ดังที่ปรากฏความ ช่วงแรก
ตั้งแต่ปีเถาะ พ.ศ. 1762 ถึง พ.ศ. 1900 พระยาสิทธิทรงกล่าวถึงพวกเจ้าขุนพราหมณ์และเศรษฐี
เสื่อมถอยจาก “เป็นมลากเป็นดี” คนเริ่มไม่เชื่อฟังยำเกรงนักปราชญ์ ไทหราจารย์ และหมอยา ดังที่
ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม พ.ศ. 1900) ความว่า

...เมื่อพระเป็นเจ้าได้เป็นพระพุทธรเจ้าวันนั้น ชนมาพิธีเราคนนี้ยังในร้อยปีเลยแต่เมื่อนั้น
แลมาถึงบัดนี้ว่าไซ้ร้ชนม์เราคนคลาจากร้อยปีบัดนี้ถอยปีหนึ่งไปแล้วยังแต่เก้าสิบเก้าปี
ตาย ผิมีคนถามว่านี่แต่คลาร้อยปีนั้นแล้ว ยังคงเก้าสิบเก้าปีนั้น ได้ก็ปีแล้วสิ้น ให้แก้วว่าดังนี้
ปีอันพระยามหาธรรมราชก่พระธาตุนี้ ชนมีคนถอยจากร้อยปีนั้นได้ร้อยสามสิบเก้าปี
แล้ว ปีอันถอยนั้นว่าไซ้ร้ในปีเถาะแต่ปีนั้นแล้ว ผู้เจ้าขุนพราหมณ์เศรษฐี ถอยจากเป็น
มลาก เป็นดีเข้าแต่นั้นเลย ยังผู้รู้หลวก ไททายยาหยูกก็ถอยแต่นั้นแล้ว บ่ชอบ
บ่ยำเลย...”

ช่วงเวลาที่สอง เรียกว่า “ปริยัติอันตรธาน” นับตั้งแต่การสถาปนาพระศรีรัตนมหา
ธาตุ ณ เมืองนครชุม ใน พ.ศ. 1900 ถึงปีกุน พ.ศ. 2000 พระยาสิทธิทรงกล่าวถึงพระไตรปิฎกจัก

²⁶ พระนันท์จารย์, สารสังคหะหรือสารสังเคราะห์ (พระนคร : โรงพิมพ์ ส. ธรรมภักดี,
2498), 1 :137-158.

หาย หากคนสวดพระมหาชาติและเทศน์เรื่องชาดกมิได้ พระอภิธรรม พระปฐมฐานและพระยมกก็หาย ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม พ.ศ. 1900) ความว่า

“...อันหนึ่งโสดนับแต่ปีสถาปนาพระมหาชาติขึ้นไปเมื่อน้ำ ได้เก้าสิบปี เก้าปีถึงในปีกุน
อันว่าพระไตรปิฎกนี้จักหายแล หากคนจักรู้แท้แลมิได้เลย ยังมีคนรู้คั้น สเล็ก
สน้อยไซ้ ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่าพระมหาชาติ หากคนสวดมิได้เลย ชาดกอัน
อื่นไซ้ มีต้นหาปลายมิได้ มีปลายหาต้นมิได้เลย จำพวกพระอภิธรรมไซ้ พระ
ปฐมฐานและพระยมก ก็จักหายเมื่อนั้นแล...”

ช่วงเวลาที่สาม เรียกว่า “ปฏิปัตติอันตรธาน” คือ รอบ 1,000 ปี หลัง พ.ศ. 2000 พระ
ยาไลไทยทรงกล่าวถึงหาภิกษุสงฆ์จำศีลและรักษาศีลาบพได้ ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 3
(จารึกนครชุม พ.ศ. 1900) ความว่า “...แต่นั้นเมื่อน้ำ ได้พันปีโสด **ฝูงภิกษุสงฆ์อันจำศีลคง
สิกขาบพสี่ อันยังมีสิกขาบพอันหนักหนาหามิได้เลย...**”

ช่วงเวลาที่สี่ เรียกว่า “ลิงคอันตรธาน” คือ รอบ 1,000 ปีหลัง พ.ศ. 3000 พระยาไลไทย
ทรงกล่าวถึงฝูงซึ่งจักทรงผ้าจีวรหามิได้เลยเท่ายังมีผ้าเหลืองน้อยหนึ่งเหน็บใบหู ยังพอรู้จักศาสนา
ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม พ.ศ. 1900) ความว่า “...แต่นั้นเมื่อน้ำได้พัน
ปีโสด **อันว่าฝูงซึ่งจักทรงจีวรหามิได้เลยเท่ายังมีผ้าเหลืองน้อยหนึ่งเหน็บใบหูแล รู้จัก
ศาสนาพระเป็นเจ้าตาย...**”

ช่วงเวลาที่ห้า เรียกว่า “ธาตุอันตรธาน” คือ รอบ 1,000 ปี หลัง พ.ศ. 4000 พระยาไล
ไทยทรงกล่าวถึงที่รู้จักจีวรและรู้จักสมณสงฆ์หามิได้เลย แต่พระธาตุยังคงมีอยู่เป็นสัญลักษณ์ของ
พระศาสนา เข้าถึงปีชวด พ.ศ. 5000 วันเสาร์ เพ็ญเดือนหก วิสาขะ สิ้นสุดศาสนาของพระพุทธองค์
ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม พ.ศ. 1900) ความว่า

...แต่นั้นเมื่อน้ำได้พันปีโสด **อันว่าจักรู้จักผ้าจีวรจักรู้จักสมณะน้อยหนึ่งหามิได้
เลย ธาตุพระเป็นเจ้าที่นี้ก็ดีแห่งอื่นก็ดียังคงเลย เมื่อปีอันจักสิ้นศาสนาพระพุทธ
เป็นเจ้าที่สุดทั้งหลายอัน ปีชวดเดือนหกบูรณมี วันเสาร์ วันไทยวันระวายเป็น
วันไพสขฤกษ์ถึงเมื่อวันดั่งนั้น แต่พระธาตุทั้งหลายอันมีในแผ่นดินนี้ก็ดี ในเทพโลก
ก็ดี ในนาคโลกก็ดีเหาะไปกลางหา และไปประชุมกันในลังกาทวีป เข้าอยู่ในกลวง
รัตนมาลิกมหาสถูป แล้วจึงจักเหาะไปอยู่ในต้นพระศรีมหาโพธิ ที่พระพุทธเป็นเจ้าตรัส**

แก่สรรพเหตุผลญาณเป็นพระพุทธรูปเมื่อก่อนอื่น จึงจักดลไฟไหม้พระธาตุทั้งอันสิ้นแล
เปลวพุ่งขึ้นคองพรหมโลก ศาสนาพระพุทธรูปจักสิ้นในวันดังกล่าวอันแล...²⁷

เราจะเห็นได้ว่า พระยาสิทธิไทยมิได้ทรงกล่าวถึง 1000 ปีแรกของพระพุทธศาสนาซึ่งเป็น
เรื่องของปฏิเวธอันตรธานเลยเพราะได้ผ่านเลยไปแล้วและรัชกาลของพระองค์อยู่ในช่วงอันตรธาน
ของ 1000 ปีรอบที่สอง เราสังเกตได้ว่า พระยาสิทธิไทยทรงเพิ่มรายละเอียดในช่วงสิ้นเสี้ยวแรกหนึ่ง
ในร้อยของกสิศุคในปีเถาะ ค.ศ. 1219/ พ.ศ. 1762 เข้าไปโดยกล่าวถึงความเสื่อมของชนชั้นสำคัญ
ในสังคมทุกชนชั้น คือ เจ้า ชุน พราหมณ์และเศรษฐี ซึ่งเสื่อมทรัพย์เสื่อมความดีและการที่ผู้คน
หมดศรัทธายำเกรงนักปราชญ์โหราจารย์และหมอยา²⁸

ความสำคัญของความเชื่อเรื่องปัญจอันตรธาน คือ การเกิดแนวคิดแบบจักรวาลวิทยา
แบบพุทธศาสนา เมื่อมนุษย์ยังคงเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ พระพุทธเจ้าจำนวนมากเข้ามาทำ
หน้าที่แทนพระพรหมในวัฏจักรแห่งความเจริญและความเสื่อมทางจริยธรรมที่ไม่มีที่สิ้นสุด
ปัจจุบันสมัยถือว่าอยู่ในภทรกัลป์ซึ่งพระโพธิสัตว์เจ้าจะมาตรัสรู้ห้าพระองค์ มี พระกุกกุสันธ พระ
โกนาคม พระกัสสป พระโคตม และพระศรีอาริย์ไม่ตรีตามลำดับ²⁹ เมื่อศาสนาพุทธมีจุดเสื่อมของ
แต่ละยุค ความเชื่อนี้ส่งผลต่อพฤติกรรมและโลกทัศน์ของคนในสังคม ทำให้ผู้คนในสังคมสุโขทัย
เร่งกระทำความกุศลเพื่อระงับความเสื่อมของศาสนาพุทธ เห็นได้จากพระยาสิทธิไทยทรงเน้นให้ผู้คน
เร่งกระทำก่อนที่ศาสนาพุทธของพระพุทธโคตมจะสิ้นสุด ดังที่ปรากฏในจารึกหลักที่ 3 (จารึกนคร
ชุม พ.ศ. 1900) ความว่า

...ศาสนาพระพุทธรูปจักสิ้นในวันดังกล่าวอันแล แต่นั้นเมื่อนั้น ผู้คนจักรู้บุญธรรมหา
มิได้หลายเลยยอมกระทำบาปกรรม แลจักเอาตนไปเกิดในนรกไซ้ **แต่นี้เมื่อนั้น** ผู้

²⁷ จารึกหลักที่ 3 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 41-51, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 62-63.

²⁸ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “มิลลิวินาที 2000 ความหมายทางปรัชญาและทฤษฎี” ใน ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์ : พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลโทดำเนียร เลขะกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ 84 ปี (กรุงเทพฯ : กองทุนดำเนียร เลขะกุล เพื่อประวัติศาสตร์, 2542), 30.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 28.

สาธุสัจบุรุษทั้งหลายจูงเร่กระทำบุญกรรมในศาสนาพระพุทธเมื่อยังมีเท้าวาน

30
...

2.1.2 ความเชื่อเรื่องพระศรีอารียไมตรี

ความเชื่อเรื่องพระศรีอารียไมตรี คือ ผู้จะเสด็จมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์สุดท้ายแห่งภัทรกัลป์หลังการสิ้นสุดศาสนาของพระพุทธโคดม ศาสนาพุทธของพระศรีอารียไมตรีนี้มีระยะ 3,000 ปี

คำว่า พระศรีอารียไมตรี ปรากฏในจารึกสุโขทัยซึ่งจารึกระหว่าง พ.ศ. 1901-2300 โดยจารึกชื่อต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกัน ได้แก่ คำว่า “พระศรีอารียไมตรี” ในจารึกนครชุม จารึกวัดศรีชุม และจารึกวัดเขากบ คำว่า “พระศรีอารียเมตไตรย์” ในจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาบาลี คำว่า “พระเป็น...ถึงห้า” ในจารึกวัดพระยืน คำว่า “บพิตรพระไมตรี” ในจารึกแผ่นดินบุก วัดมหาธาตุ คำว่า “พระพุทธศรีอารียไมตรี” ในจารึกบ้านางเมาะ จารึกวัดสระศักดิ์ จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู องค์ที่ 2 และจารึกฐานพระพุทธรูปวัดช้างค้ำ องค์ที่ 3 คำว่า “เมตเตยยสุเสว” ในจารึกวัดอโศการาม คำว่า “ศรีอริ (ศรีอารียเมตไตรย์)” ในจารึกพระปิฎก และคำว่า “พระศรีอารียโพธิสัตว์เจ้า” ในจารึกฐานพระพุทธรูปแม่ศรีมหาธา

ความสำคัญของความเชื่อเรื่องพระศรีอารียไมตรี คือ การหลุดพ้นจากยุคเสื่อมไปสู่ยุคความเจริญและความดั่งงามของศาสนาพุทธสมัยพระศรีอารียไมตรี เห็นได้จาก พระยาสิทธิทรงสั่งสอนผู้คนให้เร่งกระทำบุญเพื่อไปเกิดในยุคพระศรีอารียไมตรี ดังที่ปรากฏในจารึกหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม พ.ศ. 1912) ความว่า

...แต่นั้นเมื่อหน้า ผูกคนจักรู้บุญรู้กรรมหามีได้หลายเลยยอมจักกระทำบาปกรรม แลจักเอาตนไปเกิดในนรกไซ้ แต่นี้เมื่อหน้า ผูกสาธุสัจบุรุษทั้งหลายจูงเร่กระทำบุญกรรมในศาสนาพระพุทธเมื่อยังมีเท้าวาน ชั่วเราบัดนี้มีบุญนักหนา จึงจักได้เกิดทันศาสนาพระเป็นเจ้าไซ้ จูงทั้งหลายหมั้นกระทำบูชาสฤๅญ เจตีย์ พระศรีมหาโพธิ อันเสมออดังตนพระเจ้าเรา ผิผู้ใดได้ปรารถนาด้วยใจศรัทธาดังอันชื่อ จักปรารถนาไปเกิดในเมืองฟ้า...ตรอดพระศรีอารียไมตรีลงมาเป็นพระพุทธเยียมมาเกิดในเมืองดินนี้คาบเดี้ยวก็ได้ตาย...³¹

³⁰ จารึกหลักที่ 3 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 54-58, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 63.

³¹ จารึกหลักที่ 3 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 54-63, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 63.

นอกจากนี้ ผู้คนในสังคมสุโขทัยนิยมการสร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการสลักข้อความเกี่ยวกับการผดุงศาสนาพุทธของพระพุทธโคดมพร้อมกับการคาดหวังในการเกิดในศาสนาพุทธของพระศรีอารียเมตไตร ดังที่ปรากฏข้อความที่เหมือนกันในจารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู องค์ที่ 1 จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู องค์ที่ 2 และจารึกฐานพระพุทธรูปวัดช้างค้ำ องค์ที่ 3 ความว่า

“สมเด็จพระยาธรรมาศรมเสวยราชย์ในนันทบุรี สถาปสมเด็จพระเป็นเจ้าห้าองค์ โพรระจักให้คงในศาสนาห้าพันปีนี้ ตั้งเป็นพระเจ้า ในปีมะเมีย เพื่อบุญ จุลศักราช ๗๘๘ มหาศักราช ๑๙๗๐ เดือน ๖ วันพุธ ๗ ยาม ปรรารถนา (ขอให้) ทัน (ศาสนา) พระศรีอารียเมตไตรเจ้า”³²

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

³² จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู องค์ที่ 1 พ.ศ. 1970 , ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 229.

2.1.3 ความเชื่อเรื่องกรรมและสังสารวัฏ

คำว่า “กรรม” แปลว่า การกระทำ ถ้าเป็นการกระทำดี เราเรียกว่า กัลยาณกรรมหรือ อกุศลกรรม ถ้าเป็นการกระทำชั่วหรือการกระทำบาป เราเรียกว่า บาปกรรมหรืออกุศลกรรม คำว่า “กรรม” จึงเป็นคำกลางๆ ที่ไม่ได้บ่งบอกได้ว่าดีหรือชั่ว หากเราเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ผลของกรรมย่อมส่งผลต่อการกระทำทั้งในชาตินี้และชาติหน้า³³

ในสมัยสุโขทัย กษัตริย์สุโขทัยทรงสั่งสอนให้ประชาชน “รู้บุญรู้กรรม” “เร่งกระทำบุญกรรม” และ “มีกบฏกรรม” เพราะถ้า “รู้บุญรู้กรรม” (หรือรู้การทำบุญ และรู้สาระของพระธรรม) คุณความดีอย่างอื่นก็ตามมา ลักษณะการสอนเน้นทางกุศลกรรมมากกว่าการเน้นข้อห้าม³⁴ เห็นได้จากพระยาสิทธิไทยทรงสั่งสอนผู้คนให้รู้บุญรู้กรรม ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม พ.ศ. 1900) ความว่า

...แต่นั้นเมื่อน้ำ ฝูงคนอันจักกระทำบุญกรรมหามิได้หลายเลยย่อมจักกระทำ
บาปกรรม แลจักเอาตนไปเกิดในนรกไซ้ **แต่นี้เมื่อน้ำ ฝูงสาธุสัตว์บุรุษทั้งหลายจูง
เร่งกระทำบุญกรรมในศาสนาพระพุทธเมื่อยังมีเทววัน...**³⁵

ความสำคัญของความเชื่อเรื่องกรรม คือ แม้โลกมนุษย์จะผ่านจากปริยัติอันตรธาน เข้าสู่ปฏิบัติอันตรธานในปี 2000 มนุษย์ไม่อาจฝันอำนาจแห่งการเวียนว่ายตายเกิดได้โดยอาศัย “กฎแห่งกรรม” มนุษย์ยังมีหวังที่จะควบคุมชะตากรรมของตนได้ในระดับหนึ่งเพียงเขา “รู้บุญรู้กรรม” กุศล-กรรมทั้งหลาย เช่น การทำทานสมาทานศีล การสักการบูชาพระศรีรัตนมหาธาตุและการไม่กระทำบาปย่อมเปิดโอกาสให้สะสมบุญเพื่อรอพบพระศรีอาริย์ไมตรีและการโปรดสัตว์ของ

³³ คณะสหทัยธรรม, กรรม ตอน ๑ (กรุงเทพฯ : อภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, 2529), 2 และ 7.

³⁴ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ประวัติศาสตร์กับการศึกษาวรรณคดีไทย” ใน ภาษาอัชฌาไศรย, 26.

³⁵ จารึกหลักที่ 3 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 54-58, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 63.

พระพุทธองค์ในพุทธศักราชได้³⁶ ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 290 (จารึกคำอธิฐาน พุทธศตวรรษที่ 20) ความว่า

...จุงให้ผ[ล](บุ)ญอันกระทำนี้ได้ไปเถิงเขาทุกหมู่คู้คน จุงได้ถ้วนโลกาติสุขได้ลาภจุง
บาปเขาหาย ตายจุงให้เขาไปเกิดในเมืองฟ้าเมืองบนในตนเขาอยู่มลากอยู่ดี อย่าใช้เจ็บ
เจ็บ เหนื่อยเมื่อย ห้าน คร้านอด เป็นหิด เป็น [ผีดัง?] [อึ]นะ ด้วยผลบุญอันกุปรารณา
นิสิต สบภพทุกทุก...จักเกิดแห่งใดแห่งใดก็ดีขอจุงให้กูเป็นผู้ดีมีศรี [ระงาม] (ม)ลาก
งามหนักหนาเป็นคนดีก็ดีจุงอย่าให้รู้ว่า..(ง)ามตั้งนางพิสาขาทราบไปได้แก้หรือหัตตผล
...³⁷

เมื่อผลของกรรมนำไปสู่ชะตากรรมในโลกหน้า ความเชื่อนี้มีความสัมพันธ์กับความ
เชื่อเรื่องสังสารวัฏ หมายถึงการเวียนว่ายตายเกิดที่ไม่มีที่สิ้นสุด ความเชื่อนี้มีผลต่อมหาเถรศรี
ศรีธธา อ่างตนเป็นองค์อวตารของเทพเจ้ากัลป์ชาติมาเกิด ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 2
(จารึกวัดศรีชุม หลังพ.ศ. 1912) ความว่า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

...พระกฤษณนั้น คือตนพระมหาสามีสรีศรีธธาธาธา จุฬามุนีสรีรัตนลงกาที่ปเป็นเจ้าคือ
ตนพระรามพระนารายณ์เทพจยติ หากเที่ยวในสงสารภพอันโกล เกิดไปมาแล...³⁸

ความสำคัญของความเชื่อเรื่องสังสารวัฏ คือ การยกฐานะของปัจเจกบุคคลในฐานะ
“พระโพธิสัตว์” เพื่อนำผู้คนไปสู่ภพหน้า เห็นได้จากพระยาภิบาลไทยปรารณาเป็นพระพุทธเจ้าและนำ
ผู้คนข้ามภพนี้ ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 4 (จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร พ.ศ. 1904)
ความว่า

...พระบาทกัมรแดงอัญ ศรีสุริยพงศรามมหาธรรมราชาธิราช เสด็จยี่ขึ้น ยกอัญชลี
นมัสการพระพุทธรูปทองและพระไตรปิฎกที่เก็บไว้บนพระราชมณฑิยกับพระมหาสามีส

³⁶ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “มิลล์ศัณฐีปี 2000 ความหมายทางปรัชญาและทฤษฎี” ใน
ประวัติศาสตร์ปริวรรต : พิพจน์พนธ์เชิดชูเกียรติ พลโทดำเนียร เลขะกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ
84 ปี, 31.

³⁷ จารึกหลักที่ 290 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 5-13, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 261.

³⁸ จารึกหลักที่ 2 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 37-38, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 115.

สังฆราช ทรงอธิษฐานอย่างนี้ว่า ผลบุญที่อาตมาบวชในศาสนาของพระพุทธ พระผู้เป็นเจ้าครั้งนี้ อาตมาไม่อยากจะจักรพรรดิสมบัติ อินทรสมบัติ พรหมสมบัติ อาตมาอยากขอมอบอาตมา ปราบปรามเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อนำสัตว์ทั้งปวงข้ามไตรภพนี้...³⁹

นอกจากนี้ไตรภูมิพระร่วงเป็นหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องสังสารวัฏ โครงสร้างของไตรภูมิพระร่วง ประกอบไปด้วยภูมิต่างๆ สามภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ หรือจำแนกตามสภาพ 31 ชั้น ความจริงละไว้ชั้นที่ 32 คือ ชั้นนิพพานหรือโมกษะ หรืออมตยนคร สัตว์ที่ยังไม่หลุดพ้นต้องเวียนว่ายตายเกิดใน 31 ชั้นนั่นเอง โครงสร้างจักรวาลของไตรภูมิมีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ คือ บันไดกรรมที่จะกระทำให้คนมีความหวังที่จะกระทำกรรมดีไปสู่โลกหน้าที่สถานภาพสูงขึ้น รายละเอียดของการบรรยายแต่ละชั้นภูมินั้นเป็นกลยุทธ์ในการสอนเวไนยสัตว์ให้เห็นผลแห่งการกระทำซึ่งผูกพันกับชีวิตข้างหน้าของตน⁴⁰

แม้ว่ามนุษย์เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏเพราะผลของกรรม มนุษย์บางคนมีความปรารถนาสูงสุด นั่นคือ การปรินิพพาน หมายถึง การหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ในไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงการนิพพาน ความว่า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

...อันว่านิพพานสมบัตินี้สนุกนินสุขเขมหนักหนาที่จะปานบมิได้เลย สมบัติอินทร์พรหมทั้งหลายก็ดี ถ้าจะเอามาเปรียบด้วยสมบัตินิพพานนั้นประดุจเอาหิ้งห้อยมาเปรียบด้วยดวงจันทร์ ถ้ามีตั้งนั้นดูจันต์อันติดอยู่ปลายผมแลมาเปรียบด้วยน้ำมหาสมุทรอันลึกได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ บิบัติตั้งนั้นดูเอาดินธุลีนั้นมาเปรียบด้วยเขาพระสุเมรุ จักรัตนวรรอันประเสริฐแห่งนิพพานนั้นบมิถ้วนได้เลย สมบัติในนิพพานนั้นสุขพ้นประมาณ แลว่าหาอันจะเปรียบบมิได้ บมิรู้เป็นอาพาธพยาธิสิ่งใด บมิรู้เฝ้า บมิรู้แก่ บมิรู้ตาย บมิรู้ฉิบหาย บมิรู้พลัดพรากจากกันสักอันสมบัติยิ่งมนุษย์โลกแลเทวโลกพรหมโลก...⁴¹

³⁹ จารึกหลักที่ 4 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 44-51, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 304.

⁴⁰ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ประวัติศาสตร์กับการศึกษาวรรณคดีไทย” ใน ภาษาอักษรมาไตร, 26.

⁴¹ นิยะดา เหล่าสุนทร, ไตรภูมิพระร่วง : การศึกษาที่ผ่านมา (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์แม่คำฝาง, 2538), 110.

อย่างไรก็ตาม การปรินิพพานเป็นความปรารถนาสูงสุดของมนุษย์ แต่ผู้ที่สามารถบรรลุการปรินิพพานได้ คือ ผู้ชายเท่านั้น เงื่อนไขนี้ปรากฏคำอธิบายในคัมภีร์สารัตถสังคหะ หมวดที่ว่าด้วย ธรรมสโมธาน 8 ความว่า

...สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้าทั้งปวง อันจะปรารถนาเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้านั้น พึงปรารถนาซึ่งอัฐฐธรรมสโมธานทั้ง ๘ ประการก่อน

มนุษย์สุดดี คือความเป็นมนุษย์ประการ ๑

ลึงคาสปตติ คือบริบูรณ์ด้วยบุรุษเพศประการ ๑

เหตุ คืออรหัตตูปนิสัยควรจะได้สำเร็จพระอรหัตตประการ ๑

สตถวารทสุสนิ คือได้พบสมเด็จพระพุทธเจ้าประการ ๑

ปพพชา คือทรงบรรพชาเพศประการ ๑

คุณสมปตติ คือได้ซึ่งคุณสมบัติ มีฌานเป็นต้นประการ ๑

อธิกาโร คือให้ทานอันยิ่งชีวิตบริจาคเป็นต้นประการ ๑

ฉนทตา คือมีความปรารถนาซึ่งพระโพธิญาณกล้าหาญประการ ๑

มหาวิทยาลัยศรีปทุม กรุงเทพมหานคร

รวมเป็นอัฐฐธรรมสโมธาน ๘ ประการ ถ้าพร้อมด้วยธรรม ๘ ประการนี้แล้ว ความปรารถนาพระโพธิญาณนั้นจึงสำเร็จ ถ้ายังไม่พร้อมด้วยธรรมทั้ง ๘ ประการนี้ ความปรารถนาพระโพธิญาณก็ยังมีไม่สำเร็จอันจะปรารถนาพระโพธิญาณนั้น เฉพาะให้ปรารถนาเป็นมนุษย์ก่อนอยู่ในชาติที่เป็นมนุษย์แล้วปรารถนาเป็นพระโพธิญาณนั้น จึงจะได้สำเร็จความปรารถนา ถ้าบังเกิดเป็นอินทร์ เป็นพรหม เป็นอสูร เป็นสุบรรณ เป็นนาค จำพวกใดจำพวกหนึ่งและปรารถนาพระโพธิสัตว์นั้น ความปรารถนาจะได้สำเร็จหา มิได้

ประการหนึ่ง เมื่อปรารถนาพระโพธิญาณนั้น ตั้งอยู่ในอัทธภาพเป็นสติที่ดี เป็นกะเทยก็ดี เป็นอุภโตพยัญชนกก็ดี ความปรารถนาจะได้สำเร็จหามิได้ต่อเมื่อตั้งอยู่ในอัทธภาพเป็นบุรุษแล้วและปรารถนานั้นจึงจะสำเร็จ เหตุดังนั้น ผู้มีปัญญาจะปรารถนาซึ่งพุทธภูมินั้น กระทำการกุศลเป็นต้นว่า ให้ทานรักษาศีล ก็พึงปรารถนาเป็นบุรุษก่อน แล้วจึงปรารถนาซึ่งพุทธภูมิเมื่อภายหลัง ...⁴²

⁴² พระนันทจารย์, สารสังคหะหรือสารสังเควะ, 1 : 137-153.

ความเชื่อนี้มีผลต่อความเชื่อของคนในสังคมสุโขทัย เห็นได้จากสมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ทรงปรารภนาเป็นผู้ชายและบรรลุมงคลปริณิพพานในภพหน้า ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 93 (จารึกวัดอโศการาม พ.ศ. 1956) ความว่า

...ด้วยบุญญาภพของข้าพเจ้า **ขอให้ข้าพเจ้าเกิดเป็นผู้ชายในอนาคต** ขอให้ได้สดับธรรมอันประเสริฐของพระพุทธเมตโดย อีกทั้งขอให้ข้าพเจ้าได้สะสมบุญกุศลสมาบัติทั้ง ๓ (คือ ทาน ศีล ภาวนา) ประดุจประทับตราไว้ ขอพระพุทธเมตโดยพระองค์นั้น จงสรรเสริญยกย่องข้าพเจ้าในท่ามกลางที่ประชุม (พุทธ) บริษัท ขออย่าให้ผู้อื่นเทียมทันข้าพเจ้า ด้วยบุญสมาบัติมีทานเป็นต้น ด้วยรูปหรือด้วยยศด้วยอายุ และด้วยสมบัติมีกองทัพเป็นต้นในทุกๆ ภาพ เมื่อข้าพเจ้าไม่ให้แก่เขาเหล่านี้ ใครๆ จงอย่าบังอาจได้รับ

อนึ่ง ทรัพย์สมบัติของข้าพเจ้าที่มีอยู่ จงเป็นประโยชน์แก่ผู้ยากจนทั้งหลาย ข้าพเจ้าจมอยู่ในมหาสมุทร คือ **วิภวสงสารอันเย็นเยือกด้วยน้ำ** ซึ่งให้แต่ความลึกและหาฝั่งมิได้เป็นเบื้องต้น **ขอจงบรรลุมัสโทธิ (ความตรัสรู้) เหมือนพระพุทธทั้งหลาย** กษัตริย์ทั้งหลาย จักครองสมบัติในนครนี้ในอนาคตก็ดี ผู้มีอำนาจวาสนาสูงก็ดี และผู้มียศใหญ่ ตั้งอยู่ในธรรมก็ดี ขอท่านทั้งหลายเหล่านั้น จงอนุเมทนาในกรรมอันเป็นบุญที่ข้าพเจ้าได้กระทำแล้วถ้วนหน้ากัน ขอให้บุญชื่อนี้วัตถุทั้งหลายในพระอารามนี้จงเจริญ เพราะมีปิตินกรรมอันเป็นบุญ เทอญฯ ...⁴³

⁴³ คำแปลจารึกวัดอโศการาม ด้านที่ 2, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 410.

2.1.4 ความเชื่อเรื่องพระบาทลักษณะ

การเคารพบูชาสถานและวัตถุซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าเริ่มขึ้นแต่ครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ สถานที่หลายแห่งในอินเดียเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเคยประทับหรือเคยเสด็จไป สถานที่เหล่านี้กลายเป็น “ปูชนียสถาน” ซึ่งพุทธศาสนิกชนควรไปสักการะ ได้แก่ สถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงปฐมเทศนา และสถานที่ปรินิพพาน สถานที่เหล่านี้เชื่อว่ามีย่องรอยการสัมผัสของพระพุทธองค์ปรากฏอยู่อย่างถาวร รอยที่เชื่อกันว่า คือ รอยพระบาทของพระพุทธเจ้า เป็นหนึ่งในปูชนียวัตถุที่พุทธศาสนิกชนควรบูชา นอกเหนือจากพระพุทธรูป และพระสถูปเจดีย์ รอยพระบาทนี้เป็นพุทธเจดีย์ประเภทบริโกคเจดีย์โดยสมมติ หมายถึง รอยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นโดยมนุษย์แต่สมมติให้เป็นรอยพระพุทธรูปจริงของพระพุทธเจ้า⁴⁴

ความเชื่อเรื่องพระบาทลักษณะ เริ่มต้นเมื่อ พระพุทธองค์เสด็จมาลังกาทวีป ตามคำเชิญของเหล่าพระยานาคผู้อาศัยอยู่ในแม่น้ำกัลยาณี พระองค์ประทับรอยพระบาทบนยอดเขาสุมนกฎเพื่อประทานให้แก่เหล่าเทพท้องถิ่นและวิญญูณธรรมชาติที่พิทักษ์รักษาลังกาทวีป ดังที่ปรากฏข้อความในคัมภีร์มหาวงศ์ ความว่า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

...พระพุทธองค์ก็ตรัสพระธรรมเทศนาให้เป็นสุขประโยชน์แก่นาคอันเข้ามานั่งในมณฑป แก้วว่า ดูกรฝูงนาคทั้งหลาย ท่านจงมีน้ำจิตชื่นชมยินดีปรีดาปราโมทย์ให้ปราศจากโทษ แม้ไม่ตรัสจิตในสัตว์ทั้งหลาย จงเป็นนิตยในสันดานท่านเถิด จบแล้วเสด็จเหาะขึ้นไปในอากาศกับพระภิกษุสงฆ์ลงในเบื้องบนยอดเขาสุมนกฎบรรพตจึงลำแดงพระบาทรอยเจดีย์ไว้ในที่นั้น แล้วพาพระสงฆ์บริวารมาอยู่ที่วิหารคืออยู่ด้วยสมบัติสุขเป็นต้น...⁴⁵

ในกรณีประเทศไทย การรับคติการบูชาพระบาทลักษณะเผยแพร่สู่ดินแดนประเทศไทย ตั้งแต่สมัยทวารวดี ดังจะเห็นได้จากรอยพระพุทธรูปที่สระมรกต อำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี

⁴⁴ นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2533), 9-10.

⁴⁵ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, 2534), 1 : 49.

รูปแบบของรอยพระพุทธรูปนี้เป็นรอยพระบาทคู่ มีรูปธรรมจักรอยู่กลางฝ่าพระบาท รอยพระพุทธรูปนี้มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-13⁴⁶

ในสมัยสุโขทัย พระบาทลักษณะ หมายถึง รอยพระบาทจำลองของ พระพุทธเจ้า จารึกสุโขทัยหลายหลักใช้คำเรียกรอยพระบาทจำลองของพระพุทธเจ้าแตกต่างกัน แต่มีความหมายเหมือนกัน ได้แก่ คำว่า “พระบาทลักษณะ” ในจารึกนครชุม คำว่า “ฝ่าตีนพระเป็นเจ้า” ในจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย คำว่า “รอยตีนพระพุทธเจ้า รอยฝ่าตีนพระพุทธรูปเป็นเจ้า พระบาทลักษณะ” และพระศรีบาทลักษณะ ในจารึกเขาสุมณภูมิ คำว่า “ป่าเทศ” ในจารึกบ้านางเยี้ย คำว่า “พระบาทลักษณะ” ในจารึกกำแพงงาม คำว่า “รัตนปทเจติยสุส” ในจารึกรอยพระยุคลบาท วัดบวรฯ และคำว่า “ลายบาทลกุส” ในจารึกรอยพระบาทวัดเสด็จ

ความเชื่อเรื่องพระบาทลักษณะปรากฏเด่นชัดในสมัยพระยาสิทธิไทยทรงประดิษฐานพระบาทลักษณะ ณ ภูเขา 4 แห่ง ดังที่ปรากฏข้อความ ในจารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม พ.ศ. 1900) ความว่า

...พระบาทลักษณะนั้นไซ้รู้ พระยารวมมิกราชให้ไปพิมพ์เอารอยตีน.....พระเป็นเจ้าถึง
 ดิ่งหลอันเหยียบบนเหนือจอมเขาสุมณภูมิบรรพต ประมาณเท่าใดเอามาพิมพ์ไว้ จงคน
 ทั้งหลายแท้.....อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองศรีสัชชนาลัยเหนือจอมเขา...อันหนึ่ง
 ประดิษฐานไว้ในเมืองสุโขทัยเหนือจอมเขาสุมณภูมิ อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองบาน
 พานเหนือจอมเขานางทอง อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเหนือจอมเขาที่ปากพระบาง จารึกก็
 ยังไว้ด้วยทุกแห่ง⁴⁷

รูปแบบของพระบาทลักษณะในสมัยสุโขทัย แบ่งออกเป็นสองแบบ คือ พระบาทลักษณะชนิดวางลายลักษณะในช่องตาราง ผู้สร้างแบ่งพื้นที่ฝ่าพระบาทเป็นตารางสี่เหลี่ยม แต่ละช่องตารางมีลายลักษณะ 1 อย่าง ตรงกลางพระบาทหลักเป็นรูปธรรมจักรหรือดอกบัว นิ้วพระบาทเท่ากันทั้งห้านิ้ว พระบาทลักษณะชนิดนี้เหมือนกับลายลักษณะที่อยู่ภายในอุโมงค์วัดศรีชุมและรอยพระบาทยุคบาท วัดบวรฯ ส่วนพระบาทลักษณะชนิดเรียงลายลักษณะในรูปวงกลม ผู้สร้างใช้กลาง

⁴⁶ นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์, 7.

⁴⁷ จารึกหลักที่ 3 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 51-58, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 69-

ฝ่าพระบาทเป็นศูนย์กลางโดยสักเป็นรูปธรรมจักรหรือดอกบัว และมีลายลักษณะทั้ง 108 อย่าง เวียนรอบศูนย์กลาง พระบาทลักษณะชนิดนี้เหมือนกับรอยพระพุทธรูปบาทวัดเสด็จ⁴⁸

ส่วนมงคล 108 ประการ ปรากฏในจารึกหลักที่ 102 (จารึกบ้านางคำเขี้ยว พ.ศ. 1922) แปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ความว่า

พระมเหสี (พระพุทฺธ) มีจักรเกิดขึ้นในพระบาททั้งสอง ในจักรนี้แต่ละจักรมีซี่ฟันซี่พร้อม ด้วยกง สมบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง มีดุมมั่นคง และในพื้นพระบาทของพระมเหสีนั้นมี สิ่งเหล่านี้ คือ สิริวิจุไซ นางฟ้า (บางท่านแปลว่าแว่นส่องหน้า บางท่านแปลว่านางฟ้า สองแว่น) ไสวตุถิ นนทิวัญญ รูปสวัสดิเกะ เวียนขวา วฏฺงสกั ดอกไม้กรองบนศีรษะ องกุโส ขอช้าง ปาสาโท ปราสาท ชีว นกพริก วุฑฺธมานกั ดอกพุดซ้อน เสดจตุตถั ร่มขาว ขคฺโค มี หรือพระขรรค์ไชยศรี ตาลวณฺญู ขั้วลูกตาลหรือลูกตาลทั้งขั้ว วิชนี พัด โมรหตุถกั หาง นกยูงมัดเป็นกำ อุดฺดุหิสิ ผ้าโพกศีรษะ หรือมกุฏ ปตฺโต บาตรหรือภาชนะ ทามมณี เข็อก แก้ว อุปลั ดอกบัวสาย นิล ดอกบัวเขียว รตฺตึ ดอกบัวแดง ปทุมั ดอกบัวหลวง สมุทุโท ทะเล ปุณฺณปาติ ภาชนะใส่น้ำเต็ม ปุณฺณฆฺโฏ หม้อใส่น้ำเต็ม หิมวา ปาหิมพานต์ จกฺกวาฟ้า ลูกโลก นกขตุตา ดาว เมรุ ภูเขาเมรุ สุริโย ดวงอาทิตย์ จนุทิมภา ดวงจันทร์ จตุโร มหาที่ป่า มหาทวีปทั้ง 4 ทิวสนหสฺสปริตตกา มีทวีปน้อยสองพัน ทกฺขินา วฏฺฏสงฺขิ สังข์ ทักษินาวัญ คือ เวียนขวา สปริโส จกฺกวตฺติ พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมทั้งบริวาร ยมกั เหมมจฺจ ปลาทองทั้งคู่ จกฺกั จักร ธชฺชั ธงชัย กุมภิโล จรเข็ สตุตคฺจคา แม่น้ำ ๗ สาย (ใน อินเดีย) ตถาและสตุตมมหาสรา ๗ สระ (ในอินเดีย) มหาเสลา ภูเขาใหญ่เจ็ดลูก (ใน อินเดีย) ปฏาโก ธงปฏาก สัฏฺสุ ปลาฉลาม ปาฏฺงกิ แก้ว สวณฺณวาลพิชนี พัดทองขนหาง สัตว์ สวณฺณสิโห ราชสีห์ทอง พยคุไซ ๑ และเสื่อ วลาหโก อสุโส ม้าวลาห กุโปสโต วาร โณ ๑ และช้างตระกูลอุโบสถ ทั้งหมดเหล่านั้นเรียกด้วยราชาศัพท์

เกลาสปปุพโต ภูเขาไกรลาส หงฺโส หงส์ จากวาโก ๑ และนกจากพราภ วาสูกิ พระ ยานาค เอรราวโณช้างเอราวัณ กรวิโก นกการเวก สวณฺณภมโร แมลงภู่ทอง...กุกุสโร ไก่เถื่อน โกญฺโจ นกกระเรียน หรินาวา เวื่อทอง จตุมุขา รูปมหาพรหม ๔ หน้า กิณฺนโร กิณฺนร กิณฺนรปุกฺชี นางกิณฺนร ชีวณฺชิวกนามกา นกชื่อนกกระทาดง ฉกามาจรโลก โลก สวรรค์ ๖ ชั้น ไสพัสพรมุโลกา ๑ และพรหมโลก ๑๖ ชั้น มงคลทั้งหลายเหล่านี้ รวมเป็น

⁴⁸ สิ้นชัย กระบวนแสง, “รอยพระพุทธรูปบาทที่มีลายลักษณะ” *โลกประวัติศาสตร์* 1,1 (มกราคม-มีนาคม, 2540), 41.

๑๐๘ ข้าพเจ้าขอนมัสการพระบาทที่มีรูปจักรของพระพุทธรูปนั้น และบริวารทั้งหลายของจักรนั้น⁴⁹

ความสำคัญของความเชื่อเรื่องพระบาทลักษณะ คือ พระบาทลักษณะเป็นสัญลักษณ์ของการลงหลักปักฐานศาสนาพุทธ ณ ดินแดนนั้นๆ ความเชื่อนี้แสดงอิทธิพลศาสนาพุทธจากลังกาทวีปได้เผยแพร่เข้าสู่สังคมสุโขทัย เห็นได้จากพระยาสิทธิไทยทรงอ้างว่าจำลองพระบาทลักษณะจากประเทศลังกาและนำมาประดิษฐานไว้ที่เขาลูกหนึ่งและตั้งชื่อว่าเขาสุมณภูฏ ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 11 (จารึกวัดเขากบ พ.ศ. 1911) ความว่า

...เขานี้ชื่อเขาสุมณภูฏบรรพต...เรียกชื่อตั้งขึ้น เพื่อไปพิมพ์เอารอยตีนพระพุทธรูปเจ้าเรา อันเหยียบเหนือจอมเขาสุมณภูฏบรรพต..ในลังกาทวีปพูน มาประดิษฐานไว้เหนือจอมเขานี้แล้วให้คนทั้งหลายได้เห็นรอยฝ่าตีนพระพุทธรูปเป็นเจ้าเรา นี้ มีลายอันได้ร้อยแปดสีส่อง ให้ฝูงเทพดาแล..ทั้งหลายได้ไหว้บูชา...⁵⁰

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิจัยศิลปะ
 การประดิษฐานพระบาทลักษณะก่อให้เกิดประเพณีการจารึกแสวงบุญที่ประดิษฐานพระบาทลักษณะ ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 8 (จารึกเขาสุมณภูฏ พ.ศ. 1911) ความว่า

...มีทั้งชาวสระหลวงสองแควปากยม พระบางซำกักราวสุพรรณภาว พระนครชุม เบื้องใ..เมืองบางพาน เมือง..เมืองราด เมืองสะคำ เมืองลุมบาจาย เป็นบริวาร จึงขึ้นมาบนพระบาทลักษณะ อันตนหากประดิษฐานแก่ก่อนเหนือจอมเขาสุมณภูฏนี้...⁵¹

ประเพณีการบูชาพระบาทลักษณะนี้สืบทอดไปถึงสมัยอยุธยา เช่น ในรัชกาลของพระเจ้าทรงธรรม พระเถระจากอยุธยาไปนมัสการรอยพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมณภูฏและได้รับคำแนะนำพระเถระในลังกาว่าในเมืองไทยเองมีรอยพระพุทธรูปบาทอันแท้จริงซึ่งพระพุทธรูปเจ้าได้ประทับรอยไว้เช่นกัน พระเจ้าทรงธรรมจึงมีพระราชดำรัสให้ค้นหารอยพระพุทธรูปบาทนี้ ในปี พ.ศ. 2165 มีผู้พบรอยพระพุทธรูปบาทบนเขาสวรรณบรรพตในจังหวัดสระบุรี ซึ่งพระเถระได้ประกาศว่าเขาสุวรรณ-

⁴⁹ คำแปลภาษาไทยของจารึกบ้านางคำเยียบ, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 393.

⁵⁰ จารึกหลักที่ 8 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1-9, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 91.

⁵¹ จารึกหลักเดียวกัน, 97.

บรรพตนี้ คือ เขาสังขจพันธ์คีรีที่มีบันทึกลงไปในอัฐฐกถา ในรัชกาลของพระนารายณ์ทรงมีพระบัญชาให้จำลองรอยพระบาทสำคัญแห่งอยุธยาไปประดิษฐาน ณ เมืองพิษณุโลก และในรัชกาลของพระบรมโกศทรงส่งรูปจำลองรอยพระบาทรอยนี้ไปถวายพระเจ้ากัรติศรীরาชสิงหะแห่งราชอาณาจักรแคนดี ประเทศลังกา

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์มรดก

ภาพที่ 18 รอยพระพุทธรูปบาทวัดเสด็จ

ที่มา : กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 340.

2.2 ไสยศาสตร์ และไสยาคม

ราชอาณาจักรสุโขทัยอยู่บริเวณตอนกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน ทำให้ราชอาณาจักรนี้ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอาณาจักรใกล้เคียง เช่น การรับอิทธิพลทางเทคนิคและภาษามอญยุคกลางเกี่ยวกับเตาเผาและเครื่องถ้วยชามจากอาณาจักรมอญหรือญัซัย การรับอิทธิพลจากอาณาจักรพุกามของพม่า⁵² การรับอิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาทจากเมืองนครศรีธรรมราช และการรับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ลัทธิไสยเวทย์และเวทมนตร์จากอาณาจักรเขมรผ่านเมืองศรีเทพในลุ่มแม่น้ำป่าสัก การรับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์นี้ หนังสือของ George Coedès เรื่อง “The Indianized State of Southeast Asia” อธิบายว่า

...อารยธรรมอินเดียนี้ถูกสร้างอย่างต่อเนื่อง จุดเริ่มต้นของอารยธรรมอินเดียเริ่มที่อาณาจักรเขมรโบราณ อาณาจักรจามปา อาณาจักรเล็ก ๆ ในคาบสมุทรมลายู อย่างอาณาจักรสุมาตรา อาณาจักรชวาและบาหลี อาณาจักรพุกามและอาณาจักรไทย **อาณาจักรไทยนี้ได้รับวัฒนธรรมอินเดียจากอาณาจักรมอญและอาณาจักรเขมร ทำให้เกิดการผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม พัฒนาการของรัฐเหล่านั้นขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาดั้งเดิมของตนเอง...**⁵³

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นราชอาณาจักรสุโขทัยรับอารยธรรมอินเดียผ่านอาณาจักรใกล้เคียง หนึ่งในนั้นคือ ศาสนาพราหมณ์ แม้จารึกสุโขทัยไม่มีคำว่าศาสนาพราหมณ์ แต่ปรากฏคำว่า “ไสยศาสตร์” และ “ไสยาคม” คำว่า “ไสยศาสตร์” ในจารึกหลักที่ 13 (จารึกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร พ.ศ. 2053) ความเป็น

⁵² ประเสริฐ ฐน นคร และ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์สุโขทัย” ใน คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ เรื่องประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา กรมศาสนา, 2543), 119-120.

⁵³ George Coedès, The Indianized State of Southeast Asia (Hawaii : The University Press of Hawaii, 1971) : xvii.

...เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราชประดิษฐานพระอิศวรเป็นเจ้านี่ไว้ให้ครองสัตว์สี่ตีนสอง
ตีนในเมืองกำแพงเพชรแลช่วยเลิกศาสนา พุทธศาสน์ แลไสยศาสตร์⁵⁴และพระเทพ
กรรมมิให้หม่นให้หมองให้เป็นอันหนึ่งอันเดียว...⁵⁵

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 19 จารึกฐานพระอิศวร เมืองกำแพงเพชร

ที่มา : กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548),271.

ข้อความในจารึกนี้ หมายความว่า เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช ทรงประดิษฐานเทว-
รูปพระอิศวรเพื่อผู้คนในเมืองกำแพงเพชรช่วยกันจรรโลงศาสนา ศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์
และลัทธิเทพกรรม มิให้หม่นหมองและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

⁵⁴ ในจารึกหลักที่ 13 ใช้คำว่า “ไสยสาชน”

⁵⁵ จารึกหลักที่ 13 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1-2, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 274.

หากเราพิจารณาความหมายของข้อความนี้ คำว่า “ไสยศาสตร์” มาจากคำว่า “ไสย+ศาสฺน” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 อธิบายความหมายของคำว่า “ไสยศาสตร์” หมายถึง ลัทธิอันด้วยเวทมนต์คาถาซึ่งเชื่อว่าได้มาจากพราหมณ์ ส่วนคำว่า “ศาสฺน” หนังสือปทานานุกรมบาลีไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระเจ้าจันทบุรีนฤนาถ ให้ความหมายของคำว่า “ศาสฺน” หมายถึง คำสอน **ดังนั้นคำว่า “ไสยศาสตร์” น่าจะหมายถึง ศาสนาพราหมณ์ซึ่งยึดถือคัมภีร์พระเวท รวมทั้งการนับถือในลัทธิไสวณิกายและลัทธิไวษณพิกาย** นอกจากคำว่าไสยศาสตร์ อีกคำหนึ่งที่น่าสนใจ คือ “ไสพาคม” คำนี้ปรากฏในจารึกหลักที่ 64 (จารึกคำปู่สบท พ.ศ. 1935) ความว่า

...ผิปดลัจจากำ ชื่อไสพาคม พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งหลายอันพ้นไปจงอย่าให้
รู้จัก ชื่อฝูงพระพุทฺธอันจักมาปางหน้าก็อย่าให้รู้จัก ศาสนาทั้งไสพาคมก็อย่าให้รู้จัก
ศาสตร์ ชื่อเถรมหาเถรอันจ้านงูนี้เสมอตั้งกูดคอคอแล...⁵⁶

ความสำคัญของศาสนาพราหมณ์ในสังคมสุโขทัย คือ ความเชื่อในอำนาจของเทพเจ้า ศาสนาพราหมณ์ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์หนึ่งของสังคมสุโขทัย เห็นได้จากพระยาลิไทยทรงประดิษฐานรูปเคารพของศาสนาพราหมณ์ในหอเทวาลัยมหาเกษตรเพื่อตอบสนองความต้องการด้านพิธีกรรมของชนชั้นปกครองและรวบรวมขวัญกำลังใจของเมืองขึ้นใหม่ หลังการแตกสลายของราชอาณาจักร เมื่อครั้งพ่อขุนรามคำแหงสวรรคต ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 9 (จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร พ.ศ. 1904) ความว่า

...พระบาทกัมรแดงอัญ **ศรีสุริยวงศ์รามมหาธรรมราชาธิราช**...นี่จะเป็น
อันตรธาน...รูปพระอิศวร...พระองค์...บริบูรณ์แล้ว ๑๒๗๑ ศก (ปี) ๑๑ วันศุกร์ขึ้น ๑๑
ค่ำ เดือน ๘ ปุรวาษาฒ นักชัตฤกษ์...เวลารุ่งเช้าเมื่อเสด็จประดิษฐานรูปพระ
มเหศวร รูปพระวิษณุ ในหอเทวาลัยมหาเกษตร ในป่ามะม่วงนี้.....ดาบส
พราหมณ์ทั้งหลายบูชาเป็นนิตย์...⁵⁷

⁵⁶ จารึกหลักที่ 64 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 4-7, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 165.

⁵⁷ จารึกหลักที่ 9 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 47-54, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 298.

ภาพที่ 20 หอเทวาลัยมหาเกษตร

ที่มา : มานพ ถนอมศรี, สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ : มรดกโลก (กรุงเทพฯ : พี พี เวิลด์ มีเดีย, 2546), 116.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 21 เทวรูปสำริด พบที่หอเทวาลัยมหาเกษตร

ที่มา : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, หนังสือภาพประกอบ มรดกโลกสุโขทัย (กรุงเทพฯ : ทวีวัฒน์ การพิมพ์, 2547), 9.

ความเชื่อในอำนาจของเทพเจ้าศาสนาพราหมณ์นี้ ยังเห็นได้จากสตรีชั้นสูงในสมัย
สุโขทัยอัญเชิญเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์มาเป็นทิพยยานในการอธิษฐานและการอุทิศส่วนกุศล
แก่คนทั้งหลาย ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 290 (จารึกคำอธิษฐาน พุทธศตวรรษที่ 20)
ความว่า

...[นบ] ขุนमारพระจตุ[บาล]⁵⁸ พระอินทร พระพรหม พระยม พ(ระ) [กาน] ลบาน
เมสุร⁵⁹ พระพาย พระนารายณ์ พ..ลกายอสุรคู้หน้าทั้งเขาฝูงนี้อันมีในหก (คว-)ง ฟ้าห้า
ลานแผ่นดิน⁶⁰ ท้าวอินตจักรวาล จุงให้ผ[ล](บุ)ญอันกระทำนี้ไปได้ถึงเขาทุกหมู่คู้คน จุง
ได้ถ้วนโลกาติสุขได้ลาภจุงบาปเขาหาย ตายจุงให้เขาไป(ป)เกิดเมืองฟ้าเมืองบนในตนเขา
อยู่มลากอยู่ดี...⁶¹

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

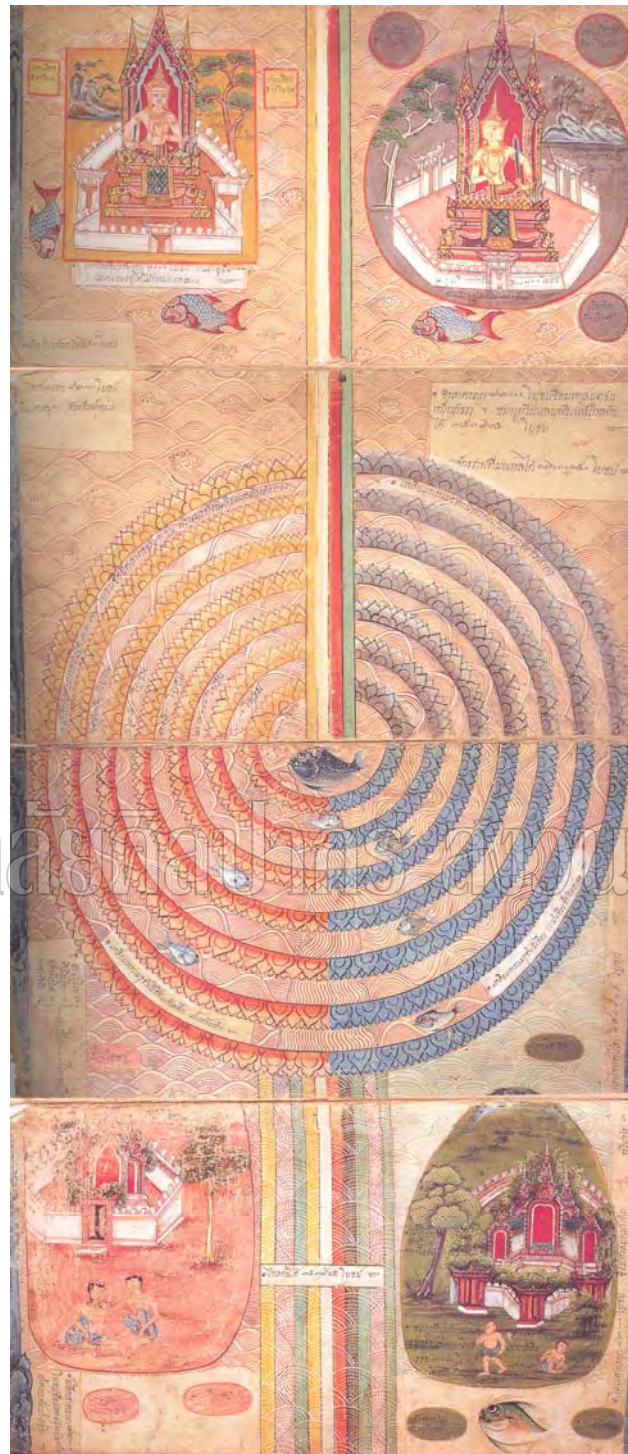
⁵⁸ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของคำว่า “จตุ
โลกบาล” หมายถึง ท้าวจตุมหาราช หัวหน้าเทวดาในสวรรค์ชั้นจตุมหาราชซึ่งทำหน้าที่รักษาโลก
ในทิศทั้ง 4 เรียกว่า ท้าวจตุโลกบาล ได้แก่ 1. ท้าวธตรฐ จอมภูตหรือจอมคนธรรพ์ ทำหน้าที่รักษา
โลกด้านทิศตะวันออก 2. ท้าววิรุฬหก จอมเทวดาหรือจอมกุมภภัณฑ์ ทำหน้าที่รักษาโลกด้านทิศใต้
3. ท้าววิรุฬปักข์ จอมนาค ทำหน้าที่รักษาโลกด้านทิศตะวันตก 4. ท้าวกุเวร จอมยักษ์ ทำหน้าที่
รักษาโลกด้านทิศเหนือ

⁵⁹ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ให้คำอธิบายว่า พ(ระ)[กาน]ลบานเมสุร น่าจะเป็นคำว่า พระ
กา[ล]ปรเมศวร หมายถึง พระศิวะ ส่วนคำว่า “พ..ลกายอสุร” น่าจะเป็นคำว่า พิกลกายอสุร
หมายถึง อสุรที่มีร่างกายไม่ครบ ได้แก่ พระราหูและกิตติมุขอสุร

⁶⁰ คำว่า “ฟ้าห้าลานแผ่นดิน” หมายถึง ทวีปทั้งห้า ได้แก่ อุตรรุททวีป บุพพิเหทวีป
ชมพูทวีป อมรโคยานทวีป และเขาพระสุเมร

⁶¹ จารึกหลักที่ 290 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1-8, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 261.

มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุรักษ์ศิลปกรรมและศิลปวิทยาการ

ภาพที่ 22 ทวีปทั้งห้า ได้แก่ อุตรรุททวีป บุพพิเหทวีป ชมพูทวีป อมรโคยานทวีป และเขาพระสุเมร
 ที่มา : ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ :
 กรมศิลปากร, 2542), 2 : 24-26.

ข้อความในจารึกหลักที่ 290 นี้ แสดงให้เห็นทิพยยานที่สตรีชั้นสูงอัญเชิญนั้น ได้แก่ ท้าวธตรัฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรุฬปักข์ ท้าวกุเวร พระอินทร์ พระพรหม พระกาลปรเมศวร หรือพระศิวะ พระนารายณ์ พระราหู และกิตติมุขอสูร

นอกจากนี้ ความเชื่อในอำนาจของเทพศาสนาพราหมณ์ในระดับประชาชน ยังเห็นได้จากการกล่าวถึงเทพของศาสนาพราหมณ์ 5 องค์ เป็นสิ่งป้องกันอันตรายจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอย่างฟ้าผ่า ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกคาถาป้องกันอสเนีบาต พุทธศตวรรษที่ 20 ซึ่งแปลเป็นภาษาไทย ความว่า

โอม ความพยายามเรียกพระนาม อันสำคัญสำหรับป้องกันอันตรายทั้งห้า ของพระศิวะ ที่สัมพันธ์กับนามว่ามูณี และพสุ(พระวิษณุ)พร้อมด้วยพระอังกศตย (พระพรหม) พระปลลหะ (เทพฤๅษี) และพระอมรุ ขอให้อสเนีบาต จงห่างไกลไปในที่แสนโยชน โอม ขอให้อสเนีบาต จงห่างไกลไปในที่ไกลๆ⁶²

นอกจากคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์จะปรากฏในศิลปกรรมของราชอาณาจักรสุโขทัย เช่น หน้ากาลหรือพระราหู เทวรูปพระอิศวรของเมืองกำแพงเพชร ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ และฐานโยนีของวัดศรีสวาย เทวรูปและเทวสตรีของศาลตาผาแดง และหอเทวาลัยมหาเกษตร เป็นต้น

⁶² จารึกคาถาป้องกันอสเนีบาต พุทธศตวรรษที่ 20, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 358.

ภาพที่ 23 ศาลตาผาแดง เมืองสุโขทัย

ที่มา : มานพ ถนอมศรี, สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ : มรดกโลก (กรุงเทพฯ : พี พี เวิลด์ มีเดีย, 2546), 48.

ภาพที่ 24 เทวรูป พบที่ศาลตาผาแดง

ที่มา : มานพ ถนอมศรี, สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ : มรดกโลก (กรุงเทพฯ : พี พี เวิลด์ มีเดีย, 2546), 44.

ภาพที่ 25 เทวรูปสตรี พบที่ศาลตาผาแดง

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงสุโขทัย มาจากไหน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), 55.

2.3 พระเทพกรรม

นอกเหนือจากความเชื่อของพุทธศาสน์และไสยศาสน์แล้ว ความเชื่อเรื่องพระเทพกรรมเป็นหนึ่งในความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย คำว่า “พระเทพกรรม” ปรากฏในจารึกหลักที่ 13 (จารึกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร พ.ศ. 2053) ความว่า

...เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราชประดิษฐานพระอิศวรเป็นเจ้านี้ไว้ให้สัตว์สี่ตีนสองตีนในเมืองกำแพงเพชรแลช่วยเลิกศาสนา พุทธศาสน์ แลไสยศาสตร์และพระเทพกรรมมิให้หม่นให้หมองให้เป็นอันหนึ่งอันเดียว...⁶³

เราไม่อาจทราบได้ว่าพระเทพกรรมเป็นเทพองค์ใด แต่พระเทพกรรมน่าจะเป็นลัทธิสำคัญและจัดเป็นหนึ่งในสามของความเชื่อของคนในสังคมสุโขทัย จากการศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์ในสมัยต่อมา เราพบว่ามีการนับถือพระเทพกรรมในสมัยอยุธยา ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวถึง สมเด็จพระนารายณ์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้หล่อรูปพระพิฆเนศวร์และพระเทวกรรมสำหรับพระราชพิธีศกกรรม ความว่า

...และในเดือนยี่เป็งออก (จ.ศ. ๑๐๑๘ พ.ศ. ๒๑๙๙) นั้นพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว บำเพ็ญพระราชกุศนานาประการ และให้หล่อรูปพระอิศวรเป็นเจ้ายืนสูงศอกคืบมีเศษพระองค์หนึ่ง รูปพระศิวาทิตย์ยืนสูงศอกมีเศษพระองค์หนึ่ง รูปพระมหาวิฆเนศวรพระองค์หนึ่ง รูปพระจันทรธรรณีศวรพระองค์หนึ่ง และรูปพระเจ้าทั้งสี่พระองค์หนึ่ง สวมด้วยทองนพคุณและเครื่องอาภรณ์ประดับนั้นถมราชาวดี ประดับแหวนทุกพระองค์ ไว้บูชาสำหรับการพระราชพิธี...

...และปีออก (จ.ศ. ๑๐๑๘ พ.ศ. ๒๑๙๙) ตรัสให้หล่อรูปพระเทวกรรม สูงประมาณศอกมีเศษพระองค์หนึ่ง สวมทองเครื่องอาภรณ์ประดับแหวนถมราชาวดี...

...ครั้งปีระกานพศก (จ.ศ. ๑๐๑๙ พ.ศ. ๒๒๐๐) พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว มีพระราชโองการตรัสสั่งพระยาจักรี ให้แต่งโรงรถพิธีบัญญัติพรหมและชมรมสำหรับพระราชพิธีทั้งปวง ในทะเลหญ้าตำบลเพนียดและทรงพระกรุณาตรัสให้หล่อพระเทวกรรมทองยืนสูงศอกหนึ่งหุ้มด้วยทองเหลืองแล้ว และเครื่องอาภรณ์นั้น

⁶³ เฟิงอ้าง, 274.

ถมราชาวดีประดับด้วยแหวน ไว้สำหรับพระราชพิธีคชกรรมสืบไป ให้พระมหाराชครู
 ราชครูและพฤตนิบาทและปลัดพระราชครู ประพฤติการพระราชพิธีบัญญัติพรหม ณ วัน
 จันทรเดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ จึงพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จยังการ
 พระราชพิธีมหาปราชยาจิตร⁶⁴ และพระราชพิธีบัญญัติพรหม ณ ทะเลหญ้าที่ประพฤติกฎีกา
 การพระราชพิธี ตามสารคำรบอันมีในคชกรรมนั้นทุกประการ ครั้นถึงวันศุกร์ เดือน ๗
 ขึ้น ๑๔ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จยังการพระราชพิธีคช-
 กรรมโดยยถาสาตรา และถวายสมโภช ถวายอาศิรวาทคำรบ ต วันเสร็จ ก็เสด็จประเวศ
 ยังพระราชมนเทียร...⁶⁵

เรากล่าวได้ว่า พระเทพกรรม และพระเทวกรรม มีความหมายเหมือนกัน ซึ่งหมายถึง
 เทพเจ้าประจำพิธีกรรมเกี่ยวกับช้าง ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร อธิบายว่า ก่อนพิธีคล้อง
 ช้างต้องมีการบูชาพระเทพกรรมซึ่งเป็นเทพเจ้าประจำพิธีนี้

ความสำคัญของความเชื่อเรื่องพระเทพกรรมในสังคมสุโขทัย คือ การบูชาเทพเจ้า
 ประจำพิธีกรรมเพื่อความป็นสิริมงคลและความเคารพต่อสัตว์ใหญ่ เนื่องจากช้างเป็นเครื่อง
 แสดงบารมีของกษัตริย์ ดังที่ปรากฏเป็นหนึ่งในเจ็ดรัตนของพระยาจักรพรรดิราช อีกทั้งช้างเป็นราช
 พาหนะในยามปกติและยามสงคราม เช่น พ่อขุนรามคำแหงทรงชนช้างกับขุนสามชน และในเวลา
 ต่อมาพระองค์ทรงช้างชื่อธูจาศรีเพื่อไปไหว้ที่เขตธัญญิก เมื่อมีการนำช้างมาใช้งานเราจึงควรบูชา
 เทพเจ้าประจำพิธีกรรมเพื่อบอกกล่าวให้ทราบและเป็นการแสดงความเคารพอีกด้วย

⁶⁴ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ให้คำอธิบายว่า พระราชพิธีมหาปราชยาจิตร น่าจะคัดลอกผิด
 มาจากคำว่า “ปรัยชาติ” หมายถึง การประกอบพิธีบูชาเบื้องต้น

⁶⁵ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์
 (จาด) (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), 383 และ 386.

3. คติความเชื่อชาวบ้านเกี่ยวกับวิถีชีวิต

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของคำว่า คติความเชื่อชาวบ้าน หมายถึง “เรื่องราวของชาวบ้านที่เป็นของเก่า เล่าปากต่อปากและประเพณีสืบๆ กันมาหลายชั่วอายุคนในรูปของคติความเชื่อ ประเพณี นิทาน เพลง ภาษิต ปริศนาคำทาย ศิลปะสถาปัตยกรรม การละเล่นของเด็ก เป็นต้น, วิชาที่ว่าด้วยเรื่องเหล่านี้”⁶⁶ คติชาวบ้านเป็นคติทางสังคมที่ไม่มีตัวบทกฎหมายรองรับแต่คนในสังคมยอมรับ ทำให้คนในสังคมมีความรู้สึกร่วมกันและเป็นหนึ่งเดียวในคติความเชื่อของคนสุโขทัย ได้แก่ ความเชื่อเรื่องตุ๊กตาเสียบบาล ความเชื่อเรื่องการยำเกรงผู้อาวุโสและการแสดงความกตัญญู และความเชื่อเรื่องการรับมรดก

3.1 ความเชื่อเรื่องตุ๊กตาเสียบบาล

คติความเชื่อชาวบ้านเกี่ยวกับวิถีชีวิตที่เก่าแก่ที่สุดซึ่งพบในราชอาณาจักรสุโขทัย คือ ความเชื่อเรื่องตุ๊กตาเสียบบาล พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของคำว่าตุ๊กตาเสียบบาล หมายถึง “ตุ๊กตาที่ใส่กระเปาะกบด้วยพร้อมทั้งเครื่องเซ่นผีแล้วนำไปไว้ที่ทางสามแพร่งหรือลอยน้ำ”⁶⁷ ตุ๊กตาเสียบบาลพบในแหล่งโบราณคดีของราชอาณาจักรสุโขทัย เช่น แหล่งโบราณคดีวัดชมชื่น แหล่งโบราณคดีเมืองฝาง เมืองโบราณคดีนครไทย ชุมชนโบราณบ้านวังทอง และชุมชนโบราณบ้านวัดตามยม

ความสำคัญของความเชื่อเรื่องตุ๊กตาเสียบบาล คือ แนวความคิดในการหาตัวแทน ซึ่งเป็นรูปธรรมที่ผู้ประกอบพิธีสร้างขึ้นเพื่อให้เกิดผลตามความต้องการ เช่น การสะเดาะเคราะห์ การรักษาโรคภัยไข้เจ็บที่ไม่ทราบสาเหตุ เป็นต้น

⁶⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), 216.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, 471.

ภาพที่ 26 ตุ๊กตาเสียมบาล

ที่มา: ธิดา สาระยา, เมืองศรีสุพรรณาลัย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), 175.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

3.2 ความเชื่อเรื่องการเคารพผู้อาวุโสและการแสดงความกตัญญู

การควบคุมทางสังคมสุโขทัย อาศัยหลักเกณฑ์สองอย่างคือ ระบบกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งจารึกข้อความในจารึกกฎหมายลักษณะโจร พ.ศ. 1940 และจารีตประเพณี ซึ่งไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและไม่มีบทลงโทษที่ชัดเจน แต่จารีตประเพณีนี้กลับมีบทบาทสำคัญในการควบคุมจิตใจและส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของคนในสังคม ความเชื่อเรื่องการยำเกรงผู้อาวุโสเป็นหนึ่งในจารีตประเพณีของสังคมสุโขทัย เห็นได้จากหลังจากพระยาสิทธิราชย์ ทรงครองราชย์ ณ เมืองสุโขทัยศรีสุพรรณาลัย พระองค์ทรงสั่งสอนประชาชนในเรื่องการยำเกรงผู้อาวุโส ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม พ.ศ. 1900) ความว่า

... เมื่อ ล_____ น ได้เสวยราชย์แทนที่ปู่ย่าพ่อแม่_____ เป็นเจ้าเป็นขุน
 นั้นด้วยกำลัง_____ ราชชอบด้วยศพิศราชธรรม_____ คนที่พระบางก
 โรม ในตีนพืงนี้ปลูกหมากพร้าวหมากกลางทุกแห่ง_____ เป็นป่าเป็นดงให้แผ้ว
 ให้ถาง_____ ธรรมิกราชันนั้น บ้านเมืองอยู่เขษม รอ_____ แต่งให้ขุนพิขุนน้อง
 ลูกหลาน_____ ไพร่ฟ้าข้าไทยชี้เรือไปค้าขีม้าไปขาย_____ ง ต้องใจ
 มิได้เพื่อด้วยอำนาจแก่_____ ราชย์นั้นเมื่อชั่วลุนนี้ ผิขุนผู้ใด_____
 ในเมืองนี้ว่าไซรั จุงให้รู้บุญรู้ธรรม_____ สถูป เจตีย์ พระศรีมหา
 โภธิ_____ แม่พืงนี้อย่าขาดสักเมื่อ ให้ยาปุครู_____ น้องยาผู้เฒ่าผู้แก่
 ให้รู้ปรานีไพร่ฟ้า_____ งานไซรัใช้ ผิบชอบ เมื่อใช้ไซรั อย่าพา
 ใช้_____ นาจุงข้าวเหลือเกลือทุนในเมืองตน ผิว่า_____ นต่างบ้าน
 ต่างเมือง ก็จักมาพืงมาอึงตน_____ ว่าไซรั ตนไปขอพืงเมืองท่าน ท่านก็
 แคลนไ_____ นิสัยตนโสดไพร่ฟ้าข้าไทยถูกเจ้าลูกขุนผู้ใด_____ ได้เข้า
 เอาเหย้าน้าวเอาเรือนเขา พ่อตายให้ไว้แก่ลูก พี่ตายให้ไว้แก่น้อง...”⁶⁸

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนศิลปศึกษา

การสั่งสอนให้ยาเกรงผู้อาวุโสนี้คล้ายกับการสั่งสอนของสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธา
 ราชจุฬามณีศรีรัตนลงกาที่ปมหาสามีเป็นเจ้าให้ผู้คนเคารพผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อแม่ ครูบาอาจารย์ มิตร
 สหาย ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม หลังพ.ศ. 1912) ความว่า “... สั
 ษณคนทั้งหลายให้รู้ละอายรู้กลัวบาปกลัวผิดต่อผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อแม่ครูอุบาทยายมิตรสหาย
 ทั้งหลาย...”⁶⁹

นอกจากความเชื่อเรื่องการยำเกรงผู้อาวุโสแล้ว ความเชื่อเรื่องความกตัญญูเป็นความ
 เชื่อหนึ่งของสังคมสุโขทัย ความสำคัญของความเชื่อเรื่องความกตัญญู คือ การตอบแทนบุญคุณ
 ของผู้มีพระคุณ เห็นได้จากพ่อขุนรามคำแหงทรงบำารุงบ้ำาเรอพระบิดา พระมารดาและพระเชษฐา
 ด้วยเนื้อ ปลา ผลไม้รสเปรี้ยวและรสหวาน ช้าง สตรีชั้นสูง เงินและทอง ดังที่ปรากฏข้อความใน
 จารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) ความว่า

⁶⁸จารึกหลักที่ 3 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 23 – 45, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 67 – 69.

⁶⁹จารึกหลักที่ 2 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 51 – 52, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 107.

... เมื่อชั่วพ่อกู กูบ่าเรอแก่พ่อกู กูบ่าเรอแก่แม่กู กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้หมากส้มหมากหวานอันใดกินอร่อยกินดี กูเอามาแก่พ่อกู กูไปตีหนังวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู กูไปท่บ้านท่เมือง ได้ช้างได้งวง ได้บัวได้นาง ได้เงื่อนได้ทอง กูเอามาเวนแก่พ่อกู พ่อกูตายยังพี่กู กูพ่อบ่าเรอแก่พี่กู ดั่งบ่าเรอแก่พ่อกู...⁷⁰

3.3 ความเชื่อเรื่องการรับมรดก

สังคมสุโขทัยมีหน่วยทางสังคมที่เล็กที่สุด คือ ครอบครัว ครอบครัวเหล่านี้ประกอบอาชีพหลายอย่าง เช่น การปลูกข้าว การค้าช้าง ม้า เงินและทอง⁷¹ บางครอบครัวมีการขยายที่ดินทำกินด้วยการหักร้างถางพงซึ่งกรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินจะตกเป็นของผู้บุกเบิก ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) ความว่า “...สร้างป่าหมากป่าพลูทั่วเมืองนี้ทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ปาลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มัน...”⁷² ทำให้บางครอบครัวในสังคมสุโขทัยมีความร่ำรวยทางเศรษฐกิจมากกว่าครอบครัวอื่น ครอบครัวเหล่านี้จึงมีทั้งสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ซึ่งกลายเป็นมรดกของครอบครัว

ความสำคัญของความเชื่อการรับมรดก คือ การให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของครอบครัว เห็นได้จากสิทธิ์อันชอบธรรมในการรับมรดกซึ่งเป็นการมอบมรดกจากพ่อไปสู่ลูก และพี่ไปสู่น้องดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) ความว่า “...ไพร่ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ ล้มหายตาย กว่าเหย้าเรือนพ่อเชื้อเสื่อคำมัน⁷³ ช้างขอ ลูกเมียเยี่ยข้าว ไพร่ฟ้าข้าไทป่าหมากป่าพลูพ่อเชื้อมัน ไว้แก่ลูกมันสิ้น...”⁷⁴

⁷⁰ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 10 – 17, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 39 – 40.

⁷¹ จารึกหลักเดียวกัน , 40.

⁷² จารึกหลักเดียวกัน , 43.

⁷³ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร อธิบายว่า “พ่อเชื้อเสื่อคำมัน” พ่อเชื้อ หมายถึงพ่อของเรา เสื่อหมายถึง ผีดำ คำมัน หมายถึง สิ่งความไว้แก่ลูกของตน ความหมายของประโยชน์ คือ พ่อของเราสิ่งความไว้แก่ลูกของตน

⁷⁴ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 21 – 24 , ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย , 40

เราอาจกล่าวได้ว่า ในสังคมสุโขทัยประกอบด้วยคติความเชื่อดั้งเดิมและคติความเชื่อศาสนาหลัก คติความเชื่อดั้งเดิมเป็นความเชื่อพื้นฐานของสังคมสุโขทัยสะท้อนออกมาในรูปแบบของ “ผี” ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน สังคม รวมไปถึงสภาพแวดล้อม เมื่อความเชื่อศาสนาพุทธพัฒนาเป็นความเชื่อหลักของราชอาณาจักรสุโขทัย ดังที่ปรากฏหลักฐานการปลูกบักส์ญลักษณ์ศาสนาพุทธ ณ เมืองหลักและเมืองบริวารในราชอาณาจักรสุโขทัย และข้อความในจารึกส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการประดิษฐานพระธาตุ การกัลปนาและการทำบุญทำทาน ความเชื่อนี้ตอบสนองความต้องการทางจิตใจของคนส่วนใหญ่ ส่วนความเชื่อศาสนาพราหมณ์ตอบสนองความต้องการทางพิธีกรรมของชนชั้นปกครอง ความเชื่อเหล่านี้ต่างตอบสนองความต้องการทางใจของผู้คนแตกต่างกัน แต่สามารถอยู่ร่วมกันได้จนในที่สุดนำไปสู่การผสมผสานทางวัฒนธรรมและความเชื่อเพื่อปรับใช้ต่อไป

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 4

การผสมผสานทางวัฒนธรรมและคติความเชื่อในสังคมสุโขทัย

สมัยก่อนการสถาปนาราชอาณาจักรสุโขทัยประกอบด้วยชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น มอญ ข่า ลื้อ ลัวะ เห็นได้จากตุ๊กตาดินเผาที่มีรูปร่างหน้าตาแตกต่างกัน ความหลากหลายของชาติพันธุ์เหล่านี้ก่อให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมเช่นกัน สังคมของแต่ละชาติพันธุ์ต่างมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองอันเนื่องมาจากความแตกต่างด้านภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี แต่สิ่งหนึ่งซึ่งสังคมของชาติพันธุ์เหล่านี้มีเหมือนกัน คือ ความเชื่อเรื่องผีซึ่งเป็นความเชื่อพื้นฐานของทวีปเอเชียอาคเนย์

เมื่อชนชาติไทยอพยพเข้ามายังบริเวณลุ่มแม่น้ำยมและลุ่มแม่น้ำน่าน ได้มีความเจริญทางวัตถุในระดับหนึ่งอยู่แล้ว เช่น การปลูกข้าวและการจัดระบบชลประทานซึ่งส่งผลต่อการเพิ่มผลผลิตเพื่อการรองรับประชากรและการขยายพื้นที่เพาะปลูก เมื่อชนชาติไทยย้ายฐานะเป็นชนชั้นปกครอง พวกเขาปรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอาณาจักรเพื่อนบ้านเพื่อหล่อหลอมเป็นวัฒนธรรมของตนเอง เช่น การรับความเชื่อศาสนาพุทธแบบลังกาวงศ์จากอาณาจักรพุกาม การรับความเชื่อศาสนาพราหมณ์จากอาณาจักรเขมรโบราณผ่านเมืองศรีเทพและการรับความเชื่อศาสนาพุทธแบบทวารวดีจากอาณาจักรมอญ (หริภุญชัย) ชนชาติไทยผสมผสานความเชื่อศาสนาหลักเข้ากับความเชื่อเรื่องผีเพื่อปรับใช้กับวัฒนธรรมของตนเอง การผสมผสานความเชื่อนี้ ภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Syncretism” หมายถึง การประสานความเชื่อต่างๆ เข้าด้วยกันจนเกือบเป็นเนื้อเดียวกัน¹ การผสมผสานทางวัฒนธรรมและความเชื่อในสังคมสุโขทัย ได้แก่ การผสมผสานความเชื่อเรื่องสถาบันกษัตริย์ การผสมผสานความเชื่อทางศาสนา และการผสมผสานความเชื่อทางศิลปกรรม

¹ อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนาและชาติพันธุ์ : การวิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), 41.

1. การผสมผสานความเชื่อเรื่องสถาบันกษัตริย์

สถาบันกษัตริย์ไทยมีความสำคัญและอยู่คู่กับแผ่นดินไทยมาตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยปัจจุบัน เห็นได้จากทุกวันที่ 4 ธันวาคมของทุกปี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ข้าราชการว่าควรปฏิบัติตนและควรบริหารบ้านเมืองอย่างไร การกระทำนี้ชวนให้นึกถึงสถาบันกษัตริย์ในสมัยสุโขทัย พ่อขุนรามคำแหงโปรดให้ช่างปั้นกระดานหินเป็นแท่นมนังศิลาบาตร จากนั้นพระองค์ทรงประทับบนแท่นมนังศิลาบาตรนี้เพื่อว่าราชการกับบรรดาเจ้านายขุนนางที่มาเข้าเฝ้า เราจึงเห็นว่าความคล้ายคลึงของการกระทำนี้เป็นผลสืบเนื่องจากการผสมผสานความเชื่อต่างๆ มาแต่ครั้งสุโขทัย สถาบันกษัตริย์เกิดขึ้นเมื่อชนเผ่าไทเข้ามาในดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำยมและลุ่มแม่น้ำน่าน ดินแดนแถบนี้ยังไม่เจริญมากนัก ลักษณะของสังคมเป็นสังคมเผ่าและมีหัวหน้าชนเผ่าเป็นผู้ปกครองรวมทั้งมีความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อหลักของสังคม ในขณะที่ชนเผ่าไทมีความเจริญในระดับหนึ่ง เช่น การปลูกข้าวและการจัดระบบชลประทาน เมื่อพวกเขาขยับฐานะจากผู้อพยพเป็นผู้ปกครอง พวกเขาได้ผสมผสานความเชื่อต่างๆ และความเชื่อเรื่องผีซึ่งเป็นความเชื่อพื้นฐานของทวีปเอเชียอาคเนย์กับวัฒนธรรมความเชื่อศาสนาพราหมณ์กับศาสนาพุทธจากอาณาจักรเพื่อนบ้านซึ่งถูกสังเคราะห์ในระดับหนึ่ง การผสมผสานความเชื่อของสถาบันกษัตริย์มีดังต่อไปนี้

1.1 กษัตริย์ในฐานะนักรบ

ราชอาณาจักรสุโขทัยเกิดจากการรวบรวมบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำปิง ยม น่านตอนล่าง และป่าสักตอนบน กษัตริย์ในฐานะผู้นำของสังคมสุโขทัย พระองค์ทรงใช้ความสามารถทางด้านการรบในการปกป้องและสร้างราชอาณาจักร จารึกสุโขทัยหลายหลักกล่าวถึงกษัตริย์ทรงทำสงครามกับบ้านเมืองต่างๆ เช่น จารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) กล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงทรงชนช้างชนะขุนสามชน ทำให้พระองค์ได้รับสมญานามว่า “พระรามคำแหง”²

จารึกหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม หลังพ.ศ. 1912) กล่าวถึงพ่อขุนศรีนาวนำถมทรงชนช้างชนะนอแดงพุลึง ทำให้พระองค์ได้เมืองระแหงและเมืองสุโขทัยคืน เมื่อพ่อขุนศรีนาวนำถมสวรรคต พ่อขุนผาเมืองกับพ่อขุนบางกลางหาวทรงรบชนะขอมสบาดโขลญลำพง ทำให้พ่อขุนบางกลางหาว

² จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 3-10, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 39.

ทรงสถาปนาเป็น “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์”³ กษัตริย์องค์แรกของราชวงศ์ศรีอินทราทิตย์ของราชอาณาจักรสุโขทัย ส่วนจารึกหลักที่ 4 (จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร พ.ศ. 1904) กล่าวถึงพระยาสิทธิไทยทรงประหารศัตรูแล้วขึ้นครองราชย์ในเมืองสุโขทัยศรีสัชนาลัย เมื่อ พ.ศ. 1890⁴ ส่วนจารึกหลักที่ 286 (จารึกวัดบูรพาราม พ.ศ. 1956) กล่าวถึง พระมหาธรรมราชาที่ 2 ทรงปราบดาภิเษกและปราบแผ่นดิน เมื่อ พ.ศ. 1911⁵ เราจะเห็นได้ว่า กษัตริย์ในฐานะนักรบแสดงให้เห็นบทบาทของหัวหน้าเผ่าที่ต้องรบกับเผ่าอื่นๆ เพื่อปกป้องและสร้างราชอาณาจักรนั่นเอง

1.2 กษัตริย์ในฐานะพ่อขุน

สังคมของราชอาณาจักรสุโขทัยมีพื้นฐานจากสังคมชนเผ่า ผู้นำของสังคมมีสถานะเป็น “พ่อขุน” ที่มีความใกล้ชิดกับคนในสังคม เห็นได้จากจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) กล่าวถึง เมื่อ พ.ศ. 1835 พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยโปรดให้ช่างพันแท่นหิน และตั้งไว้กลางดงต้นตาล หากไม่ใช่วันสวดพระธรรม (วันพระ) พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ทรงประทับเหนือแท่นหินและโปรดให้เหล่าเจ้านายขุนนาง เจ้าเมืองต่างๆ มาเข้าเฝ้า ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกนี้ ความว่า

...๑๒๑๔ ศก ปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยนี้ ปลูกไม้ตาลนี้ ได้สืบสืบเข้า จึงให้ช่างพันหินขดานหิน ตั้งหว่างกลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับเดือนอิกแปดวัน วันเดือนเต็ม เดือนบ้างแปดวัน ฝูงปู่ครู เถร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือขดานหินสูตรธรรมแก่ อุบาสก ฝูงท่วยจำศีล มิใช่วัดสูตรธรรม พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ขึ้นนั่งเหนือขดานหิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุนฝูงท่วยถือบ้านถือเมือง...⁶

³ จารึกหลักที่ 2 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 17-32, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 104-105.

⁴ จารึกหลักที่ 4 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1-9, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 296.

⁵ จารึกหลักที่ 286 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 6-10, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 416-417.

⁶ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 10-19, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 47-48.

เราจะเห็นได้ว่า พ่อขุนรามคำแหงมีสถานะและบทบาทในฐานะ “ขุน” แห่งเจ้านายขุนนางของเมืองสุโขทัยศรีสัชชนาลัย และ “พ่อขุน” แห่งเจ้าเมืองต่างๆ ของราชอาณาจักรสุโขทัย

การกระทำดังกล่าวเป็นระบอบการปกครองในอุดมคติเรียกว่า “ระบอบพ่อปกครองลูก” สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นำระบอบการปกครองนี้มาปรับใช้ทำให้รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์เป็นรัฐบาลแบบพ่อปกครองลูกและจอมพลสฤษดิ์มีฐานะเป็นพ่อขุน⁷ อีกทั้งความเชื่อของระบอบการปกครองนี้มีผลต่อโลกทัศน์ของคนในปัจจุบัน ดังที่ คนไทยเรียกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชว่า “พ่อหลวง”

1.3 กษัตริย์ในฐานะครู

ในสังคมสุโขทัย หัวหน้าชนเผ่าใช้ความสามารถด้านการรบและบารมีส่วนตัวในการสร้างความยอมรับและความชอบธรรมต่อคนในสังคมจนได้รับการยกย่องเป็น “กษัตริย์” ต่อมากษัตริย์ของราชอาณาจักรสุโขทัยรับวัฒนธรรมความคิดจากอินเดีย ทำให้กษัตริย์ปรับบทบาทเป็น “ผู้นำทางปัญญา”

จารึกสุโขทัยหลายหลัก กล่าวถึง ความเป็นผู้นำทางปัญญาของกษัตริย์สุโขทัย เริ่มจากจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) กล่าวถึง พ่อขุนรามคำแหงเป็นท้าวพระยาแก่คนไทยทั้งหลายและเป็นครูอาจารย์สั่งสอนคนไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรม ดังปรากฏข้อความในจารึกหลักนี้ ความว่า “...พ่อขุนรามคำแหงนั้นหาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูสั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรม...”⁸ ความเป็นผู้นำทางปัญญาของพ่อขุนรามคำแหงมีหลักฐานยืนยัน คือ ข้อความในจารึกวัดศรีชุม กล่าวถึง “พ่อขุนรามราชปราชญ์รู้ธรรม”⁹

จารึกหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม หลังพ.ศ. 1912) กล่าวถึง พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดพระองค์ประกาศตนเป็น “อาจารย์ของกษัตริย์ทั้งหลาย” เพราะพ่อขุนผาเมืองโปรดให้สร้างพระเจดีย์แก่ท้าวพระยาทั้งหลาย พระองค์ทรงปรารถนากระทำทุกแห่งให้เป็นเมืองแห่งธรรมะเพื่อให้ผู้คนพบกับคุณอันยิ่งใหญ่ของผู้เป็นครูทั้งหลาย ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกนี้ ความว่า

⁷ ทักษิณ เติมเตียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516), 244-245.

⁸ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 11-14, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 51.

⁹ จารึกหลักที่ 2 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 37, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 105.

...พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองรานั้น ให้สร้างเจดีย์มีคุณแก่ฝูงท้าวพระยาเป็นอาจารย์พรณิ
บาลแก่ฝูงกษัตริราชทั้งหลายมาสถิตอยู่ในศรีเสนาไส.....ทุกแห่งให้เป็นบูรพา...
สพายนุชนูปถัมภ์ทั้งหลาย ย่อมให้สรรสลิกคุณทานพิ...ผู้เป็นครูหนักหนาแกม...¹⁰

จารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม พ.ศ. 1900) กล่าวถึง พระยาลิไทยทรงประกาศหลักการ
ปกครองว่า “หากขุนผู้ใดครองเมืองนี้ จึ่งรู้บุญรู้ธรรม บูชาสถูป เจดีย์ ปลุกันศรัทธาโพธิ์ ให้ยำเกรง
ปู่ครูผู้เฒ่าผู้แก่ มีความปราณีแก่ไพร่ฟ้า รู้จักใช้คนให้เหมาะสมกับงาน ควรสะสมเสบียงให้เพียงพอ
เมื่อเมืองใดมาขอจะได้มีให้” ข้อความดังกล่าวปรากฏในจารึกนี้ ความว่า

...มิขุนผู้ใด_____ในเมืองนี้ว่าไซ้ร้ จุงให้รู้บุญรู้ธรรม_____สถูป เจดีย์ พระศรี
มหาโพธิ_____แม่พียงนี้อย่าขาดสักเมื่อ ให้ยำปู่ครู_____น้องย่าผู้เฒ่าผู้แก่
ให้รู้ปราณีไพร่ฟ้า_____งานไซ้ร้ใช้ มิบชอบ เมื่อใช้ไซ้ร้ อย่าพาใช้_____นา
จุงข้าวเหลือเกลือทุนในเมืองตน มิว่า_____นต่างบ้านต่างเมือง ก็จักพาพียงมาอึง
_____ตนว่าไซ้ร้ ตนไปขอพียงเมืองท่าน ท่านก็ดูแลนไป_____นิลยตนไสต...¹¹

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การกระทำนี้แสดงให้เห็นกษัตริย์ตามอุดมคติของศาสนาพุทธสั่งสอนคนรู้กระทำบุญ
และรู้สาระของพระธรรมเพื่อให้คนทำความดีอื่นตามมา ความเป็นผู้นำทางปัญญาของพระยาลิ
ไทย มีหลักฐานยืนยันในจารึกหลักที่ 4 จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร พ.ศ. 1904 กล่าวถึง พระยา
ลิไทยทรงเรียนและเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก ขนาดที่อาจจะสอนพระวินัย พระอภิธรรมตาม
แบบอย่างของอาจารย์ในโลกแก่พระสงฆ์ได้ ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกนี้ ความว่า “...พระ
บาทกัมมแดงอัญ ศรีสุริยพงศ์รามมหาธรรมราชาธิราช ทรงพระไตรปิฎก อาจเรียนพรา้สอนพระวินัย
พระอภิธรรมโดยโลกาจารย์กฤตยา เป็นต้น...”¹² เราอาจกล่าวได้ว่ากษัตริย์ในฐานะครูแสดงให้เห็น
ความเป็นผู้นำทางปัญญาทั้งทางโลกและทางธรรมซึ่งสามารถสั่งสอนผู้อื่นได้

¹⁰ จารึกหลักเดียวกัน, 105-106.

¹¹ จารึกหลักที่ 3 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 34-43, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 68-
69.

¹² จารึกหลักที่ 4 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 55-56 และ ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 1, ประชุมจารึก
ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 299-301.

1.4 กษัตริย์ในฐานะผู้ส่งเสริมการเกษตรและการค้า

พื้นฐานของสังคมสุโขทัยเป็นสังคมเกษตรกรรม เห็นได้จากการพบเครื่องมือทางการเกษตรในแหล่งชุมชนโบราณต่างๆ ของราชอาณาจักรสุโขทัย ในขณะที่เดียวกันชุมชนมีการจัดการระบบชลประทานเพื่อขยายพื้นที่การเกษตร ทำให้ชุมชนมีผลผลิตเพียงพอที่จะแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น การเกษตรกรรมและการค้าเป็นเรื่องสำคัญของราชอาณาจักรสุโขทัย เพราะทำให้ประชาชนอยู่ดีกินดี จารึกสุโขทัยหลายหลักกล่าวถึง การส่งเสริมการเกษตร เช่น จารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) กล่าวถึง พ่อขุนรามคำแหงทรงส่งเสริมการเกษตรซึ่งทำให้เกิดการยอมรับสิทธิประโยชน์เรื่องที่ดิน ดังข้อความในจารึกนี้ ความว่า

...สร้างป่าหมากป่าพลูทั่วเมืองนี้ทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป่าด่างก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก้มัน...¹³

จารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม พ.ศ. 1900) กล่าวถึง พระยาสิทธิไทยทรงส่งเสริมทางเศรษฐกิจในเรื่องการปลูกป่าหมากป่าด่าง การสร้างงานบเหมืองฝายและการหักร้างถางพง ส่วนการส่งเสริมด้านการค้า จารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) กล่าวถึง พ่อขุนรามคำแหงทรงส่งเสริมการค้าแบบเสรีโดยการยกเว้นภาษีค่าผ่านทาง ทำให้ผู้คนค้าขายสิ่งต่างๆ ได้อย่างสะดวก ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกนี้ ความว่า

...เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ ภูทางเพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้าง ค้า ใครจักใคร่ค้าม้า ค้า ใครจักใคร่ค้าเงือนค้าทอง ค้า...¹⁴

อีกทั้งจารึกหลักที่ 5 (จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย พ.ศ. 1904) กล่าวถึง พระยาสิทธิไทยทรงส่งเสริมการค้าโดยพระองค์ไม่ขูดรีดประชาชน ดังข้อความในจารึกนี้ ความว่า “...เห็นข้าพเจ้าท่านบ่ใคร่พิน เห็นสินท่านบ่ใคร่เดียด...”¹⁵ นโยบายส่งเสริมการค้านี้มีเนื้อความต้องตรงกับหนึ่งในหลัก

¹³ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 2-5, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 43.

¹⁴ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 18-21, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 40.

¹⁵ จารึกหลักที่ 5 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 17-18, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 73.

ชัยวาทศาสตร์ซึ่งปรากฏในไตรภูมิพระร่วง คือ การเก็บภาษีข้าวเปลือก (ภาษีเศรษฐกิจ) เพียง 1 ใน 10 ถ้าไม่ได้ข้าวก็ไม่ให้เอาภาษีเลย ขอให้ประชาชนลำบาก ดังที่ปรากฏข้อความ ความว่า

...ดูกร ชาวเจ้าพระญาทั้งหลาย ประการหนึ่ง ด้วยไพร่ฟ้าข้าไท
ราษฎรทั้งหลาย ทำไร่นาในแผ่นดินเรา นี้ เมื่อได้ข้าวนั้นเป็นรวงใส่ให้
ผู้ตีเชิญใจซื้อนั้นไปดูปันค่าโดยอุตมเทียมนั้นแล กระทำข้าวเปลือกนั้นเป็น
สิบส่วน แลเอาเป็นหลวงนั้นแต่ส่วนหนึ่ง แล ๙ ส่วนนั้นให้เขาแล มิแลดูเห็น
ว่าเรามีได้ข้าวนั้นไซ้ มิควรเอาแก่เขาเลย อนึ่งควรให้ข้าวสักส่วนแก่ไพร่แล
ทแกล้วทหารทั้งหลายเพื่อลดหย่อนจึ่งพอเขากิน ขอให้เขาอดเขาอยาก
...¹⁶

ความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตรและความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าของ
ราชอาณาจักรสุโขทัย ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835)
กล่าวถึงทิศตะวันออกของเมืองสุโขทัยมีห้วงน้ำใหญ่ ป่าหมากป่าพลู ไร่นา หมู่บ้าน ป่ามะม่วง ป่า
มะขาม ทิศเหนือของเมืองสุโขทัยมีตลาดปสาน (ตลาดขายของ) ป่ามะพร้าว ป่ายาง (ขนุน) ไร่นา
หมู่บ้าน ทิศใต้ของเมืองสุโขทัยมีศรีดงสัก (ทำนบ) ป่ามะพร้าว ป่ายาง (ขนุน) ป่ามะม่วง ป่ามะขาม
และน้ำโคก (แอ่งน้ำในที่สูง) ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกนี้ ความว่า

...เบื้องตะวันออก¹⁷ เมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีปู่ครู มีทะเลหลวง¹⁸ มีป่าหมากป่าพลู มีไร่มี
นา มีถิ่นถ่าน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีป่าม่วง มีป่าขาม ดูงามดังแก้ว(งแต่)ง เบื้องตื้น
นอน¹⁹ เมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน²⁰ มีพระอจนะ มีปราสาท มีป่าหมาก ป่าพร้าว ป่า

¹⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภค
(กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2544), 104.

¹⁷ ตะวันออก คือ ตะวันออก

¹⁸ ทะเลหลวง คือ ห้วงน้ำใหญ่

¹⁹ เบื้องตื้นนอน คือ ทิศเหนือ

²⁰ ตลาดปสาน คือ ตลาดขายของ คำว่า ปสาน มาจากคำเปอร์เซีย ปาซาร์ แปลว่า

กลาง²¹ มีไร่ มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก เบื้องหัวนอน²² เมืองสุโขทัยนี้ มีกฏีพิหาร
ปู่ครูอยู่ มีสรีดภงส์²³ มีป่าพรวัว ป่าลาง มีปาม่วง ป่าขาม มีน้ำโคก²⁴ ...²⁵

1.5 กษัตริย์ในฐานะผู้ดำรงความยุติธรรม

เมื่อความเจริญรุ่งเรืองทางการเมืองและเศรษฐกิจ ทำให้ผู้คนมีฐานะทางสังคมไม่เท่าเทียมกัน ความแตกต่างนี้นำไปสู่ความขัดแย้งและข้อพิพาทต่างๆ กษัตริย์ทรงทำหน้าที่ดำรงความยุติธรรมแก่ผู้คนในสังคม เช่น พ่อขุนรามคำแหงทรงได้สวนคดีความในกรณีไพร่ร้องเรียนด้วยการตีกระดิ่งที่หน้าประตู ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835) ความว่า

...ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้เห็น ไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าขุนถึงบ่ไร้ ไปลั่นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ **พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียกเมื่อถาม สวนความแก่มันด้วยชื่อ** ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม...²⁶

การตีกระดิ่งเพื่อร้องทุกข์เป็นจารีตเก่าแก่ของการเรียกร้องความยุติธรรมเพราะการตีกระดิ่งนี้ปรากฏในหลั่มที่ 5 ของนิทานอิหร่านราชธรรมซึ่งปรีเดาสี กวีเปอร์เซียในศตวรรษที่ 10

²¹ กลาง แปลว่า ขนุน

²² เบื้องหัวนอน คือ ทิศใต้

²³ สรีดภงส์ เป็น ภาษาสันสกฤต แปลว่า ทำนบ

²⁴ น้ำโคก แปลว่า ที่สูง หรือที่ต่ำ น้ำโคก จึงหมายถึง แอ่งน้ำในที่สูง

²⁵ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 33-35 และด้านที่ 3 บรรทัดที่ 1-6, ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 45-47.

²⁶ จารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 31-35 และด้านที่ 2 บรรทัดที่ 1-2, ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 40-43.

แต่งถวายพระเจ้ามเหษณ์แห่งราชวงศ์ Ghaznavid กล่าวถึงพระเจ้าเนาวसानให้แขวนระฆังไว้ให้ประชาชนมาลั่นเพื่อเป็นฎีกา²⁷

กษัตริย์สุโขทัยผู้อ้างความยุติธรรมอีกพระองค์หนึ่ง คือ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิบดินทร์ (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช) พระองค์ทรงอ้างความยุติธรรมโดยการออกกฎหมายลักษณะลักพาณ เมืองกำแพงเพชรศรีวิมลลาศน์ เมื่อ พ.ศ. 1938 กฎหมายฉบับนี้อ้างพระธรรมศาสตร์และพระราชศาสตร์²⁸ เป็นตัวบทกฎหมายในการลงโทษผู้กระทำผิด เห็นได้จากมาตราที่ 2 ของกฎหมายลักษณะลักพา ความว่า

...หากข้าพท่านหนีไปอยู่บ้านผู้ใด หากไม่ส่งข้าพท่านคืนภายใน 2 วัน กล่าวคือ ถ้าข้าพท่านไปถึงบ้านจนค่าแล้วไม่ส่งคืนและไม่เร่งนำท่านไปมอบให้แก่เจ้าข้าในวันรุ่งขึ้น หากเจ้าข้าสุภาวดีทราบเรื่องไปตามข้าพท่านให้แก่เจ้าของ ต้องถือว่ามีความผิด **อนึ่งถ้าผู้ใดถือตนยิ่งใหญ่ไม่ส่งข้าพภรรยาท่านคืน จะมีความผิดตามที่กำหนดไว้ในราชศาสตร์และธรรมศาสตร์** และจะถูกปรับไหมเช่นเดียวกับขโมย ซึ่งลักพาคนของท่านไปไว้กลางเมืองและยังไม่ทันพาออกไปจากเมือง...²⁹

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

จุดเด่นของกฎหมายลักษณะลักพา คือ การรักษาความยุติธรรมด้วยการลงโทษผู้กระทำผิดตามหลักพระธรรมศาสตร์และพระราชศาสตร์แต่การลงโทษนี้จะไม่รุนแรงจนเกินไป

²⁷ กุสุมา รัชชมนณี, ปกครองมณฑล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำฝาง, 2547), 47 และ 52.

²⁸ พระธรรมศาสตร์ คือ คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของไทยได้รับอิทธิพลแนวความคิดจากคัมภีร์มานว-ธรรมศาสตร์ของศาสนาพราหมณ์ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อราวคริสต์ศักราชที่ 2 คัมภีร์ธรรมศาสตร์แบบไทยเป็นแม่แบบของระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของไทยโดยเฉพาะในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของตัวบทกฎหมาย หลักจริยธรรมและจรรยาบรรณ คุณสมบัติและหน้าที่ของตระลาการและผู้พิพากษา สถานภาพของพระมหากษัตริย์และแนวคิดเรื่องมูลคดี ส่วนพระราชศาสตร์ คือ บทกฎหมายต่างๆ ที่พระมหากษัตริย์ทรงบัญญัติหรือตราขึ้นเป็นสาขาคดีเพื่อใช้บรรทัดฐานในการตัดสินคดีความต่างๆ คูใน กฎหมายตราสามดวง : หน้าที่ต่างสังคมไทย (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2549), 21-22.

²⁹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณารักษ์, ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2549), 348.

นอกจากนี้ พระยาสิทธิไทยทรงได้รับสมัญญานามว่า “ธรรมราชา” ซึ่งหมายถึงกษัตริย์ผู้รักษา กฎหมาย เห็นได้จากพระองค์ทรงอ้างความยุติธรรมในกรณีที่เจ้านายขุนนางจะกดขี่และยึดมรดก ของผู้ตายไม่ได้เพราะถ้าเป็นมรดกของพ่อต้องตกแก่ลูก หรือมรดกของพี่ต้องตกแก่น้อง ดังที่ ปรากฏในจารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม พ.ศ. 1900) ความว่า

...ไพร่ฟ้าข้าไทยลูกเจ้าลูกขุนผู้ใด_____ได้ข้าเอาเห้าน้ำวเอาเรือนเขา **พ่อตาย ให้ไว้แก่ลูก พี่ตายให้ไว้แก่น้อง** ขุนผู้ใดกระทำชอบด้วยธรรมดังอัน ขุนผู้ นั้น_____กินเมืองเหิงนานแก่กม ผู้ใดกระทำบ่ชอบด้วยธรรมดังอัน ขุนผู้นั้นบ่มีเย็น เยิงเหิงนานเลย...³⁰

เราอาจกล่าวได้ว่า กษัตริย์ทรงผสมผสานความเชื่อต่างๆ เพื่อรักษาสถานภาพและอำนาจ ให้คงอยู่ต่อไป กษัตริย์เป็นผู้นำทางโลก เห็นได้จากบทบาทหน้าที่ปกป้องราชอาณาจักร บทบาทพ่อขุนปกครองประชาชนอย่างใกล้ชิด บทบาทของผู้ส่งเสริมการประกอบอาชีพทำให้ ประชาชนอยู่ดีกินดีมากขึ้น บทบาทของผู้อ้างความยุติธรรมทำหน้าที่รักษาความสงบของ บ้านเมือง ในขณะเดียวกัน กษัตริย์เป็นผู้นำทางธรรม เห็นได้จากบทบาทของครูสั่งสอนผู้คนให้รู้ บุญรู้ธรรม

2. การผสมผสานความเชื่อทางศาสนา

หลักฐานจากจารึกสุโขทัยหลายหลักแสดงให้เห็นการนับถือความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อ ศาสนาพราหมณ์และความเชื่อศาสนาพุทธ เช่น จารึกพ่อขุนรามคำแหง กล่าวถึงการบูชาผีพระ ขพุง จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร กล่าวถึง การประดิษฐานรูปพระมหेश্বরและพระวิษณุในหอ เทวาลัยมหาเกษตร จารึกนครชุมกล่าวถึง การประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองนครชุม ข้อสังเกตหนึ่งของการศึกษาครั้งนี้ คือ จารึกสมัยสุโขทัยบางหลักกล่าวถึงการอยู่ร่วมกันของความ เชื่อทั้งสาม เช่น จารึกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร กล่าวถึงการประดิษฐานพระอิศวรเพื่อ จรรโลงศาสนาพุทธ ศาสนาพุทธและพระเทพกรรม เราสังเกตได้ว่า ลักษณะเด่นของการผสม ความเชื่อทั้งสาม คือ การยอมรับในความเชื่อที่หลากหลาย แต่ความเชื่อเหล่านี้ต่างมีหน้าที่พิเศษ

³⁰ จารึกหลักที่ 3 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 43-47, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 69.

และถูกนำมาใช้เพื่อเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน การผสมผสานความเชื่อทางศาสนา ได้แก่ สถานภาพและบทบาทของกษัตริย์ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนา

2.1 สถานภาพและบทบาทของกษัตริย์

เมื่อวัฒนธรรมศาสนาหลักเผยแพร่สู่ราชอาณาจักร กษัตริย์ทรงผสมผสานความเชื่อทางศาสนาเพื่อนำมาปรับใช้ให้เหมาะกับสถานภาพและบทบาทต่างๆ เห็นได้จากพ่อขุนรามคำแหงมีสถานภาพเป็น “พ่อขุน” ที่มีความใกล้ชิดกับเหล่าเจ้านายและเจ้าเมืองต่างๆ ในการออกว่าราชการ พระองค์ทรงตัดสินใจตัดสินใจด้วยพระองค์เอง และสั่งสอนผู้อื่นให้รู้บุญรู้ธรรม ในขณะเดียวกัน พ่อขุนรามคำแหงเปรียบเสมือน “เทพอวตารของศาสนาพราหมณ์” ที่คอยช่วยเหลือมนุษย์ เห็นได้จากพระนามเดิมของพ่อขุนรามคำแหง ว่า “ราม” และบทบาทของพระองค์ในเรื่องต่างๆ เช่น การรบเพื่อปกป้องราชอาณาจักร การส่งเสริมทางเศรษฐกิจ และการค้าโดยการยกเว้นภาษี ค่าผ่านทางแก่พ่อค้าต่างแดน และการส่งเสริมการเพาะปลูก การตัดสินใจตัดสินใจอย่างยุติธรรม และการให้ความช่วยเหลือบ้านเมืองอื่นในยามเดือดร้อน อีกทั้งพ่อขุนรามคำแหงมีสถานภาพเป็น “ธรรมราชา” หมายถึง กษัตริย์ผู้มีธรรมะ เห็นได้จากข้อความในจารึกวัดศรีชุม พ.ศ. 1912 กล่าวว่า “พ่อขุนรามราชปราชญ์ธรรม” และข้อความในจารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1835 กล่าวว่า พระองค์ทรงสั่งสอนผู้คนให้รู้บุญรู้ธรรม

กษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งที่ทรงผสมผสานความเชื่อต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม คือ พระยาสิทธิไทย ในฐานะ “พ่อขุน” พระยาสิทธิไทยทรงดูแลประชาชนอย่างใกล้ชิด เห็นได้จากทรงอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนโดยการส่งเสริมการปลูกป่าหมากป่าดง การหักล้างดวงพงในพื้นที่ป่าดง และการสร้างเหมืองฝาย ในขณะเดียวกัน พระยาสิทธิไทยเป็น “ธรรมราชา” ซึ่งมีนัยสองประการ คือ กษัตริย์ผู้ดำรงความยุติธรรม พระยาสิทธิไทยทรงสั่งสอนว่าไม่ควรกดขี่และเอาทรัพย์สินของผู้ตาย นัยหนึ่ง คือ กษัตริย์ผู้มีธรรมะ เห็นได้จาก จารึกหลักเดียวกันกล่าวถึงพระยาสิทธิไทยทรงสั่งสอนผู้คนให้รู้บุญรู้ธรรม เพื่อจรรโลงศาสนาพุทธให้อยู่ถึงห้าพันปี อีกทั้งพระยาสิทธิไทยทรงอ้างถึง อำนาจศักดิ์สิทธิ์ของเทพศาสนาพราหมณ์เพื่อตอบสนองความต้องการด้านพิธีกรรมด้วยการประดิษฐ์รูปพระมเหศวรและพระวิษณุในหอเทวาลัยมหาเกษตร

เราอาจกล่าวได้ว่า กษัตริย์ทั้งสองทรงผสมผสานความเชื่อต่างๆ เพื่อปรับใช้ให้เข้ากับสถานภาพและบทบาทการกระทำนี้เป็นกุศโลบายหนึ่งที่ทำให้สถาบันกษัตริย์ดำรงอยู่ได้อย่างชอบธรรม

2.2 ความเชื่อที่เกี่ยวข้องเรื่องทางศาสนา

แม้ผู้คนยอมรับความเชื่อศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ แต่ไม่มีการยกเลิกความเชื่อดั้งเดิม การดำรงอยู่ของทั้งสามความเชื่อมาจากการผสมผสานความเชื่อเหล่านี้อย่างกลมกลืน ซึ่งแสดงออกมาในรูปของความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ได้แก่ การเวียนว่ายตายเกิดและไตรภูมิ

2.2.1 ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด

ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เป็นความเชื่อที่ว่าสรรพสิ่งหมุนเวียนเปลี่ยนไป เป็นวัฏจักร ตราบเท่าที่มนุษย์ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ พระพุทธเจ้าจำนวนมากเข้ามาทำหน้าที่แทนพระพรหมในวัฏจักรแห่งความเจริญและความเสื่อมทางจริยธรรมไม่มีที่สิ้นสุด³¹

ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดจากการผสมผสานความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยาของศาสนาพราหมณ์ว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่ยังไม่บรรลุมรรคผล (การหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด) ยังคงชาติใช้กรรมที่ตนทำไว้ในกัลป์ใหม่ที่พระพรหมจะสร้างต่อไปกับความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ของศาสนาพุทธเชื่อว่าพระโพธิสัตว์เป็นภาคหนึ่งของพระพุทธเจ้าลงมาจุติเพื่อสั่งสมบุญบารมีพร้อมกับช่วยเหลือมวลมนุษย์

พระมหาเถรศรีศรัทธาประสานความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดโดยอ้างเป็นองค์อวตารของพระวิษณุผู้สร้างพระศิวีตนมหาธาตุศรัทธาญาณภูคา ณ เมืองปาตลีบุตร ประเทศอินเดีย ในขณะเดียวกันท่านเป็นพระสงฆ์ที่มีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด มักจำศีลภาวนาอยู่กลางป่ากลางดงจนลี้มชันช้าว ชอบเดินธุดงค์เพื่อแสวงหาปัญญา บำเพ็ญภาวนาไม่หยุดหย่อน มีวัตรปฏิบัติอย่างพระลังกาทุกอย่าง และมีการทูลพระที่ปน้ำมั่นหนึ่งพันคืน การผสมผสานความเชื่อดังกล่าวเป็นการสร้างความยิ่งใหญ่ในทางธรรมแข่งขันกับพระยาไลไทย ในจารึกวัดป่ามะม่วง กล่าวยกย่องพระยาไลไทยว่า เป็นผู้มีทานบารมีคล้ายพระเวสสันดร มีปัญญาบารมีคล้ายพระมโหสถ มีศีลบารมี คล้ายพระสีลวราช³² พระองค์ทรงสั่งสมบุญบารมีดังกล่าวนี้เพื่อปรารถนาเป็นพระโพธิสัตว์ นำสัตว์โลกหลุด

³¹ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “มิตส์ถุญปี ๒๐๐๐ ความหมายทางปรัชญาประวัติศาสตร์ทฤษฎี” ใน ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์ : พิพิธนิพนธ์เขตชูเกียรติ พลโตดำเนียร เลขะกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบรอบ 84 ปี (กรุงเทพฯ : กองทุนพลโตดำเนียร เลขะกุลเพื่อประวัติศาสตร์, 2542), 23-24.

³² จารึกหลักที่ 6 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 4-5, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 314.

พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ดังปรากฏความในจารึกของพระองค์เอง เราจะเห็นได้ว่า ทั้งพระมหาเถรศรีศรัทธาและพระยาสิทธิไทยให้ประโยชน์จากความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดเพื่อประกาศตนเป็นผู้ยิ่งใหญ่ของราชอาณาจักรสุโขทัย

2.2.2 ความเชื่อเรื่องไตรภูมิ

ไตรภูมิพระร่วงเป็นพระราชนิพนธ์ของพระยาสิทธิไทย ซึ่งแต่งขึ้นมาเมื่อ พ.ศ. 1888 หากเราพิจารณาเนื้อหาของไตรภูมิอย่างถี่ถ้วน เราจะพบว่าไตรภูมิเกิดจากการผสมผสานความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องกรรมและบุญ ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และความเชื่อเรื่องการนิพพาน เห็นได้จากโครงสร้างของไตรภูมิ ประกอบด้วย กามภูมิ รูปภูมิและอรุภูมิ

ผีถูกสร้างเป็น “เปรต” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายว่า “สัตว์พวกหนึ่งเกิดในอบายภูมิ คือ ดินแดนทุกข์, ผีเลวจำพวกหนึ่งมีหลายชนิด ชนิดหนึ่งตามที่เชื่อกันว่ามีรูปร่างสูงโย่งเท่าต้นตาล ผมยาวหยิกหยอกหยอย คอยาว ผอมโซ มีปากเท่ารูเข็ม มือใหญ่เท่าใบตาล กินแต่เลือดและหนองเป็นอาหารมักร้องเสียงดังวี้ดๆ ในตอนกลางคืน”³³ ส่วนหนังสือปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจันทบุรีนฤนาถ ให้คำอธิบายว่า เปรต มาจากภาษาบาลี ว่า “เปต” ซึ่งแปลว่าผู้ละไปแล้ว³⁴ เราอาจกล่าวได้ว่า ความหมายของคำว่าเปรต ในพจนานุกรมทั้งสองหมายถึง ผี นั่นเอง เปรตถูกจัดอยู่ในนรกภูมิถึง อสุรกายภูมิ

³³ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), 709.

³⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจันทบุรีนฤนาถ (พระนคร : โรงพิมพ์ศิริพร, 2513), 545.

ภาพที่ 27 ภาพรวมมหาเวจันรก

ที่มา : ทัศนศิลป์, สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ : ทัศนศิลป์, 2542), 66.

มนุษย์ ถูกจัดอยู่ในนรกภูมิ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายว่า “สัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล, สัตว์ที่มีจิตใจสูง” และบอกว่ามาจากคำสันสกฤตว่า “มนุษย์” และคำบาลีว่า “มนุษย์” ส่วนเทพของศาสนาพราหมณ์ ถูกจัดอยู่ในอวกาณภูมิถึงอวินิโศครูปภูมิ เช่น ท้าวธตรัฐราช ท้าววิรุฬหกราช ท้าวไพศรพณ์ อยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา พระอินทร์อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงษา พระอิศวรอยู่ในอวินิโศครูปภูมิ ส่วนพระพุทธเจ้าอยู่ในชั้นนิพพาน ซึ่งเป็นชั้นสูงสุด

นัยของไตรภูมิ คือ กรรมและบุญเป็นเครื่องกำหนดสถานะของสัตว์ว่าจะอยู่ ณ ที่ใด ดังที่ปรากฏข้อความในไตรภูมิพระร่วง ความว่า

...ผู้ใด บุญก็ได้กระทำบาปก็ได้กระทำ เทพदानั้นจะชั่งบุญแลบาปนั้นมาดูทั้งสองข้าง
ข้างใดหนักไปข้างนั้นก่อน แม้นว่าผู้บุญหนักแลได้ไปสวรรค์ก็ดี เมื่อภายหลังยังจะ
มาใช้บาปตนนั้นเล่า บ่มีอย่าเลย (ส่วน)ผู้บาปหนักแลไปนรกก่อน แล้วเมื่อ

ภายหลังจักได้(มา)เสวยบุญแห่งตนนั้นปมีย่าเลย อันว่าคนผู้กระทำบุญกระทำบาป เสมอกันดั่งนั้นไซ้ พระญาณมหาราชแลเทพยดาถือบัญญัตินั้น บังคับให้เป็นยมบาล 15 วัน มีสมบัติทิพย์ดุจเทพยดา แลตกรนก 15 วันนั้นต่อสิ้นบาปมันนั้นแล...³⁵

โครงสร้างจักรวาลของไตรภูมิพระร่วงมีความสำคัญเชิงสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ คือ บันไดธรรมที่จะทำให้คนมีความหวังที่จะกระทำความดีไปสู่โลกหน้าที่สถานภาพสูงขึ้น รายละเอียดของการบรรยายแต่ละชั้นภูมินั้นเป็นกลยุทธ์ในการสอนเวไนยสัตว์ให้เห็นผลแห่งการกระทำซึ่งผูกพันกับชีวิตข้างหน้าของตน ความสำคัญของการพรรณานานรกสวรรค์ คือ แม้แต่การเกิดมาเป็นมนุษย์นั้นเป็นเรื่องยาก แม้การเกิดมาแล้วก็ไม่ควรกระทำบาปและอกุศลกรรมที่จะทำให้เลื่อนชั้นไปกว่าการเป็นมนุษย์ในโลกหน้า³⁶ พระยาสิทธิทรงสั่งสอนผู้คนให้รู้บุญรู้ธรรมในจารึก นครชุม ความว่า “...ข้าพเจ้าบัดนี้มีบุญหนักหนา จึงจักได้เกิดทันศาสนาพระเป็นเจ้าไซ้...”³⁷ อย่างไรก็ตาม เป้าหมายสูงสุดของสัตว์โลก คือ การนิพพาน เพื่อให้พวกตนหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด วิธีการหนึ่งที่ทำให้ผู้คนบรรลุ คือ การฟังไตรภูมิกถา ดังที่ปรากฏข้อความในไตรภูมิกถา ความว่า “...ผู้ใดจักปรารถนาสวรรค์นิพพาน จงสดับฟังไตรภูมิกถาด้วยทำนุก่ออรุณอย่าได้ประมาทสักอัน ดั่งนี้จึงจะได้พบพระศรีอารยเมตไตรเจ้า เมื่อจะลงมาตรัสแก่สรรพวิญญาณในโลกนี้แล...”³⁸

³⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2544), 26.

³⁶ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “บทความพิเศษ : ประวัติศาสตร์กับการศึกษาวรรณคดีไทย”, ใน ภาษาศาสตร์ไตรย, 26-27.

³⁷ จารึกหลักที่ 3 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 58-59, ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 63.

³⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิพระร่วง, 5.

ตารางที่ 5 แผนภูมิโครงสร้างไตรภูมิ

มหานครนิพพาน		พระพุทธเจ้า		
อรุณภูมิ 4	แนวสัตตยนาสนัตตยกายตนภูมิ อากิญจัญญายตนภูมิ วิญญานถนัญญายตนภูมิ อากาสนัญญายตนภูมิ			
อรูปภูมิ 16	อภินิหารภูมิ สุทัตตภูมิ สุทัตตภูมิ อตีปภาภูมิ อวิหาภูมิ อสัตตยนิสสัตตภูมิ เวหฬผลภูมิ สุกกิมหาภูมิ อัปมาถสุภาภูมิ ปริตตสุภาภูมิ อากัสสราภูมิ อัปมาถนาภาภูมิ ปริตตภาภูมิ มหาพรหมมาภูมิ พรหมปุโรหิตาภูมิ พรหมปารีสัชชาภูมิ	เทพในศาสนาพราหมณ์		
กามภูมิ 11	ปรนิมมิตตวตตติภูมิ นิมมานรติภูมิ ตุสิตาภูมิ ยามาภูมิ ดาวดึงสภูมิ จาตุมหาราชิกาภูมิ มนุสสภูมิ อสุรกายภูมิ เปตวิสัยภูมิ ตีรจฉานภูมิ	ผี		
	<table border="1"> <tr> <td>นรกภูมิ</td> <td> สัตตยนิพนรก กาฬสูตตนรก สังฆานรก โจรณรก มหาโจรณรก ตาปนรก มหาคาปนรก มหาอวีจันรก </td> </tr> </table>	นรกภูมิ	สัตตยนิพนรก กาฬสูตตนรก สังฆานรก โจรณรก มหาโจรณรก ตาปนรก มหาคาปนรก มหาอวีจันรก	
นรกภูมิ	สัตตยนิพนรก กาฬสูตตนรก สังฆานรก โจรณรก มหาโจรณรก ตาปนรก มหาคาปนรก มหาอวีจันรก			

3.3 การผสมผสานความเชื่อทางศิลปกรรม

ราชอาณาจักรสุโขทัยก่อร่างสร้างตัวท่ามกลางอาณาจักรเพื่อนบ้านที่มีอารยธรรมอันหลากหลาย เมื่อชนชาติไทได้ขยับฐานะเป็นผู้ปกครอง พวกเขาเลือกรับวัฒนธรรมบางประการที่เกื้อหนุนและไม่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมดั้งเดิม นั่นคือ ความเชื่อทางศาสนา ในการศึกษาจารึกสุโขทัยหลายหลัก ทำให้เราทราบว่าสังคมสุโขทัยนั้นนับถือ “ผี-พราหมณ์-พุทธ” ไปพร้อมกัน เช่น จารึกพ่อขุนรามคำแหงกล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงและชาวเมืองสุโขทัยมีศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา จึงร่วมกันถือศีลในช่วงเข้าพรรษา ในขณะที่เดียวกันพวกเขาบูชาและนับถือผีพระขพุง รวมทั้งจารึกบางหลักกล่าวถึงการผสมผสานความเชื่อทั้งสามของสังคมสุโขทัยได้อย่างสอดคล้องกัน อันเนื่องมาจากความเชื่อเหล่านี้ต่างมีหน้าที่พิเศษและตอบสนองความต้องการของคนในสังคมแตกต่างกัน นอกจากนี้การผสมผสานความเชื่อสะท้อนให้เห็นเป็นรูปธรรมและแสดงออกมาในรูปแบบของสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เรียกว่า “การแปลงโบสถ์พราหมณ์เป็นวัดพุทธ”

ในพระราชนิพนธ์ เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวไว้ว่า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

...สันนิษฐานว่าที่นี้คงเป็นโบสถ์พราหมณ์และผู้เป็นตัวแทนพระเป็นเจ้าในพิธีราชนง และได้ยืมพวายนั่นคั่งนั่งในปรางคั่นเอง คั้นไปคั้นมากก็เผชิญไปพบศิลาทำเป็นรูปสยมภูทึงอยู่อันหนึ่งซึ่งดูเป็นพยานอีกชั้นหนึ่งว่าวัดศรีสวายนี้เป็นโบสถ์พราหมณ์...³⁹

หากเราศึกษาโบราณสถานในราชอาณาจักรสุโขทัย เราพบโบราณสถานที่เคยเป็นโบสถ์พราหมณ์ ได้แก่ วัดศรีสวาย วัดพระพายหลวงที่เมืองสุโขทัย และวัดขมขื่น วัดเจ้าจันทร์ ที่เมืองศรีสขณาสัย วัดเหล่านี้มีลักษณะคล้ายกับปรางคปุจา ซึ่งเป็นเทวาลัยของศาสนาพราหมณ์ แต่ทว่าปรางคปุจาไม่ถูกดัดแปลงเป็นวัดพุทธ ความทรงจำเกี่ยวกับโบสถ์พราหมณ์นี้ยังปรากฏในความทรงจำของคนรุ่นต่อมา ดังที่ปรากฏในคำโคลงของตำนานพระแท่นมนังคศิลาอาสน์ ความว่า

³⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง (พระนคร : มูลนิธิมกุฎราชวิทยาลัย, 2519), 62.

“เทวสถานเท่าเว้ง	ศรีสวาย ภิไธย์พ่อ
สามยอดเยี่ยมโยมโสม	สองใต้
ธาดารูปนารายณ์	นริศสถิต ถมิ่งเอย
เสาเล่นชิงช้าได้	ฤกษ์สการ” ⁴⁰

ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ การพบทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ สุวานโยนี เทวรูปพระนารายณ์ พระศิวะและพระหริหระที่วัดศรีสวาย การพบฐานศิวลึงค์ เศียรพระพรหมและเศียรพระอิศวรที่วัดพระพายหลวงและการพบเศียรพระอิศวรที่วัดเจ้าจันทร์

ภาพที่ 28 วัดศรีสวาย ถ่าย เมื่อวันที่ 12 เมษายน 2551

⁴⁰ รายละเอียดใน ตำนานพระแท่นมณีคศิลาอาสน์ อ้างถึงใน วิทยาลัยครูจันทบุรี. 700 ปี ลายสี่อไทย (กรุงเทพฯ : ฤทธิศรีการพิมพ์, 25--), 109.

ภาพที่ 29 สุสานโยนี วัดศรีสวาย

: ถ่าย เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2551

ต่อมาโบสถ์พราหมณ์ถูกตัดแปลงเป็น “วัดพุทธ” ตามความนิยม การนับถือศาสนาพุทธในทวีปเอเชียอาคเนย์ ดังเห็นได้จาก พงศาวดารโยนก กล่าวถึงการเผยแพร่ศาสนาพุทธยังอาณาจักรหริภุญชัยโดยอ้างถึงพุทธทำนายว่า

...ดำเนินความตั้งแต่พุทธพยานเป็นปฐมเหตุ ว่าเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคสัมมนาพุทธเจ้า เสด็จประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมิตทหายวันใกล้พระนครพาราณสี ในราตรีกาลวันหนึ่ง ทรงพิจารณาทิพยจักขุญาณเห็นในอนาคตว่า **พระบรมธาตุและพระศาสนาของพระองค์จักไปปรากฏรุ่งเรืองในสามเทศะ คือ สยามประเทศ** อันเป็นที่อยู่แห่งเมืองเมงค-บุตร ตำบลทเวะกะราม (แต่ในจามเทวีวงศ์เรียกว่าชะโรหคาม) มหานครอันชื่อ**หริภุญไชย**จักบังเกิดมีในสามเทศะที่นั่นและจะมีพระมหากษัตริย์ทรงนามอาทิตย์ราช จนได้ยกย่องพระบรมธาตุและพระพุทธรักษาให้ปรากฏรุ่งเรือง ณ มหานครนั้น

...

⁴¹ พระยาประชาภิจักรจักร, พงศาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), 163.

ส่วนเนื้อความของจารึกสุโขทัยเกือบทั้งหมดเกี่ยวกับกิจกรรมทางศาสนา เช่น การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ การกัลปนาที่ดิน สิ่งของ และเข้าวัดแก้ศาสนา ดังที่ปรากฏความในจารึกวัดป่าแดง จารึกวัดตาเถรซึ่งหนึ่ง จารึกวัดบูรพาราม และจารึกวัดอโศการาม⁴²

ผลที่ตามมาคือการผสมผสานทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ได้แก่ การประดิษฐานพระพุทธรูปที่หน้าบันของปรางค์วัดศรีสวาย การประดับลายปูนปั้นพระพุทธรูปเจ้ากับพระสาวก การสร้างวิหารพระพุทธรูปสี่อิริยาบถและการสร้างระเบียงรอบวิหารเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นที่วัดพระพายหลวง รวมทั้งการสร้างวิหารและเจดีย์ที่วัดชมชื่น⁴³

ภาพที่ 30 พระพุทธรูปปูนปั้น หน้าบันวัดพระพายหลวง

: ถ่าย เมื่อวันที่ 19 มกราคม 2551

⁴² ประเสริฐ ฤ นคร และ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์สุโขทัย” ในคู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ เรื่องประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร, 113.

⁴³ โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2539), 43.

ภาพที่ 31 มณฑปพระพุทธรูปวัดเจ้าจันทร์

ที่มา : ธิดา สาระยา, เมืองศรีสุพรรณาลัย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), 266.

ความสำคัญของการแปลงโบสถ์พราหมณ์เป็นวัดพุทธ คือ การยกฐานะสุโขทัยเป็นเมืองแห่งพิธีกรรมและเป็นสัญลักษณ์แห่งการปลุกเบิกศาสนาพุทธ⁴⁴ เห็นได้จากบทบาทของกษัตริย์สุโขทัยในฐานะผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมะ จารึกวัดศรีชุมกล่าวถึงพ่อขุนศรีนาวนำถมทรงประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุ พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดได้รับการยกย่องอย่างสูงส่ง เพราะทรงให้สร้างเจดีย์มีคุณแก่ฝูงท้าวพระยาเป็นอาจารย์พรณิบาลแก่ฝูงกษัตราธิราชทั้งหลาย ส่วนพระยารามราชก็ทรงได้รับการยกย่องเป็น “ปราชญ์รัฐธรรม” ศิลปกรรมสุโขทัยแสดงให้เห็นช่วงเวลาของการปรับเปลี่ยนความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาพุทธ ทำให้โบสถ์พราหมณ์อย่างวัดเจ้าจันทร์ วัดชมชื่น วัดศรีสวาย และวัดพระพายหลวงถูกแปลงเป็นวัดพุทธด้วยการแต่งตั้งพระศรีรัตนมหาธาตุเจดีย์ วิหาร และพระพุทธรูป

⁴⁴ ประเสริฐ ฤณ นคร และ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์สุโขทัย” ใน คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประวัติศาสตร์ เรื่องประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร , 111.

บทที่ 5

บทสรุป

ในการศึกษาความเชื่อของสังคมใดสังคมหนึ่ง เราจำเป็นต้องศึกษาปัจจัยต่างๆ เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เช่น ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตั้งถิ่นฐานใกล้กับที่ราบลุ่มแม่น้ำและป่าเขา ทำให้ผู้คนทำมาหากินโดยพึ่งธรรมชาติเป็นหลัก เมื่อปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเกิดความผิดปกติ ผู้คนจึงเชื่อว่ามีพลังเหนือธรรมชาติสร้างปรากฏการณ์เหล่านี้ รูปธรรมของพลังเหนือธรรมชาติปรากฏออกมาในรูปของผี ความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อพื้นฐานของสังคม ดังเห็นได้จาก ความเชื่อเรื่องผีของชนเผ่าไท

ในการศึกษาคติความเชื่อของคนในสังคมสุโขทัย ผู้วิจัยจำเป็นต้องพิจารณาปัจจัยพื้นฐานซึ่งก่อให้เกิดพัฒนาการของความเชื่อ ได้แก่ ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ ปัจจัยด้านประวัติศาสตร์ และปัจจัยด้านวัฒนธรรม ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ หมายถึงทำเลที่ตั้ง สภาพแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติ มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานและการดำรงชีพของชุมชนต่างๆ ทำให้ชุมชนบางแห่งมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง ดังเห็นได้จาก การสร้างคูน้ำคันดินเพิ่มขึ้นภายในชุมชนเดียวกัน ปัจจัยทางด้านประวัติศาสตร์ เริ่มจากชุมชนโบราณมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง เพราะการตั้งถิ่นฐานใกล้กับที่ราบลุ่มแม่น้ำ ทำให้ชุมชนพัฒนาเป็นชุมชนเกษตรกรรมซึ่งมีผลต่อการสร้างผลผลิตที่เพียงพอต่อการรองรับประชากรและการขยายตัวของชุมชน เมื่อผู้คนสามารถผลิตสินค้าได้มากพอให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนภายนอก ส่งผลให้ชุมชนเกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจและกำเนิดชนชั้นทางสังคม ด้วยปัจจัยนี้จึงนำไปสู่ปัจจัยด้านวัฒนธรรม สืบเนื่องมาจากการติดต่อทางการค้าก่อให้เกิดการไหลบ่าของผู้คนต่างชาติพันธุ์และวัฒนธรรมมาสู่ราชอาณาจักรสุโขทัย ผู้ปกครองอย่างชนเผ่าไทพยายามผสมผสานวัฒนธรรมและความเชื่อต่างๆ เพื่อสร้างรากฐานอันมั่นคงแก่รัฐสุโขทัย การผสมผสานทางวัฒนธรรมและความเชื่อปรากฏออกมาในรูปของการผสมผสานความเชื่อเรื่องสถาบันผู้นำ การผสมผสานความเชื่อทางศาสนาและการผสมผสานความเชื่อทางศิลปกรรม

การผสมผสานความเชื่อเรื่องสถาบันกษัตริย์ เกิดจากการผสมผสานความเชื่อพื้นฐานกับความเชื่อศาสนาหลัก ทำให้กษัตริย์มีสถานภาพและบทบาทหลากหลายเพื่อรักษาความชอบธรรมในการปกครองพร้อมกับการตอบสนองความต้องการของประชาชน ดังเห็นได้จาก พ่อขุนรามคำแหงทรง

ทำหน้าที่เป็นนักรบปกป้องบ้านเมืองจากการรุกรานของศัตรู แต่ในยามสงบพ้อขุนรามคำแหงทรงทำหน้าที่เป็นผู้ส่งเสริมทางด้านเกษตรและการค้า เพื่อให้ผู้คนในราชอาณาจักรสุโขทัยกินดีอยู่ดี อีกทั้งพระองค์ทรงเป็นผู้ธำรงความยุติธรรมแก่บรรดาประชาชนที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม นอกจากนี้พระองค์ทรงอบรมสั่งสอนข้าราชการบริพารของพระองค์ให้รู้ธรรมเพื่อทำให้สังคมอยู่อย่างสงบสุข เราจึงเห็นได้ว่า การผสมผสานความเชื่อของสถาบันกษัตริย์ ทำให้กษัตริย์เป็นผู้นำทางโลกและทางธรรม เพื่อปรับเปลี่ยนบทบาทให้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ พร้อมกับการรักษาความชอบธรรมในการปกครอง

การผสมผสานความเชื่อทางศาสนา เกิดการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อศาสนาหลักเพื่อปรับใช้ให้ตรงกับความต้องการของชนทุกระดับ เนื่องจากความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อพื้นฐานของผู้คนในสังคมสุโขทัย ความผูกพันนี้แสดงออกมาในรูปของการนับถือผีบรรพบุรุษ การบูชาผีธรรมชาติ การสักการะผีบ้านผีเมืองและผีฟ้า ในขณะที่ความเชื่อศาสนาพราหมณ์ตอบสนองของความต้องการด้านพิธีกรรมของชนชั้นปกครองเพื่อสร้างรูปแบบแห่งความน่าเชื่อถือต่อผู้คนในสังคม เราสังเกตได้จาก การยกย่องกษัตริย์เป็นองค์อวตารเทพศาสนาพราหมณ์ ส่วนคติความเชื่อศาสนาพุทธเป็นความเชื่อศาสนาหลักของผู้คนส่วนใหญ่ ดังที่ปรากฏข้อความในจารึกสุโขทัยส่วนใหญ่กล่าวถึงการประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุ การกลับไปที่ดินคน และสิ่งของ เมื่อคติความเชื่อทั้งสามมีผลต่อโลกทัศน์และพฤติกรรมของผู้คนในสังคม การผสมผสานความเชื่อทั้งสามถูกสร้างออกมาในรูปของความเชื่อเรื่องไตรภูมิ หากเราพิจารณาโครงสร้างไตรภูมิ เราพบว่ามี การผสมผสานความเชื่อต่างๆ เริ่มจากความเชื่อเรื่องบุญกรรมเป็นตัวกำหนดว่าสัตว์โลกมีความต้องการหลุดพ้นจากภพภูมิเหล่านี้ คือ การนิพพาน ผลของการผสมผสานความเชื่อทำให้ความเชื่อเรื่องผีถูกสร้างเป็นเปรตอยู่ในภพภูมิชั้นล่าง เทพศาสนาพราหมณ์อยู่ในภพภูมิระดับกลางและพระพุทธรูปอยู่ในภพภูมิสูงสุด นั่นคือ มหานครนิพพาน ความเชื่อเรื่องไตรภูมินี้มีผลต่อโลกทัศน์ของคนในสังคมสุโขทัย ดังเห็นได้จาก พระยาสิทธิไทยและพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีทรงทำกุศลบุญเพื่อความปรารถนาสูงสุด คือ การนิพพาน ส่วนผู้คนของสังคมสุโขทัยทำบุญเพื่อหวังไปเกิดในยุคพระศรีอาริย์ไม่ตรีมากกว่า

ส่วนการผสมผสานความเชื่อทางศิลปกรรมเป็นผลสืบเนื่องจากการผสมผสานความเชื่อทางศาสนา ดังเห็นได้จาก วัดวาอารามบางแห่งอย่างวัดศรีสวาย วัดพระพายหลวง วัดเจ้าจันทร์ และวัดขมิ้นมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมคล้ายเทวาลัยของศาสนาพราหมณ์ ประกอบกับการพบโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ เช่น ฐานโยนิ เทวรูป เทวสตรี ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ ฯลฯ ต่อมาเทวสถานเหล่านี้ถูกแปลงเป็นวัดพุทธโดยการตกแต่งลายปูนปั้นพุทธประวัติ การ

สร้างมณฑปและพระพุทธรูปไว้ที่เทวสถานเหล่านี้ การแปลงโบสถ์พราหมณ์เป็นวัดพุทธนี้เป็นผลมาจากความนิยมในการนับถือศาสนาพุทธ ดังเห็นได้จาก จารึกเกือบทั้งหมดเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาพุทธซึ่งตรงกับการประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการปลูกปักศาสนาพุทธ ณ ราชอาณาจักรสุโขทัย ทำให้ความนิยมศาสนาพราหมณ์จำกัดแค่ชนชั้นปกครองและประชาชนบางส่วนซึ่งนับถือศาสนาพราหมณ์ เห็นได้จากจารึกบางหลักกล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์ ดังนั้น การแปลงโบสถ์พราหมณ์เป็นวัดพุทธเกิดขึ้นจากเหตุผลดังกล่าว ประกอบกับการทำลายศาสนาเดิมแล้วสร้างใหม่ไม่เป็นที่นิยม เราอาจกล่าวได้ว่า การผสมผสานความเชื่อของคนในสังคมสุโขทัยเกิดขึ้นจากการพยายามผสมผสานทางวัฒนธรรมของผู้คนต่างชาติพันธุ์ เพื่อให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บรรณานุกรม

หนังสือ

- กรมศิลปากร. คำบรรยายสัมมนา โบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503. พระนคร : ศิวพร, 2503.
- _____. จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527.
- _____. นิทานอิหฺร่านราชธรรม (ประชุมปกกรณ์). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2504.
- _____. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. พระนคร : โรงพิมพ์ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508.
- _____. พงศาวดารเหนือ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิคนเศ, 2516.
- _____. เมืองเสลียง เชียงขึ้น ศรีสัตนาลัย สวรรคโลก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2536.
- _____. วรรณกรรมสุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2528.
- _____. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดกำแพงเพชร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2544.
- _____. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดตาก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542.
- _____. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนครสวรรค์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542.
- _____. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพิจิตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542.
- _____. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพิษณุโลก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2543.
- _____. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดเพชรบูรณ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2543.
- _____. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสุโขทัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2544.
- _____. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดอุตรดิตถ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542.

กฤษฎา พิณศรี และคณะ. เครื่องถ้วยสุโขทัย พัฒนาการของเครื่องถ้วยไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท
ไอสทสภาค (เต็งเฮงหญู) จำกัด, 2535.

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. วรรณกรรมสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2528.

กุสุมา รัชชมณี, ศาสตราจารย์ ดร. ปกรณัมนิทาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำฝาง, 2547.

ขจร สุขพานิช. ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยก่อนตั้งกรุงสุโขทัย. กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา
, 2529.

_____. ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 1600-พ.ศ. 2310. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บรรณกิจ, 2525.

ขนิษฐา จิตชินะกุล. คติชนวิทยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2545.

คณะกรรมการอนุกรรมการพิจารณาจารึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย. คณะกรรมการชำระ
ประวัติศาสตร์ไทย. ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,
2548.

คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน. ไตรภูมิภควา ฉบับถอดความ. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ
อาเซียนว่าด้วยวัฒนธรรมและสารสนเทศ, 2528.

คมเนตร เชนฐพัฒนานวิธ, บรรณาธิการ. ชุด : ข้อห้ามในล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 2 . เชียงใหม่ :
โครงการหลักนิเวศวิทยาชุมชนล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
2540.

โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. สุโขทัย
ศึกษา Sukhothai Studies. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
, 2538.

โครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. รายงานความก้าวหน้าการดำเนินการศึกษาวิจัยอนุรักษ์
และพัฒนาวัดพระพายหลวง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิศเกษศ, 2529.

จารึก วิไลแก้ว. พัฒนาการของชุมชนสมัยก่อนสุโขทัยถึงสมัยปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร
สำนักโบราณคดี, 2546.

จำนง ทองประเสริฐ. ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของ

จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ.

พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม บริษัท เคล็ดไทย จำกัด, 2544.

จิราภรณ์ ภัทรภาณุภัทร. สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย. กรุงเทพฯ : โครงการไทย
ศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2528.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. นครสุโขทัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพรววิทยา, 2496.
 cursu, 2534.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุภาภรณ์ จรัสพัฒน. การค้าสังคมโลก : รายงานการสัมมนาวิเคราะห์เรื่อง
 โบราณที่ค้นพบในอ่าวไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
 มนุษยศาสตร์, 2526.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ. สังคมโลก-สุโขทัย-อยุธยา-กับเอเชีย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้า
 ประเทศไทย, 2545

เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย. คณะสังคมศาสตร์. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. ตำนานมูล
 ศาสตร์ ฉบับวัดป่าแดง ภาคปริวรรต. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519.

เชเดส, ยอร์ช. ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์การขุดค้นที่พงตึกและความสำคัญต่อ
 ประวัติศาสตร์สมัยโบราณแห่งประเทศไทย ศิลปะสมัยสุโขทัย ราชธานีรุ่งแรก
 ของไทย. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.

_____ . ประชุมจารึกสยามภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย : Recueil des Inscription du Siam
 Premiere partie : Inscription de Sukhoya. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนา
 การ, 2472.

_____ . ศิลาจารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้. พระนคร : กรมศิลปากร, 2504.

दनัย ไชยโยธา. ประวัติศาสตร์ไทย : ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสิ้นอาณาจักรสุโขทัย. กรุงเทพฯ :
 สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2546.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์. กรุงเทพฯ :
 สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2517.

_____ . ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์สยาม. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ, 2540.

_____ . ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรือง
 ธรรม, 2514.

_____ . พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลัง
 วิทยา, 2516.

_____ . พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลัง
 วิทยา, 2516.

_____ . เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา,
 2503.

- ..... เรื่องพระร่วง. พระนคร : กรมศิลปากร, 2509.
- ตรี อมาตยกุล. รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2505.
- ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2519. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ 17 ธันวาคม 2519)
- ถนอม อานามวัฒน์ และคณะ. ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มแรกจนถึงอยุธยา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528.
- ทักษิณ อินทโยธา. ใครคือเจ้าถิ่นลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและด้ามขวานทอง เมื่อ 2,000-3,000 ปีก่อน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2534.
- ธิดา สาระยา. โครงสร้างของชนชั้นในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2540.
- ..... ประวัติศาสตร์สุโขทัย : พลังคน อำนาจผี บารมีพระเจ้า. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปาจารย์, 2513.
- ..... เมืองประวัติศาสตร์ เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสัชนาลัย. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธการพิมพ์, 2538.
- ..... เมืองศรีสัชนาลัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2538.
- ..... รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธการพิมพ์, 2538.
- นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. จดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506.
- นันทนา ชุตติวงศ์. รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธการพิมพ์, 2533.
- นางนพมาศ หรือ ตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปาจารย์, 2513.
- นियะดา เหล่าสุนทร. ไตรภูมิพระร่วง การศึกษาที่ผ่านมา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำคำฝาง, 2536.
- บวสเชอริเยร์, ฌอง. จิตรกรรมไทยสกุลช่างต่างๆ. แปลโดย สนธิวรรณ อินทรลิป. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.
- ..... ข้าแหวะประวัติศาสตร์และโบราณคดีของกรมศิลปากร. แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2531.
- ประชากรจักรจักร, พระยา. พงศาวดารโยนก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2515.

ประทีป ชุมพล, บรรณาธิการ. รายงานการสัมมนาสังคโลกใต้ถ้ำไทยกับการวินิจฉัยปัญหาเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมสุโขทัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พัฒนเกษตร, 2519.

ประเสริฐ ญ นคร. การอธิบายศิลาจารึกสมัยสุโขทัย. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2547.

_____ . งานจารึกและประวัติศาสตร์ของประเสริฐ ญ นคร. นครปฐม : โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรมการเกษตรแห่งชาติ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำแพงแสน, 2514.

_____ . จารึกกับประวัติศาสตร์ศิลปะ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.

_____ . ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย และเรื่องเกลือ (ไม่) เค็ม. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2514.

_____ . สารัตถคดี ประเสริฐ ญ นคร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พัฒนเกษตร, 2527.

ปราณี วงษ์เทศ. สังคมและวัฒนธรรมในอาณาจักรสุโขทัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2543.

ประศรี วัลลิโภดม และคนอื่นๆ, บรรณาธิการ. สรุปผลการสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527.

ปิยนาด บุนนาค. ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสสมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณาจักรสุโขทัยและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

ผาสุก อินทรารุช. พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรสมัย, 2543.

_____ . พุทธศาสนาและประติมากรรม. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากรวิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, 2530.

พระคังหน, เจ้าพระยา. ราชธานีราช. พิมพ์ครั้งที่ 11. พระนคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2515.

พระญาติไทย. ไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515.

พระบาลีสถิตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม 33.

พระพุทธพุกาม, พระพุทธญาณเจ้า. ตำนานมูลศาสนา. เชียงใหม่ : สงวนการพิมพ์, 2513.

พระโพธิรังสี. นิทานพระพุทธรูป. แปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร. พระนคร : กรมศิลปากร, 2506.

พระรัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร. เชียงใหม่ : มิตรนภาการพิมพ์, 2510.

พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ. เฉลิมพระเกียรติกาญจนาภิเษก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บันทึกสยาม, 2539.

- พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. เล่าเรื่องเมืองสุโขทัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บันทึกสยาม, 2539.
- พิฑูร มลิวัลย์. มรดกพ่อขุนรามคำแหงวรรณกรรมเรื่องแรกของไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2523.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับศิลปะในประเทศไทยคัดเลือกจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสาขาส่วณภูมิภาค. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2520.
- _____ . จารึกพ่อขุนรามคำแหง การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ศิลปะ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, 2532.
- _____ . ประวัติศาสตร์และโบราณคดีในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, 2533.
- _____ . ศิลปะทัศนก่อนพุทธศตวรรษที่ 19. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523.
- _____ . ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา ภาพลักษณะที่ต้องเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, 2545.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. การใช้ลวดลายบัวจำแนกแบบและกำหนดอายุเจดีย์เชียงใหม่ สุโขทัย และอยุธยา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517.
- _____ . สุโขทัยมรดกโลกทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2538.
- _____ . ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2545.
- พิสิฐุ เจริญวงศ์, บรรณาธิการ. สังคมโลกศรีสุโขทัย. กรุงเทพฯ : บริษัทเครือซีเมนต์ไทยร่วมกับกรมศิลปากร, บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2530.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เที่ยวเมืองพระร่วง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2526.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. เอกสารสอนชุดวิชาความเชื่อและศาสนาในสังคมไทยหน่วยที่ 8-15. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2533.
- มานพ ถนอมศรี. สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ มรดกโลก. กรุงเทพฯ : บริษัทพีพี เวิลด์ มีเดีย จำกัด, 2546.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีสมัยสุโขทัย : ไตรภูมิภคว. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2544.
- เลขาธิการนายกรัฐมนตรี, สำนัก. ขอมและไทยโบราณ “อักษรในเสาศิลา ณ เมืองสุโขทัย และอุหินหารการประจักษ์”. กรุงเทพฯ : สำนักเสริมสร้างเอกลักษณ์แห่งชาติ, 2534.

- วรมณี, พระวราช. ไตรภูมิพระร่วง อธิพิพลต่อสังคมไทย. กรุงเทพฯ : ห.จ.ก. แสงรุ่งเรืองการพิมพ์ , 2526.
- วันอุ้น เขียนไทย. ต้นไทย ต้นไทย ก่อนสุโขทัย. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2538.
- วัลภา รุ่งศิริแสงรัตน์. บรรพบุรุษไทย : สมัยก่อนสุโขทัยและสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. ความมกยอกัยอนของประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองการพิมพ์, 2535.
- _____ . จุดค้นสนึญจารย์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เฟื่องฟ้า พรินติ้ง , 2547.
- _____ . ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์ : พิพิณพนธ์เชิดชูเกียรติ พลโทดำเนียร เลขะกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ 84 ปี. กรุงเทพฯ : กองทุนดำเนียร เลขะกุล เพื่อประวัติศาสตร์, 2542.
- วินัย พงศ์ศรีเพียรและศศิกานต์ คงศักดิ์. ภาษาอศฅมาไสย. กรุงเทพฯ : กองทุนดำเนียร เลขะกุล เพื่อประวัติศาสตร์, 2549.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. ไทยสมัยโบราณ : ถิ่นเดิมและน่านเจ้า. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นอ้อ, 2536.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีจารึกและศิลปกรรม. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโถม. พัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2544.
- _____ . เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.
- _____ . สยามประเทศ : ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาราชอาณาจักรสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2547.
- ศิลปะ พีระศรี และคนอื่น. ศิลปะและประวัติศาสตร์สุโขทัย. พระนคร : กรมศิลปากร, 2515.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542.
- ศูนย์สุโขทัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก. รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพทางสังคมสุโขทัย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร พิษณุโลก , 2521.
- สงวน รอดบุญ. พุทธศิลปะสุโขทัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2520.

สด แดงเอียด และคณะ. เมืองเซลียง เชียงขึ้น ศรีสัตนาลัย สวรรคโลก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
สมาพันธ์, 2536.

สถาพร เทียงธรรม. รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเมืองเซลียงแหล่งโบราณคดีวัดชมชื่น.
กรุงเทพฯ : อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัตนาลัย กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2537.

สนิท ตั้งทวี. วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2527.

สมชาย พุ่มสะอาด กมล วิชิตสรศาสตร์ และสมพงษ์ เกียรติไกรเพชร. 700 ปี ลายสีไทย. กรุงเทพฯ
: สำนักพิมพ์เดือนสยาม, 2527.

สมบัติ จำปาเงิน. ประวัติพุทธปฏิมาในเมืองไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พีระพัฒน์, 2520.

สมพงษ์ เซาร์แหลม. ลิไทย มหาธรรมราชา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สีไทย, 2539.

สวาท เสนาณรงค์. ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
, 2512.

สังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โกมลโล), พระครู. โลกและชีวิตจากบทเรียนไตรภูมิ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
โกมลการพิมพ์, 2519.

สันติ เล็กสุขุม. เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์มติชน, 2545.

..... ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) : การเริ่มต้นและการสืบเนื่องในศาสนา.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2544.

..... รายงานผลการวิจัยเรื่องวัตถุปูนปั้น ขุดได้จากวัดพระนายหลวง จังหวัดสุโขทัย
ระหว่าง พ.ศ. 2528-2529. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
(อัดสำเนา), 2530.

..... วัตถุปูนปั้นที่ได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 2528-2528.
กรุงเทพฯ : มุฉินิธิเจมส์ทอมป์สัน, 2529.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไทย. กรุงเทพฯ :
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.

สำนักนายกรัฐมนตรี. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ตำนานพื้นเมือง
เชียงใหม่. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514.

สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร. พระคณศเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยา.
กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, 2545.

สินชัย กระบวนแสง. ประวัติศาสตร์สุโขทัย. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2520.

สุจิตต์ วงศ์เทศ, บรรณาธิการ. ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด “เสากลักวิชาการ” ของศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2549.

_____ . พลิกประวัติศาสตร์สุโขทัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2540.

สุจิตต์ วงศ์เทศ. กำสรวลสมุทร หรือ กำสรวลศรีปราชญ์ เป็นพระราชนิพนธ์ยุคต้นอยุธยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2549.

_____ . แคว้นสุโขทัย “รัฐในอุดมคติ”. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2531.

_____ . จารึกพ่อขุนรามคำแหง ใครแต่งกันแน่? ของจริงหรือของปลอม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2531.

_____ . สุโขทัยไม่ใช่ราชธานีแห่งแรกของไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2526.

สุเทพ สุนทรภัสส์. พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

_____ . สังคมวิทยาของหมู่บ้านตะวันออกเฉียงเหนือ. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์, 2511.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. คำบรรยายศิลปะลังกา ชาว และขอม. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2506.

_____ . เทวรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

_____ . พุทธศิลป์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรียุค, 2520.

_____ . ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พัฒนา, 2516.

_____ . ศิลปะสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2521.

_____ . ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2528.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศ.ดร. มรว. ศรีทวารถึงศรีรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ
, 2537.

อนุমানราชชน, พระยา [เสถียร โกเศศ]. เล่าเรื่องในไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลัง
วิทยา, 2515.

บทความ

คณะอนุกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารจีน. “การสืบค้นประวัติศาสตร์ไทย
เกี่ยวกับจีนในเอกสารจีน.” วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 7, 2
(มกราคม 2523) : 65-75.

ณรงค์ พ่วงพิศ. “พุทธศาสนากับการเมืองในประวัติศาสตร์ไทยบางตอน.” วารสารประวัติศาสตร์ 5
(มกราคม-เมษายน) : 30-45.

ตรี อมาตยกุล. “ประวัติศาสตร์สุโขทัย.” วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี. 3, 3
(1 กันยายน 2512) : 25-42.

_____. “ประวัติศาสตร์สุโขทัย.” วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี. 4, 1
(1 มกราคม 2513) : 29-37.

_____. “ประวัติศาสตร์สุโขทัย.” วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี. 18, 1
(มกราคม-ธันวาคม 2527) : 131-151.

_____. “สำรวจเมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย.” วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร
โบราณคดี. 1, 1 (1 มกราคม 2540) : 21-29.

ธิดา สาระยา. “กลับไปกับการขยายตัวของชุมชน.” วารสารเมืองโบราณ 7 (ธันวาคม 2523-มีนาคม
2524) : 86-90.

_____. “ไตรภูมิกับการจัดระเบียบความคิดในประวัติศาสตร์สังคมไทย.” ศิลปวัฒนธรรม
6,2 (ธันวาคม 2547) : 94-102.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “พื้นที่ในคติไทย.” ศิลปวัฒนธรรม. 13 (ธันวาคม 2534) : 184.

ประพฤษี ศุกลรัตน์เมธี และวินัย พงศ์ศรีเพียร. “ปอเลื้อยในหิมิงส์สู่ลู่กับการคลี่คลายของ
ประวัติศาสตร์ไทย.” วารสารอักษรศาสตร์. 24, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2535) : 1-30.

ประเสริฐ ฐ นคร. “ข้อคิดเกี่ยวกับจารึกจารึกนครชุม.” แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร
โบราณคดี. 3, 3 (1 กันยายน 2512).

- ประเสริฐ ฐ นคร. “ใต้เรื่องจารึกพ่อขุนรามคำแหง.” ศิลปวัฒนธรรม. 9 (พฤศจิกายน) : 37.
- _____. “ประวัติศาสตร์สุโขทัย.” วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี. 3, 2 (1 พฤษภาคม 2512).
- _____. “รายงานการค้นคว้าจารึกสุโขทัย.” วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี. 1, 2 (1 มกราคม 2510).
- _____. “หลักการสอบค้นเมืองโบราณสุโขทัย.” วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี. 1, 1 (1 มกราคม 2510).
- ประเสริฐ ฐ นครและวินัย พงศ์ศรีเพียร, “ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์.” คู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนประวัติศาสตร์เรื่อง ประวัติศาสตร์ไทย : จะเรียนจะสอนกันอย่างไร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ กรมการศาสนา, 2543.
- มานพ ถาวรวัฒน์กุล. “สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย พ.ศ. 2518-2539.” วารสาร มหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับวิพากษ์สังคมไทย 19-20 (3) : 172-223.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. “งานสืบค้นเรื่องชนชาติไทในเอกสารจีนโบราณ.” วารสารอักษรศาสตร์ 26, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2537) : 1-18.
- _____. “ประวัติศาสตร์ไท/ไทย : สถานภาพความรู้ในปัจจุบัน.” โลกประวัติศาสตร์ 5,1 (มกราคม-มีนาคม 2542) : 1-19.
- _____. “ศรีสัชชาลัย : ปัญหาในประวัติศาสตร์ไทย.” วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี. 22, ฉบับพิเศษ (มกราคม-ธันวาคม 2532).
- _____. “อาณาจักรเตียน.” วารสารอักษรศาสตร์ 26,1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2537) : 1-20.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. “การถือผีในประเทศไทย.” ศิลปวัฒนธรรม 5,4 (กุมภาพันธ์ 2527) : 6-17.
- _____. “เมืองลูกหลวงกับการปกครองไทยโบราณ.” วารสารธรรมศาสตร์. 4,3 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2518) : 70-80.
- _____. “เมืองศรีสัชชาลัย : “เมืองแฝดเมืองคู” กับเมืองสุโขทัย.” ศิลปวัฒนธรรม. 11 (เมษายน 2533) : 132-133.
- สินชัย กระบวนแสง. “ภาพซากดึกดำบรรพ์วัดศรีสุข เมืองสุโขทัยเก่า.” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 1, 1 (ตุลาคม-ธันวาคม) : 32-51.
- _____. “รอยพระพุทธรูปบาทสมัยสุโขทัย.” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 3, 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2522) : 132-133.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. “จารึกภาษาขอมจากจังหวัดสุโขทัย”. วารสารแถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี. 13, 1 (มกราคม-มิถุนายน), 2522.

วิทยานิพนธ์

คมกฤษณ์ ศิริวงษ์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชินกาลมาลีปกรณ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

จารุวรรณ โปษยานนท์. “การศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงตอนล่างในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 18.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.

ชัยสิทธิ์ ยรรยง. “การศึกษาเศียรพระศรีอารียเมตไตร ที่ถ้ำมรรัตน ตำบลสระกรวด อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์.” สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.

ทรงยศ วีระทวีมาศ. “มณฑปแบบสุโขทัยในศรีสัชนาลัย.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

บรรลือ ขอรวมเดช. “รูปแบบศิลปะบนแผ่นจารึกลายเส้นเรื่องชาดกของวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

ปริญญา กายสิทธิ์. “ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในล้านนาไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 1912 ถึง พ.ศ. 2101.” วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2528.

ปรีชา นุ่นสุข. “ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช : พัฒนาการของรัฐบนคาบสมุทรไทยในพุทธศตวรรษที่ 11-19.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

พรพรรณ เลานศิรินาถ. “ความสัมพันธ์ของมอญ พม่า และสุโขทัยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519.

มณฑลเชียร ผาทอง. “จารึกสุโขทัย : การวิเคราะห์สำริดและสัมพันธภาพ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537.

ระวีวรรณ ภาคพรต. “การกัลปนาในลานนาไทย ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

ละเอียด วิสุทธิแพทย์. “ช้างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

วาทีนี้ คุ่มแสง. “การศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในบริเวณลุ่มแม่น้ำน่านตอนล่างในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 20.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

วัลลีย์ ภังคารวัฒน์. ชินาลังการ : “การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาภาษาบาลี สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์. “โครงสร้างทางการเมืองสุโขทัย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

สถาพร อรุณวิลาศ. “คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

สมชาติ มณีโชติ. “คติเรื่องช้างในพุทธศาสนาจากหลักฐานโบราณวัตถุแบบทวารวดี.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.

สินชัย กระบวนแสง. ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากจารึก. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2518.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. “พระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.

หนังสือภาษาอังกฤษ

- Adikaram, E.W. Early history of Buddhism in Ceylon. Colombo : Gunsena, 1953.
- Boisselier, Jean. The Heritage of Thai Sculpture. New York : Weatherhill, 1975.
- Coedès, George. The Indianized State of Southeast Asia. Hawaii : The University Press of Hawaii, 1971.
- Griswold, A.B. Toward a history of Sukhodaya. Bangkok : Find Art Department, 1967.
- Subhadradis Diskul, M.C. Hindu Gods at Sukhodaya. Bangkok : White Lotus Co., LTD, 1990.
- Tambiah, S.J. Buddhism and spirit cults in Northeastern Thailand. London : Cambridge University Press, 1970.
- Way, Elizabeth. Ten live of Buddha : Siamese temple painting and jakata tales. New York : Weather hill, 1974.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์
วารสารภาษาอังกฤษ

- Griswold, A.B. and Prasert na Nagara. A Declaration of independence and it's consequences : Epigraphic and historical studies no.1, The Journal of Siam Society LVI, (July 1968) : 230.
- Griswold, A.B. and Prasert na Nagara. Epigraphic and historical studies no.11, past 2, The Journal of Siam Society 61, (July 1973) : 95.

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาคผนวก ก

มหาวิทยาลัยศรีปทุม กรุงเทพมหานคร

ภาคผนวก ก
ลำดับกษัตริย์ของราชวงศ์สุโขทัย

ลำดับที่	กษัตริย์	ปีที่ครองราชย์	เมืองหลวง	หมายเหตุ
1	พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (พ่อขุนบางกลางหาว)	พ.ศ. 1792-?	เมืองสุโขทัย	
2	พ่อขุนบานเมือง	?- พ.ศ. 1892	เมืองสุโขทัย	
3	พ่อขุนรามคำแหง	พ.ศ. 1822-พ.ศ. 1841	เมืองสุโขทัย	
4	พระยาเลอไทย	พ.ศ. 1841-?	เมืองสุโขทัย	
5	พระยาลำดวน	?- พ.ศ. 1890	เมืองสุโขทัย	
6	สมเด็จพระมหาธรรม ราชาที่ 1 หรือพระยา ลิไทย	พ.ศ. 1890-พ.ศ. 1912	เมืองสุโขทัย	ใน พ.ศ. 1905-พ.ศ. 1912 พระองค์ทรง ย้ายเมืองหลวง มายังเมือง พิษณุโลก
7	สมเด็จพระมหาธรรม ราชาที่ 2	พ.ศ. 1912-พ.ศ. 1943	เมืองพิษณุโลก	
8	สมเด็จพระมหาธรรม ราชาที่ 3 หรือพระยา ไสลิไทย	พ.ศ. 1943-พ.ศ. 1962	เมืองสุโขทัย	
9	สมเด็จพระมหาธรรม ราชาที่ 4 หรือบรมपाल	พ.ศ. 1962-พ.ศ. 1981	เมืองพิษณุโลก	

ภาคผนวก ข

รายงานพระสงฆ์สุโขทัยในประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย
มหาวิทยาลัยศรีสุโขทัย นครสวรรค์

ภาคผนวก ข
 รายงานพระสงฆ์ในประชุมจาริก ภาคที่ 8 จาริกสุโขทัย

ลำดับที่	จาริกที่	ชื่อ	ชั้นยศ	คณะ อริยวาสี	คณะคาม วาสี	รายละเอียด	หมายเหตุ
1	9	กัลยณ	เถระ	-	-	-	
2	9	เขมมงคล	มหาเถระ	/	-	เจ้าอาวาสวัดป่าแดง	พระสงฆ์สุโขทัยไปบวชที่ สำนักพระจุฬามพระบุปผา มหาสามีและไปเผยแผ่ พระพุทธศาสนาที่สอง แคว (ปรากฏในด้านาน มุตศาสนา)
3	289	โคตมะ	เจ้าครู	/	-	พระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสี	
4	289	จันทบุรี	-	-	-	-	
5	289	จันทิกฤษณะ	-	-	-	-	
6	294	จันทมณี	-	-	-	-	

7	289	จุฬา	เจ้าครู	-	-	-	-
8	15	จุฬามณี	สังฆราช	-	-	-	-
9	9	ญาณคันธิก	-	-	-	-	-
10	287	ญาณคัมภีร์	มหาเถระ	-	/	-	พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี เมือง สุโขทัย
11	9	ญาณคัมภีร์	มหาเถระ	-	-	-	พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสีจังหวัดเขต พนมและประจวบฯ จากการศึกษา อย่างต่อเนื่อง
12	289	ญาณโฆสิต	เจ้าครู	/	-	-	พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี เมือง สุโขทัย
13	289	ญาณจักร	มหาเถระ	-	-	-	-
14	289	ญาณพง	เจ้าครู	-	-	-	-

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนนิตยสาร

15	ญาณพงษ์	มหาเถระ	-	-	-	-	พระสงฆ์สามเณร	ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์
16	ญาณโพธิ์	มหาเถระ	-	-	-	-	พระสงฆ์สามเณร	ปรากฏในตำนานมุนีศาสนา
17	ญาณมงคล	มหาเถระ	-	-	-	-	เจ้าอาวาสวัดสวนดอก	
18	ญาณรังสี	มหาเถระ	-	-	-	-	พระสงฆ์สามเณร	
19	ญาณสุจี	มหาเถระ	-	-	-	-	พระสงฆ์สามเณร	
20	ญาณวงศ์	เถระ	-	-	-	-	พระสงฆ์สามเณร	
21	ญาณรัง	-	-	-	-	-	คณะสงฆ์สามเณร	
22	ญาณวิภาส	มหาเถระ	-	-	-	-	พระสงฆ์สามเณร	เจ้าอาวาสวัดสวนดอกในตำนานมุนีศาสนา

23	289	ญาณสาคร	มหาเถระ	/	-	ปรากฏในชินกาลมาลี ปกรณ์
24	-	ญาณสิทธิ์	มหาเถระ	-	-	พระสงฆ์ล้านนา
25	102	ญี่	เถระ	-	-	-
26	289	ตลานนท์	-	-	-	-
27	9	ตั้งหังกร	มหาเถระ	/	-	เจ้าอาวาสวัดสวนดอก ปรากฏในตำนานมูล ศาสนา
28	286	ติปิฎกจารย์	เถระ	-	-	พระสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎกจน ได้รับการสถาปนาจากพระราช เพ็ชรบุรีฟ้าลักษณะ
29	9	ติโลกดิถรัตน์ศีลคันทนวาสี	มหาสามี	/	-	เจ้าคณะอรัญวาสี, พระสังฆราชสุโขทัย พ.ศ. 1949 และเจ้าอาวาสวัดป่าแดง
30	9	ไตรปิฎก	มหาเถระ	-	-	-

31	289	ตีปังกร	มหาเถระ	-	/	พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี
32	289	เทพมิ่งคด (เทพมิ่งคด)	เจ้า	-	-	-
33	106	เทพมาลี (เทพโมลี)	เถระ	-	-	-
34	289	เทพรักษา	มหาเถระ	-	-	ประธานในการจารจรวิภิกขณม โสดำ
35	289	เทพรังสี	มหาเถระ	-	-	-
36	289	เทพสุจี	มหาเถระ	-	-	พระสงฆ์อุปสมบทและกระทำ บุญกุศลพร้อมกัฏฐาติ
37	286	ธรรมกรรมาณะ	เถระ	-	-	พระสงฆ์ผู้มีปัญญาถึงด้วย ญาณจนได้รับ การสถาปนา เป็นผู้สำเร็จราชการพระ ราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์
38	-	ธรรมคัมภีร์	-	-	-	พระสงฆ์บวชจากลังกาแล้วไป

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนนิตยสาร

39	ธรรมโฆสิต	9	9	มหาดกระ	/	-	อยุธยา พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี เมือง สุโขทัย	ปรากฏในชินกาลมาลี ปกรณ์
40	ธรรมจารีย์	-	-	-	-	-	พระสงฆ์บวชจากลังกาและ เป็นพระอุปัชฌายาของพระสงฆ์ 20 รูป	ปรากฏในชินกาลมาลี ปกรณ์
41	ธรรมโชติ	289	289	มหาดกระ	/	-	อรัญวาสี	
42	ธรรมไตรโลกญาณทัตติ	49	49	มหาดกระ	-	-	-	
43	ธรรมกีนณะ	-	-	มหาดกระ	-	-	พระสงฆ์ล้านนา	ปรากฏในชินกาลมาลี ปกรณ์
44	ธรรมโพธิ์	-	-	มหาดกระ	/	-	เจ้าอาวาสวัดสวนดอก	ปรากฏในตำนานมูต ศาสนา
45	ธรรมมงคล	289	289	มหาดกระ	-	-	เจ้าอาวาสวัดศรีศักดิ์และพระ	

46	98	ธรรมรังสี	เถระ	-	-	มาตราของพระยาเสถียรไทย พระสงฆ์ฝ่ายพระรูป	ชื่อปรากฏในจารึกหลักที่ 9, 40 และ 289 แต่มีชั้น ยศเป็นพระมหาเถร
47	289	ธรรมราช	มหาเถระ	-	-	พระสงฆ์ผู้สร้างพระพุทธรูปอัน ก่อปรไปด้วยอสีตานุพยัญชนะ 32	
48	289	ธรรมรุจี	มหาเถระ	-	-	-	
49	45	ธรรมวงศ์	-	-	-	พระสงฆ์ล้านนา	ปรากฏในชินกาลมาลี ปกรณ์
50	289	ธรรมานันทะ	เจ้าครู	-	-	-	
51	289	ธีระ	มหาเถระ	-	-	-	

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนาลัย

52	289	นิลรัตน์	เจ้าครู	-	-	-	-
53	289	ปทุม	เจ้าครู	/	-	เจ้าอาวาสวัดป่ามะม่วง เมือง สุโขทัย	-
54	9	ปทุมตะตะ	-	-	-	-	-
55	289	ประญาพงษ์	มหาเถระ	-	-	-	-
56	15	ปรีชญาทพ	มหาเถระ	-	-	-	-
57	9	ปัญญาธิก	มหาเถระ	-	-	-	-
58	286	ปาลิติตะ	เถระ	/	-	พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี เมือง สุโขทัย	พระสงฆ์ผู้มีสำเนียง ไพเราะจนได้รับบาร มดีสถาปนาเป็นผู้สารถาย บาลีจากพระราชาเทวีศรี จุฬาลักษณ์
59	286	ปียทัตตะ	-	-	-	-	ชื่อปียะทัตตะในตำนาน

60	289	พรหมจุลา	มหาเถระ	-	-	-	ผู้ติดตามเป็นพระสงฆ์ไป บวชใหม่ในสำนักอุทุมพร และไปเผยแผ่พระพุทธ ศาสนาที่อยุธยา
61	289	พรหมโสภา	เจ้าครู	-	-	-	
62	289	พรหมเทพ	เจ้าครู	-	-	-	
63	15	พรหมรัตน์	มหาเถระ	-	-	-	พระสงฆ์ผู้เป็นประธานในการ กัณฑ์ ไอแก้ว ทอง เงิน แก้ว พระพุทธศาสนา
64	289	พรหมจุฑิ	เจ้าครู	-	-	-	
65	289	พรหมสร	มหาเถระ	-	-	-	
66	289	พรหมสร (พรหมสร)	เจ้าครู	-	-	-	

67	10	พัชรสุดตะ	เถระ	-	-	พระเถระผู้ช่วยผู้เป็นอุปัฏฐาก ที่ใต้เศขของพระราชครูผู้ยิ่งใหญ่ พระนามว่าธรรมราชาภิรัชชา (น่าจะเป็นสมเด็จพระมหา ธรรมราชาที่ 3)	
68	49	พิจิตรกิตติ	มหาเถระ	-	-	พระสงฆ์ชาวกำแพงเพชรผู้เป็น ประธานในการสร้างวัดศรี พิจิตรกิตติภคิลาาราม	
69	287	พุทธโฆส	เถระ	-	-	-	
70	289	พุทธมุตต์	มหาเถระ	-	-	-	
71	289	พุทธปาลสิริวังสะ	มหาเถระ	-	-	-	
72	289	พุทธิมา	มหาเถระ	-	-	หนึ่งในคณะสงฆ์นำศิลามายัง วัดเขตพูนและประทุมกิจของ สงฆ์อย่างหนึ่ง	
73	289	พุทธังสี	มหาเถระ	-	-	-	

74	289	พุทธสังกาศ	มหาเถร	-	-	-	-	-
75	9	พุทธวงศ์	มหาเถร	-	-	-	-	-
76	9	พุทธวงศ์	เถร	-	-	-	-	พระสงฆ์ผู้ไม่เห็นชอบในการ แต่งตั้งพระมณฑลวิศาลสมา เถระเป็นเจ้าอาวาสวัดป่าแดง จนเป็นเหตุวิวาทภริกรณ
77	9	พุทธวิลาศ	มหาเถร	-	/	-	-	พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี เมือง สุโขทัย
78	106	พุทธสาคร	มหาเถร	/	-	-	-	พระสงฆ์ไปขอขโมยโม ลำนิกอุมพรมพรมปมาหา สามีและไปเผยแพร่ พระพุทธรศาสนาที่เมือง สองแคว ความนี้ปรากฏ ในตำนานมูลศาสนา
79	289	โพธิสมภาร	เจ้าครู	-	-	-	-	-

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนนิตยสาร

80	9	มงคลวิลาส	มหาเถระ	-	-	-	-
81	15	มหาจันทร์	-	/	-	เจ้าอาวาสกัณฑ์ยวณากาม (วัดป่าแดง)	
82	15	มหาเทพ	-	-	-	-	
83	15	มหานนท์	-	-	-	-	ในตำนานมูลศาสนา กล่าวว่าเป็นพระสงฆ์ สุกโขทัยไปบวชใหม่ทีสำนักรุขุมพรอุปสมบทตามี
84	15	มหามงคล	-	-	-	-	
85	287	มหามานะ	เถระ	-	-	คณะสงฆ์นำศีลจาริกมายังวัดพระเชตุพนและประชุมกันเพื่อทำกิจกรรมอย่างหนึ่ง	
86	292	มหามุนีรัตนโมลี	-	-	-	ประธานในการประดิษฐานผอบพระรัตนธาตุที่เมือง	

87	15	มหาวิทยาลัย	มหาเถร	-	-	กำแพงเพชร	
88	286	มหาชนน	มหาเถร	-	-	-	
89	286	มิ่งคจตุ	มหาเถร	-	-	-	
90	286	มิ่งคตปชญ	มหาเถร	-	-	-	
91	286	มิ่งคตธณะ	มหาเถร	-	-	-	
92	12	เมธังกร	-	-	-	-	
93	287	รักจิต	มหาเถร	-	-	คณะสงฆ์นำศึลจกรึกมย้งวัดพระเชตุพนและประชุมกันเพื่อทำกัจกรรมอยยงหนึ่ง	ในต่านานมุศตศานากล่าว่าเป็นพระสงฆ์บวชจากต้งกาและไปอยยอยุชยา
94	289	รัตนจตุ	มหาเถร	-	-	-	

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนลิขสิทธิ์

95	รัตนมงคล	เกราะ	-	-	-	
96	รัตนรังสี	เจ้าครู	-	-	-	
97	รัตนวงศาจารย์ (ธรรมเสนาบดี)	มหาเถระ	-	-	-	ในจารึกวัดป่าแดง กล่าวถึงพระธรรมเสนาบดีมหาเถระไปช่วยระวังอิทกธรรณ์
98	รัตนะ	เถระ	-	/	-	คณะสงฆ์นำศิลาจารึกมายังวัดพระเชตุพนและประชุมกันเพื่อทำกิจกรรมอย่างหนึ่ง
99	รามเกียรติ	เจ้าครู	-	-	-	เจ้าอาวาสวัดทักษิณาราม
100	รามรังสี	มหาเถระ	/	-	-	พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี เมืองสุโขทัย
101	ราหุล	-	-	/	-	พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี เมืองสุโขทัย
102	ราหุลเทพ	มหาเถระ	-	-	-	นายเทพรักษาและนายพันสุริ มาตย์พร้อมทั้งภรรยาได้แปลง

103	9	วอเทพ	-	-	-	บ้านเป็นวัดถวายแก่พระสงฆ์ พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี เมือง สุโขทัย	พระสงฆ์	พระสงฆ์	พระสงฆ์
104	12	วิทยางศ์	มหาเถระ	-	-	พระสงฆ์นำแผ่นหินมายังเมือง สุโขทัย	มหาเถระ	มหาเถระ	พระสงฆ์
105	9	เวสสุ	มหาเถระ	/	-	เจ้าอาวาสวัดป่ามะม่วง	มหาเถระ	มหาเถระ	พระสงฆ์สุโขทัยไปบวช ใหม่ที่สำนักอุทุมพรบุปผา สวามีและไปเผยแพร่ พระพุทธศาสนาที่เมือง น่าน
106	289	ศรีทาสังกา	เจ้าครู	-	-		เจ้าครู	เจ้าครู	
107	289	ศรีบาล (ศรีบาล,ศรีบาล)	เจ้าครู	-	-		มหาเถระ	เจ้าครู	
108	54	ศีลพงศา	มหาเถระ	-	-		เจ้าครู	เจ้าครู	
109	289	ศรีเดอไทย	เจ้าครู	-	-		เจ้าครู	เจ้าครู	

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์มรดก

110	2	ศรีศรัทธา	มหาสามี	-	-	พระสงฆ์ไทยที่เดินทางไป จาริกแสวงบุญที่อินเดียและ ลังกา	พระสงฆ์ไทยที่เดินทางไป จาริกแสวงบุญที่อินเดียและ ลังกา
111	86	ศรีสาคร	มหาสามี	-	-	-	-
112	289	สาบารมี	-	-	-	-	-
113	287	ศีลคัมภีร์	เถระ	-	-	คณะสงฆ์นำศีลคัมภีร์วัดเขต พนและประชุมกิจสงฆ์อย่าง หนึ่ง	คณะสงฆ์นำศีลคัมภีร์วัดเขต พนและประชุมกิจสงฆ์อย่าง หนึ่ง
114	286	ตมณีนัทตะ	เถระ	/	-	อาจารย์ของบรมครูโลกดิ กวัตินสืบทอดวาทธรรมกิตติ สังฆราชมหาสมณะ	อาจารย์ของบรมครูโลกดิ กวัตินสืบทอดวาทธรรมกิตติ สังฆราชมหาสมณะ
115	289	สรนา	เจ้าครู	-	-	-	-
116	93	สรกั้งคะ	มหาเถระ	-	-	พระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ นิมนต์พระสงฆ์ป็นมาเป็น	พระสงฆ์ไทยที่ไปบวช ใหม่ที่สำนักอุทุมพรบุบผา

117	286	สถิตยานันทะ	เถระ	-	-	ประธานในการสร้างวัดอโศก ราม	สวามีและไปเผยแพร่ พระพุทธศาสนาที่เมือง น่าน
118	289	สุวรรณังคค (สุวรรณมงคล)	มหาเถระ	-	-	-	-
119	289	สังฆธรรม	มหาเถระ	-	-	-	-
120	289	สังฆธรรมดิเร	เถระ	-	-	-	-
121	291	สังฆธรรมธรรมาจารย์	เถระ	-	-	อาจารย์ของพระยาสิทธิไทย	-
122	9	สารีบุตร	มหาเถระ	-	-	พระสงฆ์ผู้ไม่เห็นชอบในการ แต่งตั้งพระมวงคสิริลาสมหา เถระเป็นเจ้าอาวาสวัดป่าแดง จนเป็นเหตุวิวาทาภรณ์	-
123	12	สิริสุเมธังกร	-	/	-	พระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสีผู้สร้าง รอยพระพุทธบาทคู่ลงบนแผ่นดิน	-

124	289	สีวิสุทธิ	เจ้าครู	-	-	หิน	
125	289	สีโสมษ	เจ้าครู	-	-		
126	106	สุกัล (สุกม)	มหาสังฆ- ราชา	-	-	อาจารย์ของพระยาสิทธิไทย	
127	9	สุพรรณตยาม	มหาเถระ	/	-	พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี เมือง สุโขทัย	
128	9	สุโพธานันทะ	มหาเถระ	-	-	พระสงฆ์ฝ่ายพระรูป	
129	9	ศุมนงคด	มหาเถระ	/	-	พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี เมือง สุโขทัย	
130	62	ศุมนะ	มหาเถระ	/	-	เจ้าอาวาสวัดพระยืนและเจ้า อาวาสวัดป่ามะม่วง	ในจารึกวัดอโศการาม กล่าวว่าเป็นครูของพระสร ภังคเถระและในตำนาน มูลศาสนากล่าวว่าเป็นลูก

131	9	ศรียา	มหาเถระ	/	-	พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี เมืองสุโขทัย	ศิษย์ของพระอุทุมพรสังฆราชแห่งเมืองพิษณุและเจ้าอาวาสวัดสวนดอก
132	95	สุวรรณเจ้าหิน	เถระ	-	-	-	-
133	289	สุวัณรัตน์โพธิ์	มหาเถระ	-	-	-	-
134	289	เหมสุสี	เจ้าครู	-	-	-	-
135	289	เหมพงษ์	เจ้าครู	-	-	-	-
136	106	อนุราช	มหาเถระ	-	-	พระสงฆ์เคยไปลังกา	ในจารึกเขาตมมณภูฏาล่าวว่า พระสงฆ์รูปนี้เอาต้นศรีมหาโพธิ์มาปลูกที่ระหว่างบ้านซ้ายขวาและบ้านมดเพ็ง

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนาลัยสิทธิ์

137	9	อรรถญาณ	มหาเถระ	/	-	พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี	
138	9	อานันทะ	มหาเถระ	/	-	พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี	
139	9	อาทิจพงษ์	เถระ	-	/	พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี เมืองสุโขทัย	
140	287	อาทิตย์พงษ์	เถระ	-	-	พระสงฆ์นำศิลาไปยังวัดเขตทุพนนและประชุมกิจของสงฆ์	
141	287	อารยวงศ์	เถระ	-	-	พระสงฆ์นำศิลาไปยังวัดเขตทุพนนและประชุมกิจของสงฆ์	
142	289	อินทปัญญา	เจ้าครู	-	-	-	
143	289	อินทพร	เจ้าครู	-	-	-	

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวลัยสิทธิ์

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล นางสาววิราวรรณ สมพงษ์เจริญ

ที่อยู่ 22 หมู่ 5 ตำบลหนองกระทุ่ม อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี 70140

โทรศัพท์ (032) 352828

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2546 สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์
วิชาโทมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศิลปากร

พ.ศ. 2550 สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์
ศึกษา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์